

UDK 338.43(497.5 Mljet)“18“
631/639(497.5 Mljet)“18“
929 Franjo(436)1
Primljeno: 3. 10. 2013.
Prihvaćeno: 25. 11. 2013.
Izvorni znanstveni rad

Gospodarska slika Mljeta u prvoj polovici 19. stoljeća prema podacima iz katastra Franje I. uspostavljenoga na otoku 1836. godine

Marija Gjurašić
Sveučilište u Dubrovniku
Branitelja Dubrovnika 29
20000 Dubrovnik
Republika Hrvatska
E-mail: marija.gjurasic@zg.t-com.hr

Oslanjajući se na podatke austrijskoga katastra Franje I.¹ uspostavljenoga na Mljetu 1836. godine,² autorica nudi rekonstrukciju gospodarske slike otoka u prvoj polovici 19. stoljeća. Posebno promatra stanje ratarstva, vinogradarstva i maslinarstva, ali i ostalih gospodarskih djelatnosti zastupljenih na otoku u istraživanome razdoblju.

¹ Franjo I. (najstariji sin cara Leopolda II. i carice Marije Luize, odnosno unuk carice Marije Terezije i cara Franje I., cara Svetoga Rimskog Carstva, te nećak Josipa II.) na vlast je došao poslije smrti svoga oca. Od 1792. do 1806. godine vladao je pod imenom Franjo II., car Svetoga Rimskog Carstva, a nakon toga je, s obzirom da je Austrija postala carevinom (1804.), promijenio ime u Franjo I., car Austrije. Za vrijeme njegove vladavine pristupilo se izmjeri cijele Habsburške Monarhije, koja je završila tek nakon njegove smrti. (Umro je 1835. godine.) Tom izmjerom obuhvaćene su i Istra (od 1817. do 1822.) i Dalmacija (od 1830. do 1834. te nakon kraćega prekida do 1838. godine). Vidi više: Miroslav Rožman i Ljerka Šimunković, *Carski mjernik i leksikograf. Agrimensore imperiale e lessicografo Antonio Putti*, Hrvatsko-talijanska kulturna udruga Dante Alighieri Split i Državni arhiv Split, Split (2003): 46 i druga mjesta; Irena Benyovsky, *Trogir u katastru Franje I.*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest – Državni arhiv u Splitu (2005): 8; Werner Drobesch, “Bodenerfassung und Bodenbewertung als Teil einer Staatsmodernisierung – Theresianische Steuerrektifikation, Josephinischer Kataster und Franziszeischer Kataster 1” u: *Histoire des Alpes – Storia delle Alpi – Geschichte der Alpen 14* (2009): 173-174. Izvor: http://www.arc.usi.ch/2009_12_labi_rivista.pdf.

² Premjera otoka Mljeta počela je 1836. godine. Iz te godine datiraju skice i preliminarni odnosno privremeni opisi granica svih općina te zapisnik čestica zemlje za općinu Maranovići (*Protocollo dei terreni di Comune di Maranovich di Meleda 1836* u: HR DAST 152, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, k. o. Maranovići, kutija 338), dok su prvi zapisnici katastarskih čestica (zemlje i zgrada) za sve ostale

Ključne riječi: katastar Franje I., 19. stoljeće, Mljet, gospodarstvo, ratarstvo, vinogradarstvo, maslinarstvo, stočarstvo, ribolov, pomorstvo.

U istraživanome razdoblju otok Mljet administrativno je podijeljen na šest općina (Babino Polje, Blato, Goveđari, Prožura, Maranovići i Korita) te stavljen pod ingerenciju političkoga kotara Dubrovnik (*Distretto d'estimo*) i sudskoga kotara Ston (*Distretto d'imposta*).³ Općine su podijeljene u dvije crkvene župe: župu Babino Polje i župu Maranovići.⁴ U sastav župe Babino Polje ulaze općine Babino Polje, Blato i Goveđari, a u župu Maranovići općine Maranovići, Prožura i Korita. (Površine mljetskih općina vidi u prilogu br. 1, u tablici br. 1.)⁵ Po svome položaju Mljet je južnodalmatinski pučinski otok i pripada dubrovačkoj skupini otoka.⁶ Od dubrovačke luke Gruž udaljen je oko petnaest nautičkih milja u smjeru otoka Korčule, od kojega ga dijeli oko trinaest nautičkih milja.⁷ Južnu stranu Mljeta oplakuje otvorena pučina, a sjevernu takozvani Mljetski kanal, širine oko 4,5 nautičkih milja, kojim je odjeljen od kopna

općine te prvi zapisnik čestica zgrada za općinu Maranovići nastali 1837. godine. Sastavni dio sačuvane katastarske dokumentacije otoka Mljeta čine i katastarski elaborati odnosno "Operati za procjenu poreza" (to jest "Procjembeni operati" – *Operati dell' Estimo censuario*), u kojima su sve općine opisane s ekonomsko-demografskog aspekta, te razni protokoli, porezna izvješća i drugi slični spisi. Najstariji zapisi među njima datirani su u svim mljetskim općinama s godinom 1840. (osim u općini Blato, čiji najstariji datirani dokument potječe iz 1841. godine. No, budući da dio te dokumentacije nije datiran, nije isključena ni mogućnost da su i neki dijelovi blatskoga katastarskog operata također nastali 1840. godine.), dok su ostali spisi iz te dokumentacije nastali nešto kasnije (primjerice 1844., 1845., 1849., 1850. ili neke druge godine). Vidi: *Operato dell' Estimo censuario del Comune di Babbino poglie* iz 1840. u: HR DAST 152, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, k. o. Babino Polje, kutija 3; *Operato dell' Estimo censuario del Comune di Blatta* 1841. u: HR DAST 152, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, k. o. Blato, kutija 38; *Operato dell' Estimo censuario del Comune di Govegiari* 1840. u: HR DAST 152, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, k. o. Goveđari, kutija 181; *Operato dell' Estimo censuario del Comune di Prosgiu-rra* 1840. u: HR DAST 152, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, k. o. Prožura, kutija 506; *Operato dell' Estimo censuario del Comune di Maranovich* 1840. u: HR DAST 152, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, k. o. Maranovići, kutija 338 te *Operato dell' Estimo censuario del Comune di Coritti* 1840. u: HR DAST 152, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, k. o. Korita, kutija 260 (dalje: *Operato del comune di [...]*). Napomene: 1.) Paginacija koja se dalje u tekstu koristi prilikom citiranja ekonomskih elaborata preuzeta je od skeniranih arhivskih materijala jer stranice originala nisu numerirane. 2.) Osim ekonomskih elaborata (iz 1840./1841. godine) u istome digitalnom dokumentu (za svaku mljetsku općinu posebno) skenirani su i razni drugi (gore spomenuti) protokoli i izvješća vezana za dotičnu općinu, a koji su nastali nešto kasnije. (Vidi gore.)

³ *Operato del Comune di Babbino poglie*.

⁴ *Šematizam Dubrovačke Biskupije*, Dubrovačka biskupija – Diocesis Ragusina, Biskupski ordinarijat Dubrovnik, urednik rev. Ivan Šimić, Dubrovnik (2011): 259.

⁵ Vidi više: *Šematizam Dubrovačke biskupije*, ur. I. Šimić: 254-259.

⁶ Otok se proteže između 17° 19' 09" i 17° 45' 16" istočne geografske dužine te između 42° 41' 12" i 42° 48' 23" sjeverne geografske širine. Nikola Stražičić, "Otok Mljet. Prilog poznavanju obalne razvedenosti", *Geografski glasnik* 32 (1970): 161.

⁷ Branko Nadilo, "Razvitak hrvatskih otoka: Mljet – prelijepi otok tužne sudbine", *Građevinar* 52/9 (2000): 551.

odnosno poluotoka Pelješca.⁸ Podaci glede površine Mljeta i dužine njegove obale koji se mogu naći u literaturi ponešto se razlikuju. Tako, primjerice, N. Stražičić (1970.)⁹ i B. Nadilo (2000.)¹⁰ navode da površina Mljeta iznosi 100,4 km², a novija istraživanja – Duplančić Leder, Ujević i Čala (2004.)¹¹ – spominju površinu od 98,02 km². To je približno isti podatak koji pružaju i katastarske knjige iz 1840./1841. godine prema kojima je ukupna površina Mljeta oko 98,66 km².¹²

Prema morfološkoj strukturi gledano, Mljet je tipičan dinarski krški gorski lanac,¹³ koji se sastoji od dva rubna i jednoga srednjeg gorja, između kojih se u njihovu podnožju pružaju različita polja, krški doci (*dolovi* odnosno *uvale*¹⁴), *dočine*,¹⁵ *prodoli*,¹⁶ *ponikve (vrtače, škrape)*¹⁷ podzidani kamenim međama (takozvanim suho-

⁸ Nadilo, "Mljet – prelijepi otok tužne sudbine": 551.

⁹ Stražičić, "Otok Mljet. Prilog poznavanju obalne razvedenosti": 161, prema Rubić, *Naši otoci na Jadranu*, Split (1952): 14.

¹⁰ Gledano po površini, B. Nadilo stavlja Mljet na osmo mjesto među svim jadranskim otocima. Nadilo, "Mljet – prelijepi otok tužne sudbine": 551.

¹¹ Tea Duplančić Leder; Tin Ujević; Mendi Čala, "Duljine obalne crte i površine otoka na hrvatskom dijelu Jadranskog mora određene s topografskih karata mjerila 1 : 25 000", *Geoadria*, vol. 9/1, Hrvatsko geografsko društvo – Zadar, Odjel za geografiju, Sveučilište u Zadru, Zadar (2004): 12. Prosječna širina Mljeta jest oko tri kilometra, a njegova zračna crta – od rta Goli do rta Gruj – oko 37 km. Obala Mljeta jako je razvedena (s koeficijentom razvedenosti od 3,75) i ima mnogo dobro zaštićenih lučica i uvala. Dužina mljetske obale, prema B. Nadilu (2000.), iznosi 131,3 km, a prema Duplančić Leder, Ujeviću i Čala (2004.), čak 135,19 km. Usporedi: Nadilo, "Mljet – prelijepi otok tužne sudbine": 545-551 i Duplančić Leder; Ujević; Čala, "Duljine obalne crte i površine otoka na hrvatskom dijelu Jadranskog mora određene s topografskih karata mjerila 1 : 25 000": 12.

¹² Glede podataka vezanih za površinu pojedinih tipova zemljišta (i njihovu ukupnu površinu), koji se za svaku općinu spominju u njezinim katastarskim elaboratima u više različitih tablica, treba, međutim, istaknuti da tu nailazimo na izvjesna odstupanja u vrijednostima (unutar jednoga te istog operata) i to (uglavnom) ovisno o godini nastanka pojedine tablice odnosno zapisa. Usporedi, primjerice, podatke u poglavlju "№ 1. Topografia" s podacima u tablici "Estratto della rendita censibile del Catasto stabile ad uso dei reclami ed obbiezioni autorizzati dal §. 16. della Sovrana Patente 23. Dicembre 1817 e più dettagliatamente precisati nella relativa Circolare Governiale dd'" (dalje: "Estratto della rendita censibile del Catasto stabile"). Vidi: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*, *Operato del comune di Blatta 1841.*, *Operato di comune Govegiari 1840.*, *Operato del comune di Prosgiuara 1840.*, *Operato del comune di Maranovich 1840.* te *Operato del comune di Coritti 1840.*

¹³ Vidi više: Anđrija Bogнар i Lovorka Curić, "Geomorfološke značajke otoka Mljeta" u: Simpozij *Prirodne značajke i društvena valorizacija otoka Mljeta*, Pomena, Mljet (1995): 73-105 (dalje: Bogнар i Curić, "Geomorfološke značajke otoka Mljeta").

¹⁴ Bogнар i Curić, "Geomorfološke značajke otoka Mljeta": 74. Prema Vladimiru Aniću: "uvala ž. 2. razg. udolina ravnog dna, ob. približno kružna presjeka". Vidi: Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskog jezika*, Novi Liber, Zagreb (1998): 1273.

¹⁵ Branimir Gušić, "Mljet", *Narodna starina*, časopis za historiju i etnografiju Južnih Slovjena, knjiga X, Zagreb (1930): 166.

¹⁶ Prema Aniću: "pròdol m. (*gen. jd* pròdola) dolina omeđena strmim stranama; dubodolina, uvala"; a "pròdolina ž. = dubodolina, uvala". Vidi: Anić, *Rječnik hrvatskog jezika*: 907.

¹⁷ Anić, *Rječnik hrvatskog jezika*: 809.

zidom), *blatine*¹⁸ i slično.¹⁹ Središnjim dijelom otoka proteže se tako uzdužna udolina s nizom od pedesetak manjih ili većih obradivih polja (primjerice Duboki dô, Dugo polje, Ivanje polje, Blatsko polje, Babino polje, Kneže polje, Močina njiva i druga – vidi slike i karte u prilogima br. 2, 3, 4 i 5) poredanih u tri paralelna reda i pokrivenih zemljom *crvenicom*.²⁰ Prema katastarskim operatima iz 1840. godine u njima dominiraju maslinici, vinogradi, voćnjaci, poneko zasijano polje i pašnjaci.²¹ Na zapadnome dijelu otoka smještena su dva prirodna slanovodna jezera, takozvano Veliko i Malo jezero (*Lago grande*, kat. čest. br. 426 k. o. Govedari i *Lago piccolo*, kat. čest. br. 427 k. o. Govedari).²² Jezera su spojena kanalom, koji omogućava plovidbu manjih čamaca.²³ Glede slatkovodnih izvora treba istaknuti da na Mljetu nema stalnih vodenih tokova,²⁴ ali se na više mjesta povremeno pojavljuje voda, uz kraća ili duža zadržavanja, u obliku vrulja, ponornica i sličnih krških fenomena (primjerice blatina, takozvanih *palude*²⁵ – vidi priloge br. 6 i 7).

¹⁸ Blatine su kriptodepresije koje se mogu naći u krškim sustavima, a nastale su izdizanjem morske razine u postglacijalnome razdoblju te su jedinstven geološki i oceanografski mikrosustav. Za njih je karakteristično da im je površina iznad, a dno ispod površine morske razine. Stoga je voda u njima bočata (“brakična”) i slankasta, puna planktona, pa čak i nekih vrsta riba, posebno ugora i jegulja. U zimskim mjesecima blatine su prava mala jezera, u kojima je voda duboka i do nekoliko metara, a u ljetnim se mjesecima rubni dijelovi isušuju te se voda zadržava samo u središnjemu dijelu. Vidi više: Vlaho Fortunić, *Crtice o ribarstvu uopće, a nadalje u području bivše Republike Dubrovačke*, (pretiskano iz ‘Oblasnog Vjesnika’ dubrovačke samoupravne oblasti), Dubrovnik (1929): 33 i Nikola Stražičić, “Otok Mljet”, *Dubrovački horizont*, br. 4, Zagreb (1970): 50. Prema Aniću: “blato sr. 3. term. veća voda stajačica glibovita dna ili koja presušuje”, a “blatište sr. zemljište koje se s promjenama vremena pretvara u blato, barovito, močvarno zemljište, mjesto gdje je blato”. Vidi: Anić, *Rječnik hrvatskog jezika*: 67.

¹⁹ “Uvod” u: *Katalog Mljet 1960. – 2010. Nacionalni park. 50. obljetnica osnivanja*, Javna ustanova “Nacionalni park Mljet”, Hrvatski državni arhiv Zagreb i Glijptoteka HAZU, Zagreb (2010): 3, prema: Branimir Gušić, *Nacrtno-fizikalno-geografskih prilika na otoku Mljetu*, 1929. Izvor: [http://info.hazu.hr/upload/file/glijptoteka/mljet_katalog%20\(1\).pdf](http://info.hazu.hr/upload/file/glijptoteka/mljet_katalog%20(1).pdf)

²⁰ Bognar i Curčić, “Geomorfološke značajke otoka Mljeta”: 74. Opisujući najbogatije i najrodnije predjele u pokrajini Dalmaciji Ivan pl. Zotti u toj skupini spominje i otok Mljet, a za zemlju kaže da je “od šljunastog lapora i od pješčanika [...], pomješane sa vapnencem”. Vidi: Ivan pl. Zotti, *Nacrtno osnove djelovanja za promicanje gospodarstva*, Nagrađena tiskarnica Petra Jankovića, Zadar (1897): 6.

²¹ *Operato del comune di Babbino 1840.*: 3.

²² Prema podacima N. Stražičića površina Velikoga jezera iznosi 1,45 km², a Maloga jezera 0,24 km², dok je najveća dubina Velikoga jezera 46 m, a Maloga jezera 29 m. Vidi: Stražičić, “Otok Mljet”: 50.

²³ Stražičić, “Otok Mljet. Prilog poznavanju obalne razvedenosti”: 164.

²⁴ Bognar i Curčić, “Geomorfološke značajke otoka Mljeta”: 78.

²⁵ *Operato del comune di Blatta 1841.* i *Operato del comune di Babbino 1840.* – poglavlja: “№ 5. Fiumi torrenti, laghi, stagni e Paludi”: 4. Dunja Brozović Rončević dalm. *palude* označava “stajaću vodu, močvaru, jezero, baru”. Dunja Brozović Rončević, “Nazivi blatišta i njihovi toponimijski odrazi u hrvatskom jeziku”, *Folia onomastica croatica* 8, Zagreb (1999): 39. Vidi također u: *Operato del comune di Govegiari 1840.*; *Operato del comune di Progiorra 1840.*; *Operato del comune di Maranovich 1840.* te u: *Operato del comune di Coritti 1840.*: 2-4.

Što se demografskih pokazatelja tiče, godine 1840./1841. Mljet ima 1.255 stanovnika.²⁶ (Vidi prilog br. 1, tablicu br. 1.) Više od pola stanovništva živi u to vrijeme u općini Babino Polje (51,79%), koja je najveća općina na otoku i po površini i po broju stanovnika (650).²⁷ Demografski gledano, općine Prožura i Maranovići približno su jednake te obje općine imaju otprilike četiri i pol puta manje stanovnika nego Babino Polje: Prožura 146 (odnosno 11,63% ukupnoga otočnog stanovništva), a Maranovići 142 stanovnika (11,31% ukupnoga otočnog stanovništva).²⁸ Nešto su manje napučene općine Korita i Blato, s time da u Koritima živi 125 (9,45% ukupnoga otočnog stanovništva), a u Blatu 111 stanovnika (8,84% ukupnoga otočnog stanovništva).²⁹ Najmanja mljetska općina 1840. godine su Goveđari, koji tada imaju samo 81 stanovnika (6,45% ukupnoga otočnog stanovništva),³⁰ što je i razumljivo jer je to ujedno i najmlađe naselje na otoku, nastalo tek koncem 18. stoljeća (1793. godine).³¹ Vezano za zemljišne odnose, treba istaknuti da u prvoj polovici 19. stoljeća na Mljetu vladaju specifični kolonatski odnosi koji se odražavaju i na gospodarsku situaciju, s time da su u to doba na otoku zastupljene sljedeće gospodarske grane: poljodjelstvo (ratarstvo, voćarstvo, vinogradarstvo te ponešto maslinarstvo), stočarstvo, ribarstvo i trgovina.

1. Ratarstvo i voćarstvo

Prema katastarskim podacima većina otočnoga stanovništva u 19. stoljeću živi uglavnom od zemljoradnje, što se ujedno odrazilo i na socijalnu strukturu stanovništva u kojoj prevladavaju seljaci zemljoradnici (nazivani u katastru *agricolo*, *agricoltore* ili *villica*), tek poneki obrtnik (primjerice drvodjelac, kovač i slično) ili zemljoposjednik (nazivan *possidente*).³² Jedna od najvažnijih gospodarskih djelatnosti na Mljetu tije-

²⁶ Vidi: Poglavlja "№ 3. Popolazione" u: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*; *Operato del comune di Blatta 1841.*; *Operato del comune di Govegiari 1840.*; *Operato del comune di Progiorra 1840.*; *Operato del comune di Maranovichi 1840.* te u: *Operato del comune di Coritti 1840.*: 3-5.

²⁷ Poglavlja "№ 3. Popolazione" u: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*; *Operato del comune di Blatta 1841.*; *Operato del comune di Govegiari 1840.*; *Operato del comune di Progiorra 1840.*; *Operato del comune di Maranovichi 1840.* te u: *Operato del comune di Coritti 1840.*: 3-5.

²⁸ *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*; *Operato del comune di Progiorra 1840.* te *Operato del comune di Maranovichi 1840.*: 3-5.

²⁹ *Operato del comune di Blatta 1841.* te *Operato del comune di Coritti 1840.*: 3-5.

³⁰ *Operato del comune di Govegiari 1840.*: 3-5.

³¹ Josip Lučić, "Pučki zborovi na Mljetu" u: *Zbornik otoka Mljeta I*, Dubrovački muzej - Odjel socijalističke revolucije i Mjesno udruženje SUBNOR-a Mljet - Babino Polje, Dubrovnik (1989): 222-223, Dodatak VII. Dokument o osnutku sela Goveđara prema *Diversa di Meleda 14 (Ex libro Diversorum de Foris hujus publicae cancellariae rhacusinae de 1793. foglio 18., die 8 aprilis 1793.)*: 158-159.

³² Vidi: *Protocollo delle particelle dei Terreni del Comune di Babinopoglie* iz 1837. godine u: HR DAST 152, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, k. o. Babino Polje, kutija 3; *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*;

kom 19. stoljeća bilo je ratarstvo. Brojčani podaci vezani za površinu zemljišta svih mljetskih općina zabilježeni su u katastru prema vrsti kulture (Vidi prilog br. 8, tablicu br. 2.), odnosu (omjeru) plodnih i neplodnih površina (*fondi coltivabili e non coltivabili*) te obrađivanih i neobrađivanih zemljišta, što to i potvrđuju.³³ Treba istaknuti da se u katastarskim elaboratima istovremeno spominje da u svim mljetskim općinama postoje pozamašne površine obradive ali neobrađene zemlje (s time da su u te površine ubrojani i pašnjaci i šume), ali se u isti mah govori i o “pomanjkanju” obradivoga tla.³⁴ Pritom se, međutim, vjerojatno misli na činjenicu da su mnoge baštine (obradive a neobrađene) obrasle korovom i dračom “zjapile” nepripremljene za obradu, a za njihovo uključivanje u agrarnu proizvodnju trebalo bi uložiti mnogo dodatnoga truda i novca, kojega je ionako već nedostajalo jer ga u mnogim obiteljima nije bilo dovoljno ni za najosnovnije životne potrebe.³⁵

Prema katastarskim podacima³⁶ na Mljetu je bilo ukupno oko 792 jutara “polja za sjetvu” (*campi a semina*) i to najviše u Babinu Polju (oko 219 jutara – vidi prilog br.

Operato del comune di Blatta 1841.; Operato del comune di Govegiari 1840.; Operato del comune di Prosgiuara 1840.; Operato del comune di Maranovich 1840. te u: Operato del comune di Coritti 1840.

³³ Vidi: *Protocollo delle particelle dei Terreni del Comune di Babinopoglie* iz 1837. godine u: HR DAST 152, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, k. o. Babino Polje, kutija 3 te *Operato del comune di Babbino-poglie 1840.*

³⁴ *Operato del comune di Babbino-poglie 1840.; Operato del comune di Blatta 1841.; Operato del comune di Govegiari 1840.; Operato del comune di Prosgiuara 1840.; Operato del comune di Maranovich 1840. te Operato del comune di Coritti 1840.*

³⁵ Nije posve isključeno da su neke neobrađivane baštine možda nekada ranije bile korištene, ali su 1837. godine, u vrijeme evidencije katastarskih čestica (odnosno 1840. godine u vrijeme pisanja ekonomskih elaborata), napuštene – slično kao i neke građevinske čestice, koje su u katastarskim upisnicima 1837. godine evidentirane kao “ruševine” (odnosno *ruina*), a kakvih je, u Babinu Polju primjerice, tada bilo ukupno 46, pri čemu je desetak urušenih objekata opisano kao “ruševne kuće” (odnosno *ruina di casa*) ili slično. – Jesu li obitelji koje su u njima nekoć stanovale izumrle, odselile se s Mljeta (emigrirale) ili su se samo preselile u neke nove kuće, iz katastarskih podataka nije vidljivo. Uglavnom se slično (napuštanje) moglo dogoditi i sa zemljom (tim više što ni biološki potencijal, odnosno broj radno sposobnih i aktivnih stanovnika, nije u svakoj generaciji isti), što naravno ne mora nužno značiti da se ranije obrađivalo više zemlje u odnosu na stanje u vrijeme prvoga katastarskog popisa, nego postoji mogućnost da su neke obitelji, iz ovoga ili onoga razloga, neke baštine možda prestali koristiti, ali i neke druge baštine možda su tek počeli koristiti (trajno ili privremeno). No, pobližih podataka s tim u vezi u katastru nema jer se u njemu bilježilo aktivno zemljišno stanje, fiksirano u danome trenutku, a ne povijesno.

³⁶ Kao što je već spomenuto, podaci vezani za površinu pojedinih tipova zemljišta, koje nalazimo u raznim tablicama u operatima (svih općina), mjestimično odstupaju u vrijednostima i to uglavnom ovisno o godini nastanka pojedine tablice. [Tako, primjerice, prema podacima iz 1838. godine u općini Blato ima 132,16 jutara “oranica” (*aratorij*), a prema podacima iz 1849. godine ima 120,17 jutara “polja za sjetvu” (*campi a semina*), dok prema podacima iz 1853., 1854. i 1856. godine ima 96,93 jutara “polja za sjetvu” (*campi a semina*). Sukladno odstupanjima u površini “oranica” odnosno “polja za sjetvu” odstupanja u općini Blato javljaju se i na drugim tipovima zemljišta. Primjerice, prema podacima iz 1838. godini u toj općini ima 2.058,46 jutara “suma” (*boschi*), a 1849. godine svega 649,15 jutara, odnosno

8 odnosno tablicu br. 2) te u Govedarima (oko 135 jutara) i Koritima (oko 155 jutara).³⁷ Najmanje ih je bilo u Prožuri (oko 65 jutara) i Maranovićima (oko 96 jutara), a u Blatu oko 120 jutara.³⁸ Jedan dio obradive mljetske površine bio je i pod vinovom lozom (*vigna*), maslinama (*olivetti*) te vrtovima (*orti*) odnosno povrtnjacima i voćnjacima (koji su po svojoj površini bili maleni i jedinstvene kategorije, a služili su isključivo za potrebe obitelji).³⁹ U njima su rasle posebno smokve i *mjen-duli* (bademi),⁴⁰ ali i rogači,⁴¹ *čičimci* (žizule), *murve*⁴² (dudovi), divlji i pitomi šipci,

1856. godine tek 648,85 jutara “šuma”. Što se tiče “pašnjaka” (*pascoli*), njih prema podacima iz 1838. godine u općini Blato ima svega 118,35 jutara, a 1849. preko devet puta više, to jest 1.080,92 jutara, odnosno 1853. godine čak 1.104,56 jutara.] Ovdje citirani podaci preuzeti su iz tablica “*Estratto della rendita censibile del Catasto stabile*”, koje nisu datirane (Izuzetak je tablica za općinu Blato potpisana 24. srpnja 1849. u Zadru.), a nalaze se u prilogu ekonomskih operata: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*; *Operato del comune di Blatta 1841.*; *Operato del comune di Govegiari 1840.*; *Operato del comune di Prosgiura 1840.*; *Operato del comune di Maranovich 1840.* te *Operato del comune di Coritti 1840.* odnosno u specifikaciji o načinu korištenja zemlje “*Specificca Sull’ impiego del terreno nel comune di Blatta*” iz 1838. godine u: *Copia del Protocollo degli edifizii del comune di Blatta*: 16-17 (paginacija skeniranoga dokumenta) te u prospektu ukupne proizvodnje po jutru za svaku vrstu i kategoriju kultura odnosno zemljišta, takozvanom “*Prospetto sommario dimostrante l’estensione e la rendita netta ascritta ad ogni singola classe, ad ogni genere di coltura ed a tutta la comune censuaria*” iz 1853. godine u: *Copia del Protocollo degli edifizii del comune di Blatta*: 19-21 (paginacija skeniranoga dokumenta).

³⁷ Tablice “*Estratto della rendita censibile del Catasto stabile*” u: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*; *Operato del comune di Govegiari 1840.*; *Operato del comune di Prosgiura 1840.*; *Operato del comune di Maranovich 1840.* te u: *Operato del comune di Coritti 1840.*

³⁸ Tablice “*Estratto della rendita censibile del Catasto stabile*” u: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*; *Operato del comune di Blatta 1841.*; *Operato del comune di Govegiari 1840.*; *Operato del comune di Prosgiura 1840.*; *Operato del comune di Maranovich 1840.* te u: *Operato del comune di Coritti 1840.*

³⁹ “*Estimo della rendita in naturali del comune di Babbino Pogle*” iz 1844. godine u: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*: 29.

⁴⁰ “[...] qualche pianta da frutto, e per lo più il ficco, ed il mandorlo [...]” Vidi: “*Estimo della rendita in naturali del comune di Babbino Pogle*” iz 1844. godine u: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*: 29.

⁴¹ Rogač (*Ceratonia siliqua* L.), takozvani kruh sv. Ivana (njem. *Johannesbrot*, tal. *il carrubo*), uzgaja se, inače, na vrlo ograničenu području, a najrašireniji je danas na području Dubrovnika, posebno na Pelješcu, Šipanu, Lopudu i Mljetu. Vidi: Frane Striklić, Zlatko Čmelik i Slavko Perica, “Morfološke osobine dva perspektivna tipa rogača (*Ceratonia siliqua* L.) s otoka Visa. *Morphological characteristics of two perspective carob types (Ceratonia siliqua L.) from island of Vis*”, *Pomologia croatica*, vol. 12/4 (2006): 246.

⁴² Od murvina drveta izrađivale su se nekoć mljetske brodice. Vidi više: Đivo Bašić, “Otok Mljet u svjetlu (hidro)arheoloških nalaza i povijesti (pomorstva) na plovnom putu istočnojadranske obale (U povodu 50-godišnjice Nacionalnog parka Mljet)”, izlaganje na znanstvenom skupu, *Pomorski zbornik* 46/1 (2010): 176, prema: Tomislav M. Macan, “Ribarsko oruđe (Blato na Mljetu)” u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. XXIX, sv. 1, JAZU, Nadbiskupska tiskara Zagreb, Zagreb (1933): 208-212, 214 (dalje: Bašić, “Otok Mljet u svjetlu (hidro)arheoloških nalaza”). Treba također spomenuti i da su se svilenim koncem dobivenim od dudova svilka ukrašavali dijelovi stare mljetske nošnje – takozvane “šku-fije”, to jest crvene kapice kao i crveni “gunj”, koji se nosio preko bijele košulje. Vidi: Romana Hansal, “Starinsko ruho otoka Mljeta” u: katalogu *Mljet 1960. – 2010. Nacionalni park. 50. obljetnica osnivanja*, Javna ustanova “Nacionalni park Mljet”, Hrvatski državni arhiv Zagreb i Gliptoteka HAZU, Zagreb (2010): 84-87. Izvor: [http://info.hazu.hr/upload/file/gliptoteka/mljet_katalog%20\(1\).pdf](http://info.hazu.hr/upload/file/gliptoteka/mljet_katalog%20(1).pdf)

oskoruše, pokoja *nespola* (japanska mušmula), *kajiši* (marelice), *praskes* (breskve), *mrkatunje* (dunje), *kriješve* (trešnje) te brojni *lemuni* (limuni), *četruni* (*citrus medica*),⁴³ ljute naranče, *narančini* (mandarine) i različite druge vrste agruma,⁴⁴ ali i ljekovito, začinsko i aromatično bilje (ružmarin, lavanda, lovorika, pelin, kadulja i slično) te različito povrće.⁴⁵ Prvih desetljeća austrijske uprave nije se poduzimalo gotovo ništa u svrhu unapređivanja voćarstva.⁴⁶ Tako je, primjerice, bio planiran veći rasadnik voćaka u Gružu, no on zbog financijskih problema nije uspostavljen, a tek je potkraj sedamdesetih godina 19. stoljeća austrijska uprava počela provoditi veće pomaganje voćarstva u Dalmaciji i to u obliku dijeljenja pučanstvu znatnih količina sadnica.⁴⁷ Prilikom su, međutim, prepoznali tek pojedinci, a i među njima neki su s vremenom odustajali zbog čestih krađa po voćnjacima u vrijeme kada bi voćke sazrele.⁴⁸ Stoga je voćarstvo u Dalmaciji bilo manje-više prepušteno inicijati-

⁴³ Vidi: Zdravko Šundrica, "Kiseli četruni" u: *Tajna kutija Dubrovačkog arhiva II.*, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku HAZU, Zagreb – Dubrovnik (2009): 319-321.

⁴⁴ U katastarskim zapisima i elaboratima ne nalazimo popis svih vrsta voćaka koje su se uzgajale na otoku nego se navodi samo zbirna oznaka "voćnjak" (*orto con frutta*). Ovdje ih spominjem posebno zbog njihovih lokalnih naziva, ali i zbog specifičnosti uzgoja koje karakteriziraju cijeli dubrovački kraj. Vidi više: Stanko Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*, Društvo agronoma NRH – Podružnica Split (za tisak priredili A. Tambač i D. Morović 1955. godine prema originalnom rukopisu Stanka Ožanića nakon njegove smrti 1944. godine), Split (1955): 197-210; Neda Mihović, Kristina Puljizević i Božena Vranješ-Šoljan, "Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Babina Polja na otoku Mljetu (1870. – 1880.)" u: *Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj*, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku HAZU, Zagreb – Dubrovnik (2009): 269-271; Silvija Batoš, Jasenka Maslek i Nenad Vekarić, "Stanovništvo Maranovića na otoku Mljetu (1870. – 1880.): razdoblje demografske tranzicije" u: *Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj*, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku HAZU, Zagreb – Dubrovnik (2009): 292-295; Ivo Dabelić, *Mljet. Povijest otoka od najstarijeg vremena do XV. stoljeća*, Dubrovnik (1987): 86-87 (dalje: Dabelić, *Mljet. Povijest otoka*); Ivo Dabelić, *Otok Mljet 1894. – 1930.*, Dubrovnik (2008): 59; Ivan Juras, "Pregled gospodarstva i trgovine u Dalmaciji" u: *IX. Program C. K. Velike Državne Gimnazije u Zadru za školsku godinu 1909-1910*, naklada C. K. Gimnazije, Zadar (1910): 16, 28-30 i drugi. Usporedi također: Marija Gjurašić, Minela Fulurija i Nenad Vekarić, "Zakašnjela demografska tranzicija: Stanovništvo Lisca u Dubrovačkom primorju (1870. – 1880.)" u: *Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj*, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku HAZU, Zagreb – Dubrovnik (2009): 341-342 i Nikolina Kapović, "Izvorno zelenilo u službi očuvanja ruralnog ambijenta na primjeru Konavala. Original green vegetation intended for presewing the rural landscape – the Konavle example", *Agronomski glasnik* 2-4, izlaganje sa znanstvenog skupa (2005): 210, 214-215, 218.

⁴⁵ Juras, "Pregled gospodarstva i trgovine u Dalmaciji": 21. U njima su se najviše uzgajali blitva i kupus ("particolarmente la biettola ed il cavolo"), koji su se koristili svakodnevno, ali i drugo povrće kao u ostatku kotara ("si coltivano gli stessi erbaggi indicati nell'operato distrettuale"). Vidi: "Estimo della rendita in naturali del comune di Babbino Pogle" iz 1844. godine u: *Operato del comune di Babbino Pogle 1840.*: 29.

⁴⁶ Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 200.

⁴⁷ Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 201-202.

⁴⁸ Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 202. Treba spomenuti da se takva praksa nastavila i u 20. stoljeću pa ju tako, primjerice, i ja pamtim iz svog djetinjstva.

vi pojedinaca, s time da su mnogi pomorci sa svojih putovanja donosili nove vrste voća (slično je bilo i na Mljetu), koje se prije nisu uzgajale u ovome podneblju.⁴⁹ Najviše vrstova godine 1840. na Mljetu je evidentirano u katastru općine Babino Polje (na oko jedanaest jutara zemlje). No, to je i razumljivo jer je to bila najveća općina s najvećim brojem stanovnika, ali i zato što su se veća obradiva polja u Babinu Polju nalazila relativno daleko od kuća (Vidi prilog br. 9.), što je domaćicama moglo biti dosta nepraktično. Osim toga, brojne su kuće imale gustijernu pa je natapanje okućnica bilo mnogo lakše nego ostalih obrađivanih površina.

Od oko 5.291 jutra, kolika je ukupna površina općine Babino Polje,⁵⁰ obrađivalo se tek oko 536 jutara, dok je ostatak obradive zemlje (oko 4.710 jutara, koji su u katastru kategorizirani kao šume i pašnjaci) ostajao neobrađen,⁵¹ s time da su se na neplodno zemljište, vode i putove odnosila približno 42 jutra zemlje.⁵² Drugim riječima, u Babinu Polju obrađivalo se tek oko 10,21% obradive zemlje (Vidi prilog br. 8 odnosno tablicu br. 2.), a za to je zasigurno bilo više razloga. Tome su, prije svega, mogli doprinositi demografski odnosi, to jest činjenica da je samo 281 sta-

⁴⁹ Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 200-206.

⁵⁰ "№ 1. Topografia" u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 1. U taj broj ubrojena je i površina građevinskih čestica u toj općini, s time da ukupna površina njezinih zemljišnih čestica iznosi oko 5.245,44 jutara. Vidi: "Estratto della rendita censibile del Catasto stabile" u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 86. No, ovdje treba naglasiti da se katastarski podaci vezani za površinu općine Babino Polje i površine pojedinih tipova zemljišta u njoj ponešto razlikuju. Usporedi primjerice, tablicu "Specificacije proizvodnje te ukupne neto dobiti u novcu po jutru Donje Austrije za svaku kategoriju različitih vrsta kultura gore spomenute općine" ["Specifica della produzione in naturali e della rendita lorda e netta in danaro per un jugero dell'Austria inferiore di ogni classe dei differenti generi di coltura del soprannominato comune" (dalje: "Specifica della produzione in naturali" u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840*)], koja nije datirana, a potječe (po svemu sudeći) iz 1840-ih godina (prema kojoj ukupna površina zemljišnih čestica u Babinu Polju iznosi 5.290 jutra i 1536 hvati, uključujući zgrade i dvorišta, *edifizi e cortili*, na koje otpadaju tri jutra i 367 hvati) te "Specificiranu tablicu konačnih rezultata proizašlih iz priljeva katastarskih prihoda" ("*Tabella specificata dei risultati finali emergenti dal rilievo della rendita catastale*") iz 1856. godine (prema kojoj ukupna površina zemljišnih čestica u općini Babino Polje iznosi 5.243 jutra i 1.191 hvat). Vidi: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 37-43 te 139-143.

⁵¹ To je približno 89,79% obradive zemlje odnosno 89,08% ukupne površine općine Babino Polje. *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*, poglavlje "№ 9. Terreni coltivati, non coltivati, e non utilizzabili": 3-4. No, treba spomenuti da je, međutim, upitno u kojoj su mjeri ti pašnjaci doista bili "obrađivo zemljište" jer su – prema klasifikaciji u istome operatu ali na drugome mjestu – ujedno opisani i kao "uglavnom kameniti, prekriveni s malo zemlje i s mršavom ispašom, uključujući i trnovito grmlje" ("*La natura del suolo è consimile a quella di tutti i pascoli degli altri comuni del distretto, cioè sassosi, alpestri con poca terra, e magra pastura, impedita anco da qualche inconcludente e spinoso cespuglio.*"). Vidi: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*, poglavlje "№ 7. Pascoli di due classi": 29-30.

⁵² Vidi poglavlje "№ 9. Terreni coltivati, non coltivati, e non utilizzabili" i tablicu "Specifica della produzione in naturali" u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 3-4 te 42. S time da u tablici "Estratto della rendita censibile del Catasto stabile" te površine nisu istaknute. Vidi u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 86.

novnik radio u polju (što znači da je svaki zemljoradnik obrađivao u prosjeku po 1,91 jutro zemlje),⁵³ potom nepovoljna konfiguracija krškoga terena, iscjepkanost obradivih parcela i njihova međusobna udaljenost, slaba razvijenost sredstava za proizvodnju, odnosno primitivna mehanizacija⁵⁴ (zbog čega su, prema katastarskim podacima, seljaci obrađivali zemlju uglavnom plugom – “*con l'aratro*”, ili vlastitim rukama – “*con le sue proprie mani*”),⁵⁵ slabe agrotehničke mjere, nedostatak sjemena i gnojiva (što je izazivalo velik problem pogotovo glede količine, učestalosti i načina gnojenja maslina)⁵⁶ te problem natapanja. Sudeći po spomenutim nepovoljnim okolnostima, dalo bi se možda zaključiti da se bolji rezultati nisu ni mogli postići. Ipak, usporedimo li podatke vezane za općinu Babino Polje s podacima iz drugih općina, nameće se zaključak da, možda, i nije bilo posve tako.

Naime, u Goveđarima, koji su druga po veličini općina na otoku,⁵⁷ bilo je obrađeno 181 jutro⁵⁸ (to jest otprilike 3,70% obradive zemlje) pa to znači da je svaki težak u Goveđarima obrađivao u prosjeku 3,48 jutara zemlje,⁵⁹ dakle gotovo dvostruko više nego prosječan babinopoljski poljodjelac. U trećoj po veličini općini – Blatu, čija je ukupna površina oko 2.415 jutara⁶⁰ (od čega se obrađivalo 180 jutara⁶¹ odnosno

⁵³ (Odnosno 3.052 hvata, to jest 10.978 m².) *Protocollo dei terreni del comune di Babbino 1837*. Međutim, da bi sve što je prema katastarskoj klasifikaciji ubrojeno u obradivo zemljište doista i bilo obrađeno, svaki bi poljodjelac, od njih 281, trebao dodatno obraditi približno 16,77 jutara odnosno 26.836 hvati, to jest 96.529 m² zemlje, a što je uz danu mehanizaciju i konfiguraciju terena za jednu osobu bilo fizički neizvedivo te bi moglo upozoravati na to da je na otoku, između ostaloga, postojao i veliki nedostatak radne snage, odnosno da je Mljet bio slabo naseljen. Međutim, kao što je već spomenuto, upitno je u kojoj je mjeri zemljište kategorizirano kao “obradivo a neobrađeno” doista bilo i obradivo.

⁵⁴ Juras, “Pregled gospodarstva i trgovine u Dalmaciji”: 19. Usporedi: *Operato del comune di Babbino 1840.*, poglavlje “*Nº 11. Coltivazione del suolo*”: 6.

⁵⁵ *Operato del comune di Babbino 1840.*, poglavlje “*Nº 11. Coltivazione del suolo*”: 6.

⁵⁶ *Operato del comune di Babbino 1840.*; *Operato del comune di Blatta 1841.*; *Operato del comune di Govegiari 1840.*; *Operato del comune di Maranovich 1840.* te *Operato del comune di Coritti 1840.* Usporedi: Juras, “Pregled gospodarstva i trgovine u Dalmaciji”: 19.

⁵⁷ (To jest 4.906 jutara i sto hvati.) *Operato del comune di Govegiari 1840.*

⁵⁸ (To jest 181 jutro i četiri hvata, a na plodno ali neobrađeno zemljište odnosi se 4.713 jutara i 96 hvati te na sterilne i neupotrebljive ledine okruglo dvanaest jutara zemlje.) *Operato del comune di Govegiari 1840.*, poglavlje “*Nº 9. Terreni coltivati, non coltivati, e non utilizzabili*”: 3-4.

⁵⁹ (Odnosno 5.569 hvati, to jest 20.032 m².) *Operato del comune di Govegiari 1840.*, poglavlje “*Nº 9. Terreni coltivati, non coltivati, e non utilizzabili*”: 3-4. Da bi sve što je prema katastarskoj klasifikaciji ubrojeno u obradivo zemljište doista i bilo obrađeno, svaki bi zemljoradnik u Goveđarima (od njih 52) trebao dodatno obraditi približno još 90,63 jutara odnosno 145.017 hvati (to jest 521.626 m²) zemlje. No, kao što je već spomenuto, i ovdje je upitno u kojoj je mjeri zemljište kategorizirano kao “obradivo a neobrađeno” doista bilo i obradivo.

⁶⁰ (To jest 2.415 jutara i sto hvati.) *Operato del comune di Blatta 1841.*

⁶¹ (To jest 180 jutara i osam hvati.) *Operato del comune di Blatta 1841.*

7,56% obradive zemlje),⁶² svaki je zemljoradnik obrađivao u prosjeku 2,90 jutara.⁶³ Istovremeno je svaki radnoaktivni Korićanin⁶⁴ obrađivao u prosjeku 4,66 jutara zemlje,⁶⁵ odnosno 2,5 puta više nego prosječan babinopoljski zemljoradnik, a svaki prožurski zemljoradnik oko 1,57 jutara zemlje⁶⁶ odnosno čak tri puta manje nego seljak u općini Korita. Općina Maranovići po svojoj je površini tek nešto malo manja od općine Prožura,⁶⁷ s time da su u njoj obrađivana približno 242 jutra zemlje⁶⁸ (to jest 18,88% obradive zemlje),⁶⁹ što znači da je svaki maranski zemljoradnik u prosjeku obrađivao 3,36 jutara zemlje.⁷⁰ Vidimo da se u Maranovićima obrađivala dvostruko veća površina zemlje nego u Prožuri (242 jutra : 121 jutro) pa čak i veća površina nego u općini Blato, koja je pak po površini dvostruko veća od Marano-

⁶² Na plodno ali neobrađeno zemljište odnosilo se 2.202 jutara i 91 hvat, s time da su u općini bila još 33 jutra i jedan hvat zemlje sterilnih i neupotrebljivih ledina. *Operato del comune di Blatta 1841.*, poglavlje "№ 9. Terreni coltivati, non coltivati, e non utilizzabili": 3-4.

⁶³ (Odnosno 4.645 hvati, to jest 16.709 m².) *Operato del comune di Blatta 1841.* Uostalom, da bi sve što je prema katastarskoj klasifikaciji u toj općini ubrojeno u obradivo zemljište doista i bilo obrađeno, svaki bi zemljoradnik u Blatu trebao bio dodatno obraditi još približno 36 jutara odnosno 56.827 hvati (to jest 204.4408 m²). No, kao što je već spomenuto, i ovdje je upitno u kojoj je mjeri zemljište kategorizirano kao "obradivo a neobrađeno" doista bilo i obradivo.

⁶⁴ Korita su oko 2,8 puta manja od općine Babino Polje (Njihova površina iznosi 1.872 jutra i sto hvati.), a Korićani su obrađivali ukupno oko 261 jutro i četrnaest hvati odnosno 14,12% obradive zemlje. Na neobrađeno zemljište otpada 1.588 jutara i 85 hvati, a na sterilne i neupotrebljive ledine 23 jutra i jedan hvat. *Operato del comune di Coritti*, poglavlje "№ 9. Terreni coltivati, non coltivati, e non utilizzabili": 3-4.

⁶⁵ (Odnosno 7.457 hvati, to jest 26.824 m².) Broj osoba koje u Koritima godine 1840. rade u polju iznosio je 56. *Operato del comune di Coritti*. Da bi se obradila sva obradiva zemlja u Koritima, svaki od ukupno 56 poljodjelaca trebao bi dodatno obraditi približno 28,36 jutara odnosno 45.376 hvati (to jest 163.217 m²). No, kao što je već spomenuto, i ovdje je upitno u kojoj je mjeri zemljište kategorizirano kao "obradivo a neobrađeno" doista bilo i obradivo.

⁶⁶ (Odnosno 2.514 hvati, to jest 9.044 m².) Ukupna površina općine Prožura iznosi približno 1.372 jutra i sto hvati. Od toga se obrađivalo oko 121 jutro i devet hvati zemlje (8,90%). Vidi: *Operato del comune di Progiara 1837*. Da bi sve što je prema katastarskoj klasifikaciji u toj općini ubrojeno u obradivo zemljište doista i bilo obrađeno, svaki od ukupno 77 prožurskih poljodjelaca trebao bi obraditi još približno 16,09 jutara (odnosno 25.746 hvati, to jest 92.611 m²). No, kao što je već spomenuto, i ovdje je upitno u kojoj je mjeri zemljište kategorizirano kao "obradivo a neobrađeno" doista bilo i obradivo.

⁶⁷ (To jest 1.287 jutara i sto hvati.) *Operato del comune di Maranovich 1840*. Usporedi: *Operato del comune di Progiara 1840*.

⁶⁸ (To jest 242 jutara i devetnaest hvati.) *Operato del comune di Maranovich 1840*.

⁶⁹ Na neobrađeno zemljište otpada čak 1.239 jutara i devedeset hvati, a na sterilne i neupotrebljive ledine dvanaest jutara i jedan hvat. *Operato del comune di Maranovich 1840.*, poglavlje "№ 9. Terreni coltivati, non coltivati, e non utilizzabili": 3-4.

⁷⁰ (Odnosno 5.378 hvati, to jest 19.345 m².) Da bi, naime, sve što je prema katastarskoj klasifikaciji u toj općini ubrojeno u obradivo zemljište doista i bilo obrađeno, svaki od ukupno 72 maranska poljodjelca trebao bi obraditi još približno 14,45 jutara odnosno 23.112 hvati (to jest 83.135 m²). *Operato del comune di Maranovich 1840*. No, kao što je već spomenuto, i ovdje je upitno u kojoj je mjeri zemljište kategorizirano kao "obradivo a neobrađeno" doista bilo i obradivo.

vića. Još je drastičnija razlika usporedimo li Maranoviće s Goveđarima, čija je površina četiri puta veća nego ona općine Maranovići, a u kojima se obrađivao samo 181 hvat zemlje. Možemo, dakle, zaključiti, da poljoprivredna djelatnost na cijelome području Mljeta, s obzirom na količinu obrađene površine zemlje i broj radne snage, nije ujednačena te da ona u zadnjemu desetljeću prve polovice 19. stoljeća varira od 1,57 do 4,66 jutara zemlje po zemljoradniku.⁷¹

Razlozi takve situacije na otoku u katastru se ne navode. Zanimljivo li odnos veličine pojedinih mljetskih općina te uzmemo u obzir isključivo razlike u broju njihovih poljodjelaca, odnosno "broju stanovnika obaju spolova koji rade u polju" (*persone d'ambo i sessi atte ai lavori campestri* - vidi prilog br. 1 odnosno tablicu br. 1), tada je slika stanja po općinama mnogo ujednačenija, barem kada je posrijedi stanje u općinama Maranovići i Goveđari (u kojima površina obrađene zemlje po zemljoradniku iznosi 3,36, odnosno 3,48 jutara). Prožurani, međutim, i tako gledano ponovno "podbacuju" jer su u prosjeku obrađivali tek 1,57 jutara zemlje po svakome seljaku. Drugim riječima, u Prožuri je 77 seljaka obrađivalo 121 jutro, a u Maranovićima su 72 seljaka uspijevala obraditi čak 242 jutra pa su Marani bili 2,14 puta produktivniji od Prožurana odnosno 12,76% produktivniji od prosječnoga Mlječanina. Najproduktivniji su, dakle, bili Korićani, koji su, kako je već spomenuto, uspijevali obraditi čak 4,66 jutara po zemljoradniku odnosno 2,43 puta više zemlje nego Babinopoljci te 2,97 puta veću površinu nego Prožurani. Promatrano na razini cijeloga otoka, Korićani su imali 56,37% veću produktivnost od prosječnoga težaka na cijelome otoku, koji je (u prosjeku) obrađivao tek 2,98 jutara zemlje.

Te bi se razlike mogle povezati s prirodnim uvjetima i resursima određene općine - položajem naselja u odnosu na položaj i međusobnu udaljenost njihovih obradivih polja, s pristupačnošću terena, mikroklimatskim i hidrološkim uvjetima (blizinom izvora vode, poroznosti tla i slično), tipom i kvalitetom zemljišta u pojedinoj općini (odnosno sa sastavom i dubinom zemlje: plića ili dublja, s manje ili više kamenja - "*di terreno meno laborioso, più piano, meno sassoso, e più profondo*")⁷² i slično. Također bi se mogle povezati i s nekim drugim čimbenicima, primjerice gospodarskom orijentacijom pojedine općine, pri čemu ni subjektivni čimbenici proizvodnje (ljudski potencijal) nisu zanemarivi nego su, dapače, jedan od temeljnih čimbenika u tome procesa. Naime, što je neka općina po svome stanovništvu brojnija i ima veći broj radno sposobnih stanovnika, to je i mogućnost njezine agrarne proizvodnje veća. Pri tome bitnu ulogu u razvoju poljodjelstva pojedine

⁷¹ *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.; Operato del comune di Blatta 1841.; Operato del comune di Govegiari 1840.; Operato del comune di Prosgiura 1840.; Operato del comune di Maranovich 1840. te Operato del comune di Coritti 1840.*

⁷² *Operato del comune di Babbinopeglie 1840., poglavlje "№ 11. Coltivazione del suolo": 8.*

općine imaju starosna i spolna struktura stanovništva te njihova ukupna fizička spremnost, ali i kupovna moć (u smislu sposobnosti ostvarivanja povoljnijih materijalnih preduvjeta proizvodnje odnosno osiguranja potrebnih proizvodno-tehničkih uvjeta, nabave boljih oruđa i alata, više vučne stoke i gnojiva, kao i mogućnost unajmljivanja dodatne radne snage i slično).

Razlozi visoke produktivnosti Korićana i Goveđaraca u katastru se ne spominju, a mogu se možda u određenoj mjeri povezati s izvorima slatke vode, koju su imali u blizini svojih sela, a omogućavala im je donekle lakše navodnjavanje kraških polja (slično kao i kod Blaćana, čija je produktivnost odgovarala manje-više mljetskom prosjeku, a koji su u polju imali blatinu). Osim toga, činjenica da su Goveđarci bili u kmetskom odnosu prema opatiji, odnosno da je, dakle, bila riječ o najsiromašnijim otočanima, možda je također mogla indirektno utjecati na njihovu produktivnost te biti subjektivan čimbenik razvoja u tome smislu da su ih možda upravo siromaštvo i životne potrebe poticali da budu uspješniji i produktivniji. Ipak, ovdje treba spomenuti i mišljenje Dinka Foretića da su kolonatski odnosi sputavali razvoj poljodjelstva u Dalmaciji,⁷³ s čime se, dakako, slažem, no ovdje sam htjela upozoriti na mogućnost da je u pojedinim slučajevima možda moglo biti i drugačije. U Koritima je eventualno mogao biti i obratni slučaj. Ondje je, naime, stanovništvo, po svoj prilici, bilo imućnije – sudeći barem po kamenim palačama u kojima su neki pojedinci živjeli – pa su možda mogli sebi priskrbiti bolje materijalne uvjete proizvodnje i dodatnu radnu snagu (s kopna), koja nije nužno vidljiva u katastarskim operatima. Prožurani su, s obzirom na blizinu zaštićene prožurske luke, možda bili više orijentirani na pomorstvo i trgovinu. Međutim, treba spomenuti da su sve istočne općine, uključujući i Korita, bile više orijentirane na more, ribolov i plovidbu (što im je donosilo određenu prednost) jer su im luke mnogo bliže nego što je to bilo tako s Babinopoljcima, čija je luka Sobra prilično udaljena od naselja (pogotovo za Zabrežane i stanovnike Radulića, koji žive na krajnjemu zapadu općine), a magarac jedino prevozno sredstvo (s time da je on, kao glavna tegleća i tovarna marva u poljskim radovima, već bio “zauzet” jer su babinopoljske obitelji imale u prosjeku tek po 1,53 magarca). Ipak, treba naglasiti da bi razloge tako velikim razlikama u produktivnosti pojedinih zemljoradnika po općinama u nekome drugom istraživanju trebalo detaljnije istražiti.

Općenito gledano, poljoprivredna produktivnost na otoku u 19. stoljeću nije bila zadovoljavajuća, a prema podacima iz ekonomskoga operata tome je tako jer se otočani općenito nisu zauzimali s dovoljno mara za uzgoj pojedinih kutura negu su primjenjivali naslijeđene zastarjele (“antičke”) načine obrađivanja tla (“*Abbenchè*

⁷³ Dinko Foretić, “O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX. stoljeća do Prvog svjetskog rata” u: *Zbornik Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, ur. Jakša Ravlić, Zagreb (1969): 14.

cogli antichi ed ereditati sistemi, ciò non ostante gli agricoltori si prestano con qualche diligenza nella coltivazione dei singoli generi di coltura.)⁷⁴ No “nemar” stanovnika, koji se spominje u operatu, nije nikakav mljetski “specifikum” nego je, kako osamdesetak godina kasnije i pokrajinski poljoprivredni nadzornik Stanko Ožanić (izabran na tu funkciju 1919. godine)⁷⁵ uočava, obilježje većine agrarnoga stanovništva u Dalmaciji, koje već posve izmoreno od silnih nameta i poreza, općenito gledano, reagira s dozom nepovjerenja i predrasuda na nove propise glede unapređenja poljoprivrede.⁷⁶ Stoga je o bilo kakvu ozbiljnijem napretku poljoprivrede u Dalmaciji u to doba teško govoriti pa tako nije neobično ni opažanje katastarskoga procjenitelja na Mljetu da se proizvodnja i kvaliteta žita na otoku niti povećavaju niti smanjuju te da nedostatak obradivoga tla ubija i svaku nadu u eventualan porast proizvodnje (“*non vi è speranza di accrescimento*”).⁷⁷

U vezi s načinom obrade zemlje na “poljima za sjetvu” (*campi a semina*) katastar i u tome pogledu pruža obilje podataka jer se u ekonomskim operatima detaljno opisuje: zemlja se orala s dva vola/goveda (*aratura a due bovi*), poslije završnoga oranja sijalo se sjeme (*sementi*), poslije sijanja (*seminazione*) zemlja se ručno obrađivala motikom (*zappatura del terreno a mano*) i poravnavala (*pianatura della terra*) uz odstranjivanje kamenčića motikom (*zappatura dei sassi*) te čišćenje (*mondatura, o sarchiatura*), a poslije nekoga vremena, kada bi žito niknulo, okopavalo bi se i čistilo od korova [*seconda zappatura ossia (s)calzatura*].⁷⁸ Kada bi žito dozrelo, uglavnom se, kao i u ostatku Dalmacije, čupalo ručno (*raccolta* - branje), a ponegdje željo srpom, vezivalo u snopove (*manelle*) i sušilo, a zatim ručno mlatilo - što je bilo češće - ili vršilo (*trebbiatura* - vršidba)⁷⁹ pomoću dva vola ili konja na guvnima (*aja*) kako bi se zrno odvojilo od klasa. Ovdje treba spomenuti da je u babinopolj-

⁷⁴ *Operato del comune di Babbino poglie 1840*. Doduše, takav pomalo “*laissez faire*” odnos prema životu mogao je eventualno biti uvjetovan i podnebljem i visokim vrućinama u upravo onome razdoblju godine kada bi se trebalo najviše raditi, ali još više općim siromaštvom i nedaćama. Okružni inženjer Lorenzo Vitelleschi kao glavni uzrok njihove tromosti vidi u nestašici i siromaštvu: “*Poco [...] ed ogni altro prodotto insufficiente ai bisogni degli abitanti sono le cause della miseria e dell'inertza degli abitanti [...]*.” Vidi: Lorenzo Vitelleschi, *Povijesne i statističke bilješke o dubrovačkom okrugu, prikupio okružni inženjer Lorenzo Vitelleschi, Dubrovnik, 1827.*, Matica hrvatska - Dubrovnik, ur. Vinicije B. Lupis, i Državni arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik (2002): 72-73 (dalje: Vitelleschi, *Povijesne i statističke bilješke o dubrovačkom okrugu*).

⁷⁵ Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 83.

⁷⁶ Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 136, 139, 202 i druge. Vidi također: Juras, “Pregled gospodarstva i trgovine u Dalmaciji”: 15.

⁷⁷ *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*: 5.

⁷⁸ “*Dettaglio Dei lavori e delle spese di deduzione di tutti i generi di coltura del Comune di Babino Poglie*” u: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*: 55-80. (Dalje: “*Dettaglio Dei lavori e delle spese di deduzione*” u: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*)

⁷⁹ “*Dettaglio Dei lavori e delle spese di deduzione*” u: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*: 57-63.

skim katastarskim upisnicima evidentirano čak devetnaest *gumna*.⁸⁰ Zrna žita mljela su se u starinskim mlinovima (*una macina di grano*)⁸¹ koji su bili rustikalnoga oblika i u jadnome stanju (*“molini, e torcoli siano di rustica forma, e faticosa”*),⁸² a u kojima se okretanjem mlinskoga kamena (koje je znalo okretati i po deset pari snažnih muških težačkih ruku zajedno) zrna žita pretvaralo u brašno, ali i u ručnim žrvnjima⁸³ koje je posjedovalo gotovo svako kućanstvo.⁸⁴ Brašno se spremalo u vreće ili posude, a slama se koristila za izradu slamarica (odnosno madraca na kojima su spavali) ili za stavljanje ispod životinja tijekom zime da im bude suho.

Prvorazredna “polja za sjetvu” odnosno “oranice” (*campo a semina*) obrađivala su se krampama ili motikama⁸⁵ (*zappe e zapponi*),⁸⁶ s time da se u nekim ostavinama, primjerice, ponekad naglašavalo i da krampa ima drvenu ručicu (*una zappa con un manico di legno*)⁸⁷, te drvenim plugom ili ralom (*coltivati con l'aratro*) – a često i čovjek sâm – usprkos mogućnosti dovođenja volova iz kopnenoga dijela općine (iz Slanoga), koji su seljacima (ionako malobrojnima) bili prijeko potrebni za poboljšanje produktivnosti, za što, međutim, uglavnom nisu imalo dovoljno novca.⁸⁸ U Babinu Polju su, primjerice, pod prvom klasom zasijanoga zemljišta bila 74 jutra i 1.098 hvati zemlje, a to je – s obzirom na to da je općina raspolagala s trinaest pari goveda – značilo da jedan par goveda dolazi na 5,75 jutara za oranje.⁸⁹ Sve su se

⁸⁰ U k. o. Babino Polje gumna su evidentirana na česticama zem. br.: 1.189, 1.215, 1.237, 2.600, 2.612, 2.624, 2.679, 2.910, 3.311, 3.856, 4.087, 4.089, 4.092, 4.179, 4.372, 4.413, 5.942, 7.598 te 9.716, a nalaze se u posjedu/vlasništvu članova obitelji: Aletić (*Aletty*), Bušurelo (iz Blata), Čumbelić, Dabelić, Hajdić, Hazdovac, Matana, Mihović, Palunčić, Šojka, Sršen i Stražičić, dvaju konzorcija (Glunčić i Sršen) te crkve Sv. Vlaha. Svako gumno u prosjeku dijele dva posjednika/vlasnika. Vidi: *Protocollo dei terreni del Comune di Babbino poglie 1837. I-III*.

⁸¹ Izraz “*una macina di grano*” (koju ostavlja svojim nasljednicima) preuzet je iz oporuke Ivana Hazdovca iz Babina Polja. DAD, KS-Ston, kut. 139, spis 151/1832., *Inventario di Hasdovaz Giovanni*.

⁸² *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*, poglavlje “*№ 12. Qualità e valore dei prodotti*”: 7.

⁸³ Prema Aniću: “*žrvanj 1. mlin za ručno okretanje, 2. mlinski kamen*.” Anić, *Rječnik hrvatskog jezika*: 1402. Leksem *žrvanj* često nalazimo i među toponimima. Usporedi: Domagoj Vidović, “Pregled toponimije jugozapadnoga dijela Popova”, *Folia onomastica Croatica* 19, Zagreb (2010): 309; Vladimir Skračić i Ante Jurić, “Krški leksik zadarske regije”, *Geoadria*, vol. 9/2, Zadar (2004): 168.

⁸⁴ Dabelić, *Mljet. Povijest otoka*: 86, 136.

⁸⁵ Takozvani *mašklin* odnosno *šiljati trnokop*. Lovorka Čoralić i Milan Vrbanus, “Selo i seljaštvo” u: *U potrazi za mirom i blagostanjem: Hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, ur.: Lovorka Čoralić, Matica hrvatska (2013): 121.

⁸⁶ Izraz “*tre zappe e due zapponi*” (koje ostavlja svojim nasljednicima) preuzet je iz ostavine Ivana Basta iz Govedara. DAD, KS-Ston, kut. 240, spis 30/1832., *Inventario Giudiziale di Basto Giovanni, Govegiari*.

⁸⁷ DAD, KS-Ston, kut. 240, spis 46/1832., *Inventario di Ciumbellich Givulin Giovanni*.

⁸⁸ *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*, poglavlje “*№ 11. Coltivazione del suolo*”: 6.

⁸⁹ *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*, poglavlje “*№ 11. Coltivazione del suolo*”: 6.

ostale kulture zbog kvalitete terena ili pak stanja vlasništva, u smislu usitnjenosti parcela, sijale ili sadile uglavnom pomoću motike (*coltivate con la zappa*).⁹⁰

Općenito gledano, možemo reći da je ratarstvo na otoku Mljetu u 19. stoljeću obilježavao ekstenzivnan način obrađivanja zemlje sa slabo razvijenim, primitivnim oruđem, bez primjene modernih agrotehničkih mjera i mehanizacije, što je rezultiralo skromnim ratarskim prinosima, ali koji se nisu bitno razlikovali od onih u ostatku kotara gdje je gospodarsko stanje bilo približno isto, kao uostalom i u cijeloj Dalmaciji.⁹¹ Radi unapređenja i poboljšanja proizvodnje i uzgoja austrijska uprava predviđala je stoga uvođenje dobro regulirane zemljoradnje.⁹² Prema katastarskim operatima,⁹³ ali i podacima iz literature,⁹⁴ glavne ratarske kulture u 19. stoljeću na Mljetu bile su, slično kao i na okolnim otocima⁹⁵ i kopnu,⁹⁶ žitarice⁹⁷ i mahunarke odnosno grahorice.⁹⁸ Među žitaricama (*granaglie*) prevladavale su pšenica (*frumento*) i ječam (*orzo*), a u manjoj se mjeri uzgajala također raž (*segala*), dok su od grahorica i mahunarki prevladavali grah (*fagioli*), bob (*fava grande*), bobica (*fava piccola*), leća (*lenticchie*) i slično.⁹⁹ Žitarice su se uzgajale u poljima (primjerice,

⁹⁰ *Operato del comune di Babbino* 1840., poglavlje "№ 11. Coltivazione del suolo": 6.

⁹¹ *Operato del comune di Babbino* 1840.: 5 i dr. mjesta. Usporedi: Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 215-224.

⁹² *Operato del comune di Babbino* 1840.

⁹³ Usporedi: *Operato del comune di Babbino* 1840.; *Operato del comune di Blatta* 1841.; *Operato del comune di Govegiari* 1840.; *Operato del comune di Prosgiura* 1840.; *Operato del comune di Maranovich* 1840. te *Operato del comune di Coritti* 1840.

⁹⁴ Dabelić, *Mljet. Povijest otoka*: 86-87; Dabelić, *Otok Mljet 1894. – 1930.*: 59; Mihović, Puljizević i Vranješ-Šoljan, "Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Babina Polja na otoku Mljetu (1870-1880)": 269-271 te Batoš, Maslek i Vekarić, "Stanovništvo Maranovića na otoku Mljetu (1870. – 1880.): razdoblje demografske tranzicije": 292-295.

⁹⁵ Franko Oreb, *Otok Korčula u doba druge austrijske uprave*, Naklada Bošković, Split (2007): 23-25; Lovre Katić, "Gospodarsko stanje Splita i okolice po desetini u prvoj polovici XIX. stoljeća", *Analitički historijski institut u Dubrovniku*, god. VI-VII., Dubrovnik (1959): 87 i 89.

⁹⁶ Usporedi: Gjurašić, Fulurija i Vekarić, "Zakašnjela demografska tranzicija: Stanovništvo Lisca u Dubrovačkom primorju (1870-1880)": 341-342. Juras, "Pregled gospodarstva i trgovine u Dalmaciji": 18-19.

⁹⁷ Prema istraživanju N. Vekarića i B. Vranješ-Šoljan u doba austrijske uprave bila je gotovo polovica obradive zemlje u Dalmaciji pod žitaricama, s time da je njezin urod bio niži nego u ostalim austrijskim pokrajinama. No, treba još jednom napomenuti i to da je u Dalmaciji bila obrađena samo jedna petina zemlje. Nenad Vekarić i Božena Vranješ-Šoljan, "Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj" u: *Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj*, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku HAZU, Zagreb – Dubrovnik (2009): 23.

⁹⁸ *Operato del comune di Babbino* 1840.; *Operato del comune di Blatta* 1841.; *Operato del comune di Govegiari* 1840.; *Operato del comune di Prosgiura* 1840.; *Operato del comune di Maranovich* 1840. te *Operato del comune di Coritti* 1840.

⁹⁹ *Operato del comune di Babbino* 1840. te Dabelić, *Povijest otoka Mljeta*: 86.

Bodin dô, Vrsaj dô, Brnjestrova, Moča i drugima),¹⁰⁰ a grahorice su se najčešće sijale po lazinama¹⁰¹ s prisojne i osojne strane brda.¹⁰²

Vrijeme sjetve i berbe bilo je uobičajeno pa se u svim općinama u provinciji trebalo završiti do kraja zime. Različite vrste grahorica i žitarica sijale su se u proljeće, s time da se žito (*grani*) želo do konca lipnja ili otprilike do prvih dana srpnja. Zbog "tanke" zemlje i njezine loše kvalitete (*per la sottigliezza del terreno*) žito, međutim, nije rađalo obilato i nije imalo dobru hranidbenu vrijednost pa su se određene količine kupovale i dovozile iz Dubrovnika.¹⁰³ U svrhu ujednačenoga određivanja kategorija birale su se za svaku pojedinu vrstu i klasu zemljišta takozvane "ogledne čestice" (*per campione*).¹⁰⁴ Tako je, primjerice, za prvu kategoriju "polja za sjetvu" (*campo a semina*) kao ogledna odabrana (*per campione fù scelta [...]*) zemljišna čestica broj 3.196, površine 121 hvata u vlasništvu Mata¹⁰⁵ Sršena, a za drugu kategoriju čestica broj 6.980, površine 189 hvati u vlasništvu Matana i Kovača.¹⁰⁶ U kategoriji "voćnjaka i povrtnjaka" (*orti*), koji su bili jedinstvene klase, izabrana je bila kao ogledna čestica broj 160, površine 22 hvata u vlasništvu Hajdića pok. Nikole i tako dalje.¹⁰⁷

Radi unapređenja poljodjelstva, a zbog surovosti i škrtosti krškoga zemljišta, austrijska je uprava u Dalmaciji preporučala poboljšanje plodoreda (*rotazione*) te uzgoj polikultura umjesto monokultura¹⁰⁸ (čija su opasnost i negativan odraz došli do izražaja posebno u vrijeme vinske klauzule i epidemije filoksere).¹⁰⁹ Prema podacima iz katastarskih operata količinski omjer kultura koje su se na Mljetu miješale varirao je od općine do općine, ovisno o njezinim specifičnim prirodnim uvjetima.

¹⁰⁰ Dabelić, *Povijest otoka Mljeta*: 133, bilješka 73.

¹⁰¹ Prema Aniću: "láz *m* (*nom. mn* lázovi) dio brdske kosine podesan za savladavanje hodom; oplaz, lazina". Vidi: Anić, *Rječnik hrvatskog jezika*: 480.

¹⁰² Dabelić, *Mljet. Povijest otoka*: 136.

¹⁰³ *Operato del comune di Babbinopeglie 1840*.

¹⁰⁴ Popis katastarskih brojeva, tipova i površine "oglednih čestica" zemlje te imena njihovih vlasnika sastavni su dio ekonomskoga elaborata. Vidi: Zapisnik o klasifikaciji zemljišta, takozvani "*Protocollo Di classificazione dei terreni del comune di Babbinopeglie assunto in data di oggi a senso delle prescrizioni del § 39 dell'istruzione relativa ai lavori preliminari per l'estimo censuario*" u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 13-25 (dalje: "*Protocollo Di classificazione dei terreni*" u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*).

¹⁰⁵ U radu su (u svrhu zadržavanja autentičnosti) sva osobna imena Mljećana deklinirana prema lokalnome govoru (umjesto gramatički pravilno), primjerice, za genitiv: Mata umjesto Mate, Balda umjesto Balde, Joza umjesto Joze, Iva umjesto Ive i slično.

¹⁰⁶ Vidi: "*Protocollo Di classificazione dei terreni*" u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 13-25.

¹⁰⁷ Vidi: "*Protocollo Di classificazione dei terreni*" u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 13-25.

¹⁰⁸ Pri tome se posebno poticao uzgoj novih poljoprivrednih kultura. Vidi: Vekarić i Vranješ-Šoljan, "Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj": 19.

¹⁰⁹ Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 223-224 te Lajić, *Stanovništvo dalmatinskih otoka: Povijesne i suvremene značajke depopulacije*: 78-85, 124.

Kategorije pojedinih tipova zemljišta utvrđivane su (“*per riconoscere le diverse qualità [...]*”) na licu mjesta ovisno o kvaliteti proizvodnje (“*secondo la qualità della produzione*”)¹¹⁰ i to prema općinskim i kotarskim Naputcima za procjenu poreza (*Operato comunale* i *Operato distretuale* odnosno prema *Prescrizioni dell’istruzione per l’estimo*).¹¹¹ Tako se, primjerice, prema poreznoj procjeni iz 1844. godine (“*nel modo ordinato dalle Istruzioni [...]*”)¹¹² na “poljima za sjetvu” (*campo a semina*) odnosno “oranicama” prve kategorije u Babinu Polju sadio sljedeći skup i omjer kultura (*Spartimento del Campo a Semina*): pšenica (*frumento*) trideset posto, raž (*segala*) devet posto, ječam (*lorzo*) 27%, velike “sočivice” (*legume grande*)¹¹³ odnosno krupna leća devet posto, malene “sočivice” (*legume piccola*) odnosno sitna leća nula posto, uz čak 25% zemlje u mirovanju (*a riposto*) jer odmorna zemlja pruža kvalitetniji urod.¹¹⁴ Prema istim Naputcima za procjenu druga se kategorije “polja za sjetvu” (*campo a semina*) odnosno “oronica” u Babinu Polju određivala za ona polja na kojima su se miješale iste kulture kao za prvu kategoriju, no u nešto drugačijemu omjeru i to: pšenica dvadeset posto, raž nula posto, ječam četrdeset posto, velike “sočivice” odnosno krupna leća sedam posto, malene “sočivice” odnosno sitna leća nula posto, s time da je za takva polja bilo predviđeno 33% zemlje u mirovanju.¹¹⁵ U oba slučaja, dakle, sadile su se iste četiri vrste kulture (pšenica, ječam, velike “sočivice” odnosno krupna leća i raž), a razlikovao se samo njihov međusobni omjer te postotak zemlje u mirovanju (*terra a riposto*).¹¹⁶

Za prvu kategoriju “polja za sjetvu” (*campo a semina*) odnosno “oronica” u općini Maranovići određeno je (prema Naputku za procjenu poreza) i utvrđeno miješanje istih kultura (*Spartimento del Campo a Semina*) kao u Babinu Polju, no u nešto drugačijemu omjeru i to: pšenice trideset posto, raži nula posto, ječma 36%, velikih

¹¹⁰ “*Estimo della rendita in naturali del comune di Babbino Pogle*” iz 1844. godine u: *Operato del comune di Babbino Pogle 1840.*: 31 i na drugim mjestima.

¹¹¹ Potonji se, kao što je već rečeno, spominju na više mjesta u općinskome ekonomskom elaboratu općine Babino Polje iz 1840. godine te Procjeni prihoda u naturi općine Babino Polje (“*Estimo della rendita in naturali del comune di Babbino Pogle*”) iz 1844. godine (Vidi u: *Operato del comune di Babbino Pogle 1840.*: 1-35.), no oni (u Državnome arhivu u Splitu) nisu pronađeni.

¹¹² “*Estimo della rendita in naturali del comune di Babbino Pogle*” iz 1844. godine u: *Operato del comune di Babbino Pogle 1840.*: 27.

¹¹³ “*di legume grande come fava grande e piccola, e fagioli, e di altre specie.*” Vidi: *Operato del comune di Babbino Pogle 1840.* Prema Aniću: “sòčivica ž. 1. leća 2. biljka koja ima plod srodan leći”. Vidi: Anić, *Rječnik hrvatskog jezika*: 1084.

¹¹⁴ “*Estimo della rendita in naturali del comune di Babbino Pogle*” iz 1844. godine u: *Operato del comune di Babbino Pogle 1840.*: 27.

¹¹⁵ “*Estimo della rendita in naturali del comune di Babbino Pogle*” iz 1844. godine u: *Operato del comune di Babbino Pogle 1840.*: 27.

¹¹⁶ “*Estimo della rendita in naturali del comune di Babbino Pogle*” iz 1844. godine u: *Operato del comune di Babbino Pogle 1840.*: 27.

“sočivica” devet posto, malenih “sočivica” nula posto a također i 25% zemlje u mirovanju.¹¹⁷ Druga kategorija “polja za sjetvu” u Maranovićima također se ponešto razlikovala od one u Babinu Polju pa je tako za nju utvrđen bio sljedeći omjer kultura: pšenice dvadeset posto, raži nula posto, ječma četrdeset posto, velikih “sočivica” nula posto, malenih “sočivica” sedam posto te 33% zemlje u mirovanju.¹¹⁸

Prva i druga kategorija “polja za sjetvu” (“oranica”) u općini Korita određene su na osnovi istoga omjera kultura kao u općini Maranovići,¹¹⁹ dok su u općini Blato (na Mljetu), zbog specifičnosti situacije (uslijed postojanja blatine) sva “polja za sjetvu” (“oranice”) podjeljena u tri kategorije (umjesto uobičajne dvije kao u ostalim mljetskim općinama).¹²⁰ Pri tome je za prvu kategoriju “polja za sjetvu” (“oranica”) u Blatu evidentiran isti omjer kultura kao u Maranovićima,¹²¹ a za drugu kategoriju (u Blatu) zabilježeno miješanje istih kultura (kao u Maranovićima), ali u nešto drugačijemu omjeru i to: pšenice trideset posto, raži nula posto, ječma 36%, velikih “sočivica” devet posto te malenih “sočivica” nula posto, uz 25% zemlje u mirovanju. Treća kategorija zemljišta u Blatu određena je bila za one “oranice” na kojima su se prethodno spomenute kulture miješale u omjeru kako slijedi: pšenica četrnaest posto, raž nula posto, ječam četrdeset posto, velike sočivice nula posto te malene sočivice trinaest posto, s time da je i u toj kategoriji čak 33% poljodjelačkoga tla bilo ostavljeno u mirovanju. (Drugim riječima, zemlja se odmarala svaku treću godinu.)¹²²

Osim miješanja različitih kultura znatna agrotehnička mjera bila je, kako je već rečeno, uvođenje plodoreda (*rotazione*) za “polja za sjetvu” odnosno “oranice” (*campi a semina*) i za “oranice s maslinama” (*campi olivati*). No, treba naglasiti da – slično kao što ni kriteriji za određivanje kategorija pojedinih tipova zemljišta nisu bili jednaki po svim mljetskim općinama – tako ni kriteriji prilikom određivanja plodoreda za spomenute tipove i kategorije čestica nisu bili identični pa možemo zaključiti da se u doba austrijske uprave vodilo računa o specifičnostima svake pojedine općine.

¹¹⁷ “*Estimo della rendita in naturali del comune di Maranovich*” iz 1844. godine u: *Operato del comune di Maranovich* 1840.: 16.

¹¹⁸ “*Estimo della rendita in naturali del comune di Maranovich*” iz 1844. godine u: *Operato del comune di Maranovich* 1840.: 16.

¹¹⁹ “*Estimo della rendita in naturali del comune di Maranovich*” iz 1844. godine u: *Operato del comune di Maranovich* 1840.: 16 te “*Estimo della rendita in naturali del comune di Coritti*” iz 1844. godine u: *Operato del comune di Coritti* 1840.: 17.

¹²⁰ “*Estimo della rendita in naturali del comune di Blatta*” iz 1844. godine u: *Operato del comune di Blatta* 1841.: 18.

¹²¹ “*Estimo della rendita in naturali del comune di Blatta*” iz 1844. godine u: *Operato del comune di Blatta* 1841.: 18 te “*Estimo della rendita in naturali del comune di Maranovich*” iz 1844. godine u: *Operato del comune di Maranovich* 1840.: 16.

¹²² “*Estimo della rendita in naturali del comune di Blatta*” iz 1844. godine u: *Operato del comune di Blatta* 1841.: 18.

Tako je, primjerice, prema spomenutim Naputcima za procjenu poreza u tabelarnim obrascima za specifikaciju proizvodnje prva kategorija "polja za sjetvu" (*campi a semina*) u Babinu Polju bila razrezana i određena onim oranicama na kojima je utvrđeno izmjenjivanje kultura po jutru zemlje (*l'avvicendamento per jugero*) tijekom četiri godine (*quattro anni della rotazione*) i to: u prvoj godini uzgoj pedeset posto pšenice (*frumento*) i pedeset posto raži (*segala*), u drugoj šezdeset posto pšenice i četrdeset posto ječma (*orzo*), u trećoj četrdeset posto velikih grahorica (*legume grande*) uz šezdeset posto ječma, dok se na takvim česticama zemlja u četvrtoj godini odmarala (*riposo*).¹²³ Drugu kategoriju "polja za sjetvu" (*campi a semina*) u Babinu Polju karakteriziralo je izmjenjivanje kultura tijekom tri godine (*tre anni della rotazione*), pri čemu se u prvoj godini na njima uzgajalo šezdeset posto pšenice uz četrdeset posto ječma, u drugoj čak osamdeset posto ječma s tek dvadeset posto malenih grahorica (*legume piccole*), a u trećoj godini zemlja se odmarala (*riposo*), što je, kako je već spomenuto, bio način održavanja zemljišta odnosno obnavljanja njegove plodnosti.¹²⁴

Za prvu kategoriju "polja za sjetvu" u Prožuri i Koritima rotacija se također vršila tijekom četiri godine, no raspored i udio kultura bio je nešto drugačiji nego u Babinu Polju. U prvoj godini u te se dvije općine uzgajala samo pšenica (*frumento* sto posto), u drugoj dvadeset posto pšenice, 44% ječma (*orzo*) i 36% velikih grahorica (*legume grande*), u trećoj samo ječma (*orzo* sto posto), dok je četvrta godina i u ovim općinama bila određena za odmaranje zemlje (*riposo*).¹²⁵ Na zemljištima karakteriziranim kao druga kategorija "polja za sjetvu" (*campi a semina*) rotacija se i u Prožuri i Koritima odvijala na bazi tri godine. U prvoj godini na njima se uzgajalo šezdeset posto pšenice uz četrdeset posto ječma, dok je u drugoj godini bilo neznatnih razlika. U Prožuri se, naime, uzgajalo osamdeset posto ječma i dvadeset posto malenih grahorica (*legume piccole*), a u Koritima 75% ječma i 25% malenih grahorica (*legume piccole*), dok se u trećoj godini zemlja odmarala u obje općine.¹²⁶

Četverogodišnja rotacija kultura na "poljima za sjetvu" (*campi a semina*) prve kategorije vršila se i u općini Goveđari, no tip i udio kultura bio je i ovdje nešto drugačiji nego u Babinu Polju, Prožuri i Koritima. U Goveđarima se, naime, u prvoj godini uzgajalo 56% pšenice (*frumento*) i 44% ječma (*orzo*), u drugoj 64% pšenice i 36% ve-

¹²³ Prema tablici specifikacije proizvodnje te ukupne neto dobiti u novcu po jutru Donje Austrije za svaku kategoriju različitih vrsta kultura u općini Babino Polje. Vidi: "Specifica della produzione in naturali" u: *Operato del comune di Babbino 1840.*: 131-137

¹²⁴ "Specifica della produzione in naturali" u: *Operato del comune di Babbino 1840.*: 131-137.

¹²⁵ "Specifica della produzione in naturali" u: *Operato del comune di Prosgiu 1840.* (obrazac H. S. 142): 18-20 te "Specifica della produzione in naturali" u: *Operato del comune di Coritti 1840.*: 68-70.

¹²⁶ "Specifica della produzione in naturali" u: *Operato del comune di Prosgiu 1840.* (obrazac H. S. 142): 18-20 te "Specifica della produzione in naturali" u: *Operato del comune di Coritti 1840.*: 68-70.

likih grahorica (*legume grande*), u trećoj (isto kao i u Prožuri i Maranovićima)¹²⁷ samo ječam (*orzo* sto posto), dok je četvrta godina i u ovoj općini bila određena za odmaranje zemlje (*riposo*).¹²⁸ Na zemljištima karakteriziranim kao druga kategorija “polja za sjetvu” (*campi a semina*) rotacija se i u Goveđarima odvijala na bazi tri godine i to na isti način kao u Babinu Polju: u prvoj godini uzgajalo se šezdeset posto pšenice uz četrdeset posto ječma, u drugoj godini čak osamdeset posto ječma i dvadeset posto malenih grahorica (*legume piccole*), dok se u trećoj godini zemlja odmarala.¹²⁹

U općini Maranovići plodored na “poljima za sjetvu” (*campi a semina*) prve kategorije izgledao je ovako: u prvoj godini uzgajalo se šezdeset posto pšenice (*frumento*) i četrdeset posto ječma (*orzo*),¹³⁰ u drugoj šezdeset posto pšenice i četrdeset posto velikih grahorica (*legume grande*),¹³¹ u trećoj (isto kao i u Prožuri i Goveđarima) samo ječam (*orzo* sto posto), dok je četvrta godina i u ovoj općini bila određena za odmaranje zemlje (*riposo*).¹³² Na zemljištima karakteriziranim kao druga kategorija “polja za sjetvu” (*campi a semina*) rotacija se i u Maranovićima odvijala na bazi tri godine i to isto kao u Babinu Polju i Goveđarima. (Vidi gore.)¹³³

Plodored na “poljima za sjetvu” (*campi a semina*) prve kategorije u općini Blato također se razlikovao, a izgledao je ovako: u prvoj i drugoj godini uzgajalo se pedeset posto pšenice (*frumento*) i pedeset posto ječma (*orzo*), u trećoj 44% ječma (*orzo*), dvadeset posto pšenice (*frumento*) i 36% velikih grahorica (*legume grande*),

¹²⁷ “*Specifica della produzione in naturali*” u: *Operato del comune di Maranovich 1840.*: 65-67.

¹²⁸ “*Specifica della produzione in naturali*” u: *Operato del comune di Govegiari 1840.* (obrazac H. S. 142): 17-19.

¹²⁹ “*Specifica della produzione in naturali*” u: *Operato del comune di Govegiari 1840.* (obrazac H. S. 142): 17-19.

¹³⁰ Treba, međutim, naglasiti da je prvotni zapis za prvu godinu glasio je: 56% pšenice (*frumento*) i 44% ječma (*orzo*). No, on je prekrizen pa je ostalo nejasno je li on u početku bio na snazi ili je jednostavno riječ o *lapsus calamis* koji je odmah ispravljen. Prema: “*Specifica della produzione in naturali*” u: *Operato del comune di Maranovich 1840.*: 65-67.

¹³¹ Prvotni zapis za drugu godinu glasio je: 44% (*frumento*) i 56% velikih grahorica (*legume grande*). No, i on je prekrizen te je i ovdje ostalo nejasno je li on u početku bio na snazi ili je jednostavno riječ o *lapsus calamis* koji je odmah ispravljen. Prema: “*Specifica della produzione in naturali*” u: *Operato del comune di Maranovich 1840.*: 65-67.

¹³² “*Specifica della produzione in naturali*” u: *Operato del comune di Maranovich 1840.*: 65-67. No, treba spomenuti da za Maranoviće postoji još jedna tablica specifikacije proizvodnje (s time da su obje nedatirane pa se ne može utvrditi koja je kad nastala) u kojoj se podaci također ponešto razlikuju. Prema tim podacima, naime, plodored na “poljima za sjetvu” (*campi a semina*) prve kategorije izgledao je ovako: u prvoj godini uzgajalo se 56% pšenice (*frumento*) i 44% ječma (*orzo*), u drugoj 64% pšenice i 36% velikih grahorica (*legume grande*), u trećoj sto posto ječam (*orzo*), a četvrta je godina bila predviđena za odmaranje zemlje (*riposo*). Vidi: “*Specifica della produzione in naturali*” u: *Operato del comune di Maranovich 1840.*: 21-23.

¹³³ “*Specifica della produzione in naturali*” u: *Operato del comune di Govegiari 1840.* (obrazac H. S. 142): 17-19; “*Specifica della produzione in naturali*” u: *Operato del comune di Maranovich 1840.*: 65-67.

dok je četvrta godina i u ovoj općini bila određena za odmaranje zemlje (*riposo*). Na zemljištima karakteriziranim kao druga kategorija “polja za sjetvu” (*campi a semina*) u Blatu rotacija se odvijala na bazi četiri godine, pri čemu se u prvoj godini na njima uzgajalo samo ječam (*orzo* sto posto), u drugoj godini 56% pšenice (*frumento*) i 44% ječma (*orzo*), u trećoj godini 64% pšenice i 36% velikih grahorica (*legume grande*), dok se u četvrtoj godini zemlja odmarala. Na zemljištima treće kategorije “polja za sjetvu” (*campi a semina*) u Blatu rotacija se odvijala na bazi tri godine, pri čemu se u prvoj godini uzgajalo četrdeset posto pšenice i šezdeset posto ječma, a u drugoj godini obrnuto, to jest šezdeset posto ječma i četrdeset posto pšenice. U trećoj godini zemlja se odmarala (*riposo*).¹³⁴

Što se tiče prve kategorije “oranica s maslinama” (*campi olivati*), izmjena plodoreda u Babinu Polju bila je određena na trogodišnjoj razini, slično kao za oranice druge kvalitete. U prvoj godini na njima je uzgajano šezdeset posto pšenice uz četrdeset posto ječma, a u drugoj čak osamdeset posto ječma s tek dvadeset posto velikih grahorica (*legume grande*). Treća godina bila je ostavljena za odmaranje zemlje (*riposo*), odnosno takozvani ugar.¹³⁵ “Oranica s maslinama” (*campi olivati*) u općini Blato nije bilo,¹³⁶ a u Prožuri su bile jedinstvene kategorije (*classa unica*), s time da je njihov plodored bio isti kao i za drugu kategoriju prožurskih “polja za sjetvu” (*campi a semina*): u prvoj godini na njima se uzgajalo šezdeset posto pšenice (*frumento*) i četrdeset posto ječma (*orzo*), u drugoj godini osamdeset posto ječma (*orzo*) i dvadeset posto malenih grahorica (*legume piccole*), dok se u trećoj godini i u Prožuri zemlja odmarala. U općinama Goveđari, Maranovići i Korita postojale su po dvije kategorije “oranica s maslinama” (*campi olivati*).¹³⁷ Plodored na takvim oranica (*campi olivati*) prve kategorije izgledao je, u svakoj o tih općina, isto kao na njezinim “poljima za sjetvu” (*campo a semina*) prve kategorije, a druge kategorije

¹³⁴ “*Specifica della produzione in naturali*” u: *Operato del comune di Prosciura 1840*. (obrazac H. S. 142): 18-23.

¹³⁵ Razlika između “oranica s maslinama” (*campi olivati*) prve kategorije i “oranica” (*campi a semina*) druge kvalitete sastojala se, dakle, samo u tipu grahorica (U prvome slučaju podrazumijevale su se malene, a u drugome velike.), dok je druga kategorija “oranica s maslinama” podrazumijevala one čestice na kojima je: u prvoj godini procijenjen uzgoj četrdeset posto pšenice uz šezdeset posto ječma; u drugoj godini šezdeset posto ječma i četrdeset posto malenih grahorica (*legume piccole*), dok je treća godina bila predviđena za odmaranje zemlje odnosno takozvani ugar (*riposo*). “*Specifica della produzione in naturali*” u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840*: 131-137.

¹³⁶ Podaci su preuzeti iz tablica “*Estratto della rendita censibile del Catasto stabile*” u: *Operato del comune di Blatta 1841*: 58.

¹³⁷ “*Specifica della produzione in naturali*” u: *Operato del comune di Govegiari 1840*. (obrazac H. S. 142): 17-19; “*Specifica della produzione in naturali*” u: *Operato del comune di Maranovich 1840*: 21-23 i 65-67 te “*Specifica della produzione in naturali*” u: *Operato del comune di Coritti 1840*: 68-70.

(*campi olivati*) isto kao i na njezinim “poljima za sjetvu” (*campo a semina*) druge kategorije.¹³⁸

Ovdje treba također istaknuti da iz katastarskih operata nije vidljivo jesu li se sve preporuke Naputka za procjenu poreza glede određivanja vrsta i kategorija katastarskih čestica uvažavale i primjenjivale na terenu. [Tim više jer je, primjerice, u poreznim obrascima “Proračun troškova uzgoja i iskazivanja neto dobiti” (*Computo delle spese coltivazione, ed esposizione della rendita netta [..]*)¹³⁹ uz rubriku “*Secondo l’istruzione*” (prema “Naputku”), postojala i rubrika naslovljena “*Proposto dal commissario*” (odnosno “Prijedlog poreznoga procjenitelja”) u koje je bilježen postotak odbitaka za troškove uzgoja (“*speso di deduzione*”) za svaku pojedinu vrstu i kategoriju zemljišta koju je porezni procjenitelj bio ovlašten procjeniti u izvjesnoj mjeri i na osnovi vlastitoga nahođenja te konkretnoga stanja na terenu – s obzirom da Naputak zasigurno nije mogao predvidjeti svaku pojedinu stvarnu situaciju.]

U svrhu poboljšanja stanja u poljodjelstvu i “pravednijega” razrezivanja poreza vođena je evidencija o količini sjemena i gnojiva te načinu obrade zemlje, a prikupljali su se i podaci vezani za troškove rada u polju, berbe, ispomoć pri krcanju, vršidbe, kao i krčenja radi gradnje i održavanja potpornih međa i slično.¹⁴⁰ No, zbog opće oskudice gnojiva, ali i zbog – kako se u operatima ističe – “lijenosti” ratara da se takvo stanje poboljša (“*[...] da pigrizia in taluni per migliorarla*”)¹⁴¹ te pomanjkanja ekonomskih sredstava da bi se pokrili i podmirili tekući troškovi kao i relativno loše kvalitete krševitoga i dubokoga, teško obradivoga zemljišta, poboljšanje ratarske proizvodnje nije bilo lako postići.¹⁴² Za uvođenje plodoreda u cijelo dalmatinsko poljodjelstvo (koncem 19. stoljeća) zaslužan je bio pokrajinski poljoprivredni nadzornik, Ivan pl. Zotti (prethodnik Stanka Ožanića), koji je u svome radu *O razvoju poljodjelstva u Dalmaciji za vrijeme 1848. do 1898.* iznio niz novih ratarskih tehnika i tehnologija čija je svrha bila podići dalmatinsko poljodjelstvo na razinu da ono bude u stanju prehraniti svoje stanovništvo.¹⁴³ Zbog nepovjerenja, ali prije svega neimaštine, težaka nije sasvim uspio u svojem naumu,¹⁴⁴ no neke su promjene ipak

¹³⁸ “*Specifica della produzione in naturali*” u: *Operato del comune di Govegiari 1840.* (obrazac H. S. 142): 17-19; “*Specifica della produzione in naturali*” u: *Operato del comune di Maranovich 1840.*: 21-23 i 65-67 te “*Specifica della produzione in naturali*” u: *Operato del comune di Coritti 1840.*: 68-70.

¹³⁹ *Computo delle spese coltivazione, ed esposizione della rendita netta, coi risultanti per cento di deduzione del Comune Censuario di Babinopoglie* iz 1845. godine u: *Operato del comune di Babinopoglie 1840.*: 49-54.

¹⁴⁰ To je bilježeno u za to specijaliziranim tablicama “*Dettaglio Dei lavori e delle spese di deduzione*” u: *Operato del comune di Babinopoglie 1840.*: 55-80.

¹⁴¹ *Operato del comune di Babinopoglie 1840.*, poglavlje “*Nº 11. Coltivazione del suolo*”: 6-7.

¹⁴² *Operato del comune di Babinopoglie 1840.*: 12-14, 111.

¹⁴³ Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 215.

¹⁴⁴ Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 218.

saživjele. U Dalmaciji je dotada, naime, prevladavao dvogodišnji režim izmjene sjemena, pri čemu se jedne godine sijao kukuruz, druge žito i obrnuto, što je zemlju previše iscrpljivalo te smanjivalo bujnost uroda. U svrhu poboljšanja sastava tla Zotti je, stoga, u plodored nastojao u cijeloj Dalmaciji uvući i "sočivnjače", koje su zemlju trebale obogatiti dušičnim hranjivom te tako poboljšati urod.¹⁴⁵

Uvođenje trogodišnjega i četverogodišnjega plodoreda, koji je podrazumijevao uzgajanje više sočivica (koje su povećavale hranjivost tla; za razliku od kukuruza koji je njegovu plodnost smanjivao), ali i povećanje proizvodnje krmnoga bilja (krmne blitve, rumene djeteline i repe) te općenito popravak načina obrađivanja tla u vidu dubljega oranja radi mobilizacije svih (dubljih) slojeva zemlje (u kojima je bilo više hranjiva, koje se uvođenjem sočivnjača još i povećavalo) na kraju je ipak dovelo do vidljivih pomaka.¹⁴⁶ Naime, iako je zemlju bilo teže zaoravati dok je bob u cvatu, seljaci su ipak prihvatili ratarske novine jer je na oranicama na kojima se sadio bob i pšenica bila bujnija,¹⁴⁷ a sadnji boba išla je u prilog i činjenica da je bob bio važan prehrambeni proizvod (o čemu svjedoči i mljetska izreka: "*Jedi boba, riba je voda.*").

2. Vinogradarstvo

Najpropulzivnija gospodarska djelatnost na Mljetu u 19. stoljeću bilo je vinogradarstvo, koje je na otoku imalo stoljetnu tradiciju, kao uostalom i u ostatku Dalmacije.¹⁴⁸ Uzgoj vinove loze na istočnoj obali Jadrana datira, naime, još od davnina, a od sredine 19. stoljeća vinogradarstvo preuzima apsolutno vodstvo u gospodarstvu Dalmacije.¹⁴⁹ Za očuvanje starih tehnika i znanja diljem Dalmacije posebno su bili zaslužni benediktinci, koji su se uz molitvu i nauk bavili i poljodjelstvom.¹⁵⁰ Raširen i intenzivan uzgoj vinove loze u prošlosti otoka potvrđuju mnoge odredbe iz Mljetskoga statuta vezane uz cijene i uvjete prodaje vina, ali i brojni kupoprodajni ugovori, ugovori o napolici te oporuke u kojima se spominju vinogradi.¹⁵¹ Što se tiče

¹⁴⁵ Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 223.

¹⁴⁶ Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 215-224.

¹⁴⁷ Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 222.

¹⁴⁸ Foretić, "O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX. stoljeća do Prvog svjetskog rata": 16-17.

¹⁴⁹ Stijepo Obad, *Dalmatinsko selo u prošlosti (od sredine osamnaestog stoljeća do Prvog svjetskog rata)*, Logos, Split (1990): 42.

¹⁵⁰ Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 127. Benediktinski samostan na Mljetu djelovao je preko 650 godina, a ukinut je dekretom generala Marmonta (1808.). Vidi: Zdravko Šundrica, "O agrarnim odnosima na otoku Mljetu" u: *Tajna kutija Dubrovačkog arhiva I*. Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku HAZU, Zagreb – Dubrovnik (2008): 415.

¹⁵¹ Evo nekoliko primjera – odredba iz 1417. godine prema kojoj se nitko s Mljeta nije smio usuditi prodavati vino kupljeno od drugih osim iz svojih vlastitih vinograda. No, isto se tako ni strano vino nije

cijene i mjere za vino,¹⁵² one su nekoć bile jedinstvene na cijelome otoku. Mjerica se jedno vrijeme držala u Sotnici,¹⁵³ a potom ju je svatko tko se bavio prodajom vina morao sâm imati.¹⁵⁴ Prema istraživanju I. Dabelića vino je tijekom 15. i 16. stoljeća bilo glavni izvozni proizvod otoka,¹⁵⁵ a da je tako bilo i u 17. stoljeću svjedoči zapis francuskoga diplomata Louisa des Hayea iz 1626. godine: “*Mljet je mnogo kamenit i proizvodi samo vino.*”¹⁵⁶ Pod lozom su tada bila brojna mljetska polja: Pomijenta, Dugo polje, Blatsko polje, Oskorušni dô, Suđurađ, Duboki dô, Sutmiho, Propadi, Moča, Babino polje, Bodin dô, Strulje, Pinjevci, Žara te mala polja oko samih naseља (Blato, Babino Polje, Prožura, Maranovići, Okuklje i Korita).¹⁵⁷ Mljetsko vino, crno i bijelo, otpremalo se u Dubrovnik, gdje se služilo u bogatim plemićkim kućama, a u to doba bio je dobro razvijen i bačvarski zanat na Mljetu, s time da su se bačve izrađivale od jelovih dasaka kojih na Mljetu nije nedostajalo.¹⁵⁸

Prema podacima iz katastarskih operata Mljeta iz 1840./1841. godine ni u prvoj polovici 19. stoljeća ne manjka ni vina ni ulja te se od “antičkih običaja” (*delle antiche consuetudini*) ništa nije promijenilo što bi moglo imati odraza na način proizvodnje ili količinu proizvedenoga.¹⁵⁹ Pod vinovom lozom (*vigna*) bilo je tada na

smjelo prodavati na Mljetu dokle god na njemu ima domaćega vina za prodaju! [Vidi: *Mljetski statut* (priredili i preveli Ante Marinović i Ivo Veselić), glavni urednik Ivo Petrinović, Književni krug Split, Split; Dubrovnik: Zavičajni klub “Mljet” (2002): 113. Dalje: *Mljetski statut* (priredili i preveli Marinović i Veselić).] Oporuka Luke Bogdanića iz Blata (na Mljetu), sastavljena dana 2. rujna 1434., kojom on svojoj ženi Stanici ostavlja jedan vinograd u Blatskome polju da Stanica po svojoj volji njime raspolaže i može ga ostaviti kome joj se sviđa te jednu zemlju u Oskorušnome dolu, kojom ona također može slobodno raspolagati. Preuzeto iz: Ivo Dabelić, *Arhivska građa za povijest otoka Mljeta, Stariji rodovi i istaknutiji otočani*, Dubrovnik (2000): 70-71 (dalje: Dabelić, *Arhivska građa*). Ugovor o napolici, sklopljen 1431., kojom Petar Vlahojević daje: “[...] komad zemlje u Blatu Ivanu, sinu Lukše Poverkovića, da na toj zemlji zasadi vinovu lozu do Sv. Mihajla, i kad ta loza propadne, da Ivan može obnoviti taj vinograd. Dužan mi je davati polovicu vina. Ivan je dužan plaćati godišnje samostanu groša 3, perpera 2 za zemlju. [...]”. Preuzeto iz: Dabelić, *Arhivska građa*: 48.

¹⁵² Cijena, primjerice, nije smijela biti “više od deset folara za mljetski terčijer”, s time da je mljetski terčijer otprilike iznosio kotao vina. Vidi: *Mljetski statut* (priredili i preveli Marinović i Veselić): 111 i 218.

¹⁵³ Dabelić, *Mljet. Povijest otoka*: 87, prema *Diversa Meledae*: 74-1/1.

¹⁵⁴ Tko se bavio prodajom vina morao je imati starinsku mljetsku i ostale mjere za razmjerke, pri čemu se prvenstveno misli na “vjedro” odnosno “kvinkvij” (*viedrizza* odnosno *quinquum*) i to za maloprodaju u krčmama – malo vjedro od 19,22 litre, a za veleprodaju – veliko vjedro od 21,9 litara te *barilo* i *botta* (vrste bačava koje su također služile kao mjera). Vidi: *Mljetski statut* (priredili i preveli Marinović i Veselić), članak broj 64: 94-95 te 111, 218.

¹⁵⁵ Dabelić, *Mljet. Povijest otoka*: 85, prema *Diversa Meledae*: 74-1/1.

¹⁵⁶ Bašić, “Otok Mljet u svjetlu (hidro)arheoloških nalaza”: 158.

¹⁵⁷ Dabelić, *Mljet. Povijest otoka*: 84.

¹⁵⁸ Dabelić, *Mljet. Povijest otoka*: 85.

¹⁵⁹ *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.; Operato del comune di Blatta 1841.; Operato del comune di Govegiari 1840.; Operato del comune di Prosgiura 1840.; Operato del comune di Maranovich 1840. te Operato del comune di Coritti 1840.*

Mljetu ukupno oko 320 jutara zemlje.¹⁶⁰ Najviše “vinograda” (*vigna*) zasađeno je bilo u Babinu Polju (161 jutro), Maranovićima (55 jutara) i Blatu (50 jutara),¹⁶¹ s time da su upravo Blaćani sloveli za najbolje vinogradare na otoku i to s višestoljetnom tradicijom uzgoja vinove loze (što potvrđuju i brojni kupoprodajni ugovori i oporuke iz 14. i 15. stoljeća).¹⁶² Inače, treba spomenuti da je – osim “čistih” vinograda (*vigna*) – na otoku zabilježeno i oko 125 jutara “vinograda s maslinama” (takozvanih *vigna olivata*)¹⁶³ na čijim su rubovima rasle masline (takozvane “miješane kulture”¹⁶⁴ odnosno *colture composte*).¹⁶⁵

Kada govorimo o trajnosti loze (*durata delle viti*), životni vijek za prvu i drugu kategoriju takozvane “čiste kulture” (*colture semplici*),¹⁶⁶ to jest loze (*vigna*) u općini Babino Polje bio je – prema procjeni iznesenoj u katastarskom elaboratu (*Operato dell’Estimo censuario*) – 35 godina, a za treću i četvrtu kategoriju trideset godina.¹⁶⁷ Ako se radilo o “vinogradu s maslinama” (*vigna olivata*), za koji su se tip zemljišta razlikovale tri kategorije, onda se životni vijek loze u prvoj i drugoj klasi računao trideset godina, a u trećoj 25 godina.¹⁶⁸ Slično je bilo i s prosječnom sadnjom vinove loze po jutru zemlje. Kada se vinograd (*vigna*) podizao kao zatvoreni nasad¹⁶⁹ odnosno kao takozvana “čista kultura” (*colture semplici*), za prvu se klasu – prema operatu općine Babino Polje – za jedno jutro zemlje računala sadnja 6.800, za dru-

¹⁶⁰ Podaci su preuzeti iz tablica “*Estratto della rendita censibile del Catasto stabile*” u: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*; *Operato del comune di Blatta 1841.*; *Operato del comune di Govegiari 1840.*; *Operato del comune di Prosgiura 1840.*; *Operato del comune di Maranovich 1840.* te *Operato del comune di Coritti 1840.*

¹⁶¹ “*Estratto della rendita censibile del Catasto stabile*” u: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*; *Operato del comune di Blatta 1841.*; *Operato del comune di Govegiari 1840.*; *Operato del comune di Prosgiura 1840.*; *Operato del comune di Maranovich 1840.* te *Operato del comune di Coritti 1840.*

¹⁶² Vidi primjerice: Ugovor sklopljen (16. veljače 1432.) između Luke Bogdanića i benediktinskoga samostana o zamjeni kuće u Blatu za druge zemlje i vinograd (u Blatu). Preuzeto od: Dabelić, *Mljet. Povijest otoka*: 67 te bilješka 105.

¹⁶³ “*Estratto della rendita censibile del Catasto stabile*” u: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*; *Operato del comune di Blatta 1841.*; *Operato del comune di Govegiari 1840.*; *Operato del comune di Prosgiura 1840.*; *Operato del comune di Maranovich 1840.* te u: *Operato del comune di Coritti 1840.*

¹⁶⁴ Slično se razlikovalo “čiste” oranice odnosno “polja za sjetvu” (*campo a semina*) od “oranica s maslinama” (*campo olivato*). Vidi: “*Estimo Della rendita in naturali del comune di Babino Poglie*” (poglavlje “*Nº 1. Descrizione delle classi*”) u: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*: 23.

¹⁶⁵ “*Estimo Della rendita in naturali del comune di Babino Poglie*” (poglavlje “*Nº 1. Descrizione delle classi*”) u: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*: 23.

¹⁶⁶ “*Estimo Della rendita in naturali del comune di Babino Poglie*” (poglavlje “*Nº 1. Descrizione delle classi*”) u: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*: 23.

¹⁶⁷ “*Estimo della rendita in naturali del comune di Babbino Poglie*” iz 1844. godine u: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*: 27-28.

¹⁶⁸ “*Estimo della rendita in naturali del comune di Babbino Poglie*” iz 1844. godine u: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*: 27-28.

¹⁶⁹ Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 124.

gu 6.200, za treću 5.200, a za četvrtu četiri tisuće trsova ili čokota.¹⁷⁰ No, nije tako bilo za sve općine jer je sadnja loze ovisila o položaju i veličini vinograda te tipu zemljišta, odnosno sastavu tla u pojedinoj općini, pa su se shodno tome određivala i različita mjerila za iste kategorije. U općini Blato na Mljetu, primjerice, razlikovale su se tri kategorije “vinograda” (*vigna*). Na zemljištu prve klase sadilo se 6.800 trsova, na zemljištu druge klase šest tisuća, a na zemljištu treće klase četiri tisuće trsova po jutru zemlje.¹⁷¹ U općinama Maranovići i Korita bile su utvrđene samo dvije kategorije “vinograda” (*vigna*), na kojima se za prvu klasu sadilo 6.800, a za drugu pet tisuća trsova.¹⁷² Vidimo, dakle, ponovo da se prirodna različitost i specifičnost pojedine općine prilikom procjene poreza uzimala u obzir.

Kada se radilo o “vinogradu s maslinama” (*vigna olivata*), na jedno se jutro – prema operatu općine Babino Polje – sadilo 6.400 trsova (*tralcii*) za prvu kategoriju, 5.600 za drugu, a četiri tisuće trsova za treću kategoriju.¹⁷³ Što se tiče omjera zasađene loze i maslina na zemljištima “miješanih kultura” (*colture composte*), tu su također postojale razlike ovisno o kategoriji katastarske čestice. Tako je za prvu i drugu kategoriju “vinograda s maslinama” (*vigna olivata*) taj omjer iznosio 75% pod lozom i 25% pod maslinama, a na zemljištima treće kategorije osamdeset posto loze i dvadeset posto maslina.¹⁷⁴

Iako uzgoj masline donosi plod i korist tek poslije duga razdoblja, posao oko loze ipak je mnogo zahtjevniji nego oko maslina¹⁷⁵ jer lozu valja redovito okopavati, obrezivati, plijeviti, sumporavati¹⁷⁶ i slično, a poslije svega slijedi još i posao oko proizvodnje samoga vina. Prema katastarskom elaboratu općine Babino Polje, vinogradi su bili smješteni uglavnom u sunčanim nizinama (*nella pianura*), a poneki i na obroncima brežuljaka, među brdima (*sul pendia della colina, e fra monti*).¹⁷⁷ Loza

¹⁷⁰ “*Protocollo Di classificazione dei terreni*” u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 13-22.

¹⁷¹ “*Estimo della rendita in naturali del comune di Blatta*” iz 1844. godine u: *Operato del comune di Blatta 1841.*: 17-22.

¹⁷² “*Estimo della rendita in naturali del comune di Maranovich*” iz 1844. u godine: *Operato del comune di Maranovich* 1840.: 15-20.

¹⁷³ “*Protocollo Di classificazione dei terreni*” u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 13-22.

¹⁷⁴ “*Protocollo Di classificazione dei terreni*” u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 13-22.

¹⁷⁵ U narodu se često kaže da je “*maslina kao majka – sretna kad vidi sina, ma koliko malo dolazio k njoj*”, a “*vinova loza kao razmažena djevojka – hoće da je uvijek paziš i maziš*”. Vidi: Dragan Marijanović, “Dani berbe i prvi film o vinu u Hercegovini – Maslina i loza su ti kò žena i majka”, *Oslobođenje*, br. 22.521, str. 32, 13/09/2009.

¹⁷⁶ Sumpor je sredinom 19. stoljeća bio u širokoj primjeni kao sigurno sredstvo protiv bolesti vinove loze, takozvanoga “luga” odnosno “*Oidium Tuckery*”. Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 133. Vidi također: Ivana Lazarević i Nenad Vekarić, “Stanovništvo Blata na Korčuli (1870-1880): Početak demografske tranzicije” u: *Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj*, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku HAZU, Zagreb – Dubrovnik (2009): 222-223.

¹⁷⁷ *Operato del comune di Blatta 1841.*: 14.

koja je bila zasađena uz more s južne strane otoka (od Oboda do uvale Veje) ranije je sazrijevala, zbog jačega sunca (insolacije) i blizine mora.¹⁷⁸ Prva i druga kategorija vinograda sadile su se u nizini (*in pianura*) na ponešto glinastom terenu (*con alquanto argilla*).¹⁷⁹ Vinogradi treće kategorije sadili su se na jako krševitome i blago nagnutom terenu s dubokom zemljom i tek ponešto sitnoga kamenja (zemlja izmiješana sa *škaljom* – *terra calcarea cruda, paco proffonda alquanto sossosa, e dolcemente inclinata*),¹⁸⁰ a vinogradi četvrte kategorije na mršavoj kraškoj zemlji pomiješanoj s kamenčićima i kamenom stancem (*terra calcarea magra comista con sassolini, e macigni*) i to na nagnutoj terasastoj padini poduprtoj međama u suhozidu (*riparata con muri di sostegno*),¹⁸¹ koji su se gradili radi sprečavanja erozije zemljišta u doba velikih kiša, boljega zadržavanja vlage u tlu te stvaranja povoljnije mikroklimе za uzgoj loze.¹⁸²

Što se načina obrade vinograda tiče, za svaku se klasu zemljišta vodila odvojena evidencija poslova vezanih za uzgoj i smanjivanje odnosno prorjeđivanje roda (*impianto e riduzione a frutto*) u slučaju ako je, primjerice, bilo previše grozdova na jednoj lozi.¹⁸³ Vinogradi su se u Dalmaciji obično okopavali dva puta (u početku proljeća te u svibnju), a ponegdje i treći put,¹⁸⁴ kao što je bio slučaj i na Mljetu gdje se vinova loza, prema podacima iz katastarskoga elaborata, obrađivala u jesen te u veljači i ožujku.¹⁸⁵ Jematva (*la vendemmia*) se odvijala u rujnu, a rijetko je ulazila i u prve dane listopada.¹⁸⁶ Vinogradarski poslovi vezani za podizanje novih nasada uključivali su ručno oranje i preoravanje (*pastinazione del terreno a mano, dissodamento*), gradnju potpornih suhozida (*costruzione dei muri*), sadnju mladica (*impianto delle viti*), kopanje na hrpu ili stogove (*zappatura a cumoli*), takozvanu “kopačinu”¹⁸⁷ – odraz ovoga naziva nalazimo i među mljetskim toponimima, vidi

¹⁷⁸ Dabelić, *Mljet. Povijest otoka*: 84.

¹⁷⁹ *Operato del comune di Blatta 1841.*: 16.

¹⁸⁰ *Operato del comune di Blatta 1841.*: 16.

¹⁸¹ *Operato del comune di Blatta 1841.*: 17.

¹⁸² Suhozid (*muro di sostegno*) se obično gradio na način da bi se mjesto na kojem će on nastati prvo “počistilo” od korova i kamenja – onoga kamenja kojim će se suhozid i izgraditi – da bi se potom kamenje sortiralo na hrpe po veličini, pri čemu bi se zid najprije postavio “u grubo” s velikim kamenjem, koje se slagalo ovisno o svome obliku tako da najbolje “sjeda” jedan na drugoga, a poslije toga šupljine bi se popunjale preostalim manjim kamenjem (da se zid ne bi urušio). Bio je to težak i mukotrpan posao te danas predstavlja svjedočanstvo ustrajnosti i izdržljivosti težaka, koji je uvijek pronalazio snage i načina da prkosi nemilosrdnoj prirodi.

¹⁸³ “*Dettaglio Dei lavori e delle spese di deduzione*” u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 55-80.

¹⁸⁴ Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 125-126.

¹⁸⁵ “*Le viti ed olivi si piantano in autunno, ed in febbrajo, e marzo.*” Vidi: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*, poglavlje “*Nº 11. Coltivazione del suolo*”: 9.

¹⁸⁶ Vidi: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*, poglavlje “*Nº 11. Coltivazione del suolo*”: 9.

¹⁸⁷ Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 125-126.

prilog br. 10 - tijekom prve tri godine, poravnanje gomila u istome razdoblju (*piantura dei cumoli*), obrezivanja loze u drugoj godini (*cimatura delle viti*), pljevidbu (*potatura*), čišćenje, odnosno otkidanja viška suhih grančica (*mondatura delle viti*), zabijanje pritaka (*forcelle*) te podvezivanja loze (*conficazione e legatura*).¹⁸⁸ Pritci (takozvane "taklje") služili su pri tome kao naslon lozi te su na vrhu imali roščić na koji bi se položila i vezala mladica.¹⁸⁹ Što se gnojenja loze tiče, predviđale su se dvije gnojidbe za vrijeme njezina vijeka trajanja (*due letamazioni durante la vitalità*), a izračun njezinih prosječnih troškova te troškova vezanih za održavanje potpornih zidova (*manutenzione dei muri di sostegno*) vršio se na bazi životnoga vijeka loze.¹⁹⁰ Troškovi berbe odnosno jematve (*vendemmia*), muljenja (*pigiatura*) i pretakanja vina (*travajo*) dodatno su se obračunavali.¹⁹¹

U svrhu stimuliranja proizvodnje i ujednačenoga određivanja kategorija birali su se, kao što je već spomenuto, "ogledni vinogradi" (*vigne per campione*).¹⁹² Kao "ogledni vinograd" prve kategorije u Babinu Polju, primjerice, izabrana je bila zemljišna čestica broj 212, širine 609 hvata (u vlasništvu župne crkve, a zakupu dvaju kolona, braće Vicka i Joza Stražičića koji su je obrađivali), za drugu kategoriju zemljišna čestica broj 1.676, širine 392 hvata (u vlasništvu gimnazijske uprave iz Dubrovnika, a zakupu kolona Vicka Stražičića koji ju je obrađivao), za treću kategoriju zemljišna čestica broj 7.452, širine 614 hvata (u vlasništvu Gašpara i Ivana Palunčić Đurana, a zakupu kolona Marka Dabelića koji ju je obrađivao), a za četvrtu kategoriju zemljišna čestica broj 1.859, širine 239 hvata (u vlasništvu Pava Hajdića, a zakupu kolona Ivana Šojke koji ju je obrađivao).¹⁹³

Detaljni opis načina obrade zemlje i ostalih poljodjelskih poslova vezanih za svaku pojedinu kulturu te biranje takozvanih "oglednih zemljišnih čestica" (*per campione*) - oglednih vinograda, maslinika, oranica, vrtova, pašnjaka i ostalih tipova zemljišta¹⁹⁴ - svakako upozoravaju na sustavnost kojom se pristupilo izradi stabilnoga katastra - pa iako sve predviđene agrotehničke i druge mjere nisu primjenjivane te

¹⁸⁸ "Dettaglio Dei lavori e delle spese di deduzione" u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 65-68.

¹⁸⁹ Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 125.

¹⁹⁰ "Dettaglio Dei lavori e delle spese di deduzione" u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 65-68.

¹⁹¹ "Dettaglio Dei lavori e delle spese di deduzione" u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 65-68.

¹⁹² Vidi: "Protocollo Di classificazione dei terreni" u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 13-25.

¹⁹³ *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 14-15. Kao ogledni "vinograd s maslinama" (*vigna olivata*) prve kategorija odabrana je u Babinu Polju, primjerice, zemljišna čestica broj 2.015, širine 399 hvata u vlasništvu nasljednika obitelji Đurović (*Giurovich eredi*). Za drugu kategoriju "vinograda s maslinama" (*vigna olivata*) odabrana je čestica broj 1.983, širine 969 hvata u vlasništvu nasljednika Aletijevih, a zakupu nasljednika Balanaca (*Ballanaz eredi*), dok je za treću kategoriju odabrana zemljišna čestica broj 1.845, širine jednoga jutra i 308 hvata u vlasništvu Frana Zamagne, a zakupu Iva i Joza Stražičića. *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 14-15.

¹⁹⁴ Vidi: "Protocollo Di classificazione dei terreni" u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 13-25.

su, iz ovoga ili onog razloga, ostali samo “slovo na papiru”,¹⁹⁵ ovakvi zapisi pružaju dragocjene obavijesti o stanju poljodjelstva u Dalmaciji u 19. stoljeću. Općenito gledano, poslije 1850. godine, kada je talijansku vinovu lozu zahvatila ranije spomenuta bolest “lug” ili takozvana “maća”, vinogradarstvo je u Dalmaciji postalo dominantna grana njezine poljoprivrede pa tako i na otoku Mljetu.¹⁹⁶ Prva konjunktura izvoza vina nije, međutim, dugo trajala jer se već dvije godine kasnije “lug” proširio i u Dalmaciji. No, poslije oporavka od te bolesti, a posebno poslije pojavljivanja nove bolesti vinove loze u Francuskoj, takozvane “filoksera”, izvoz dalmatinskih vina naglo raste (posebno na francusko tržište).¹⁹⁷ Treba istaknuti da se “filoksera” na Mljetu pojavila tek 1924. godine i to na vinogradima u Blatu tako da je mljetsko vinogradarstvo u 19. stoljeću ostalo pošteđeno te pošasti.¹⁹⁸

Za uobičajene berbe i vino (i ulje) zadovoljavali su potrebe stanovništva, a ako je godina bila rodna, viškovi su se prodavali u bližoj okolini, i to najviše u Dubrovniku pa se može reći da ih tijekom 19. stoljeća na Mljetu nije nedostajalo.¹⁹⁹ Mljetsko je vino, prema procjeni katastarskih procjenitelja, bilo pitko, ali po svojoj kvaliteti ipak osrednje klase u kotaru (“è considerato tra quelli di mediocre qualità del distretto”) te je – ovisno o načinu obrađivanja loze – pokazivalo relativno nisku vrijednost.²⁰⁰ Za to je rjeđe bio kriv sastav tla, koliko pak miješanje svakojakih vrsta grožđa (“quasi la terra, sia per la mescolanza d’ogni specie di uva”),²⁰¹ a što je bio češći slučaj. Takvome stanju doprinosa je i loš način pripreme i fermentacije kao i nezadovoljavajući, nemaran način čuvanja vina (“ovvero per la mal intesa, ed eseguita fermentazione, e negletta custodia de vino”).²⁰² No, ovdje treba spomenuti i bilješke okružnoga inženjera Lorenza Vitelleschija, koji mljetsko vino ističe kao vrlo uku-

¹⁹⁵ Katkad su, naime, i sami vinogradari pružali otpor uvođenju novih načina obrade tla. Primjerice, spomenutim kopanjem u stogove (*zappatura a cumoli*) zemlja se izlagala većemu utjecaju sunca i kiše, ali je istovremeno gubila više vlage, kojom je dalmatinsko podnjeblje ionako oskudjevalo, stoga se nastojalo uvesti kopanje u ravno, no vinogradari su se radije i dalje pridržavali starih naslijeđenih navika. Vidi: Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 126 i “*Dettaglio Dei lavori e delle spese di deduzione*” u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 55-80.

¹⁹⁶ Vekarić i Vranješ-Šoljan, “Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj”: 24 i Foretić, “O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX. stoljeća do Prvog svjetskog rata”: 16.

¹⁹⁷ Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 133-134.

¹⁹⁸ Dabelić, *Otok Mljet 1894. – 1930.*: 60.

¹⁹⁹ *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*, poglavlje “Nº 12. Qualità e valore dei prodotti”: 7.

²⁰⁰ *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*, poglavlje “Nº 12. Qualità e valore dei prodotti”: 7.

²⁰¹ *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*, poglavlje “Nº 12. Qualità e valore dei prodotti”: 7.

²⁰² “*Protocollo Di classificazione dei terreni*” u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 13-22. Giulio Parma u svome poljodjelskom priručniku za dalmatinske težake “*Istruzione di agricoltura practica pei contadini della Dalmazia*” (1793.), koji je preveo i objavio Frano Farković 1795. pod naslovom “Nauk za težake od Dalmacije”, preporuča da vino ne valja točiti ako se nije posve zbistrilo, a “[...] za uzdržavati ga zdrava valja ga držati u bačvam dobra drva t. j. jasena, graba, maruna, oriha, duba i murve, dalje, valja da drvo bude suho.” Vidi u: Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 153.

sno, ali po količini proizvodnje nedostatno: “*Poco vino, pochissime frutta ma sapo-rite [...]*”²⁰³ Prema analizi Katastarskoga upisnika zgrada općine Babino Polje iz 1837. godine²⁰⁴ gotovo svaka kuća ima vinski podrum (*cantina*). Podrumarstvo na otoku Mljetu bilo je, međutim, slično kao u mnogim drugim dijelovima Dalmacije – dosta nazadno, pri čemu se prije svega misli na zapuštene bačve i mješine, ali i same vinske podruma²⁰⁵ (*cantina*) u kojima se vino nepropisno skladištilo (“*negletta custodia de vino*”)²⁰⁶ jer su oni istovremeno služili i kao spremište za hranu (poput pršuta, kiseloga kupusa, luka, vreća rogača i sličnih namirnica), zbog čega se vino često kvarilo i bilo “bljutavo i octikavo”.²⁰⁷

Po pitanju sorte vinove loze, nove sorte loze zamjenjivale su stare i iskorištenjene vrste, s time da je niska cijena vina pogodovala ekstenzivnome načinu obrađivanja tla uz malena ulaganja i skromnije prinose.²⁰⁸ Antonio Dal Piaz, svjetski poznati stručnjak za vino (1891.), navodi da se na početku 19. stoljeća na Mljetu proizvodilo oko 25.000 hl vina (dok se, usporedbe radi, u Veloj Luci, na susjednome otoku Korčuli, istovremeno proizvodilo približno 50.000 hl, na cijeloj Korčuli između 130.000 do 150.000 h, a na poluotoku Pelješcu, s druge strane Mljetskoga kanala, oko 100.000 hl).²⁰⁹ Tu treba također spomenuti da su se podaci o proizvodnji vina u Dalmaciji i redovita statistika počeli provoditi odnosno sakupljati tek od osnivanja Ministarstva za poljoprivredu u Beču (*das K. K. Ackerbau-Ministerium*) 1875. godine, koje ih je objavljivalo u svojim statističkim izvješćima, takozvanima *Statistisches Jahrbuch des K. K. Ackerbauministeriums*.²¹⁰ U katastarskim izvješćima iz 1840. godine, međutim, ne spominju

²⁰³ Vitelleschi, *Povijesne i statističke bilješke o dubrovačkom okrugu*: 72-73.

²⁰⁴ *Protocollo degli edifizii del comune di Babbinopeglie 1837.* u: HR DAST 152, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, k. o. Babino Polje, kutija 3; *Protocollo degli edifizii del comune di Blatta 1837.* u: HR DAST 152, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, k. o. Blato, kutija 38; *Protocollo degli edifizii del comune di Govegiari 1837.* u: HR DAST 152, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, k. o. Goveđari, kutija 181; *Protocollo degli edifizii del comune di Maranovichii 1837.* u: HR DAST 152, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, k. o. Maranovići, kutija 338 te *Protocollo degli edifizii del comune di Coritti 1837.* u: HR DAST 152, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, k. o. Korita, kutija 260.

²⁰⁵ Giulio Parma u spomenutome poljodjelskom priručniku “Nauk za težake od Dalmacije” preporuča nadalje: “*Valjalo bi da konobe budu okrenute buri, a ne podnevu. Ne zatiskujte bačve, dok vino ne prestane vrit. [...] držati ga u mistu hladnu i u bačvam čistim i tako će vam biti dugovično.*” Vidi u: Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 153.

²⁰⁶ “*Protocollo Di classificazione dei terreni*” u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 13-22.

²⁰⁷ Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 152-154; Rudolf Kraljević, *Vinogradarski slom i demografski rasap južne Hrvatske u osvit 20. stoljeća. (Vinogradarstvo Dalmacije 1850.-1904.: uspon, procvat, klonuće)*, Književni krug Split, Split (1994): 34-38, 149-157.

²⁰⁸ “*Protocollo Di classificazione dei terreni*” u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 13-22.

²⁰⁹ Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 157 i 163.

²¹⁰ *Bis 1876: Statistisches Jahrbuch des K. K. Ackerbauministeriums: H. 4; 1877 - 1890: Statistisches Jahrbuch des K. K. Ackerbauministeriums: H. 3; 1891 - 1906: Statistisches Jahrbuch des K. K. Ackerbauministeriums: H. 2.*

se sorte loza i vina.²¹¹ Dapače, govori se samo o “crnome vinu” (*vino nero*), pri čemu je prosječna proizvodnja po jednome jutru za vinograde prve kategorije (na kojima se sadilo 6.800 trsova) iznosila osamnaest emera.²¹² Za drugu kategoriju vinograda (na kojima se sadilo 6.200 trsova) ona iznosi prosječno četrnaest emera, za treću (na kojima se sadilo 5.200 trsova) deset emera, a za četvrtu (na kojima su se sadile četiri tisuće trsova) deset emera.²¹³ Budući da se bijelo vino ne spominje u izvješćima, pretpostavlja se da njegova proizvodnja nije znatna. Po pitanju plasmana vina prva prodaja odlazila je najčešće prekupcima s kopna (“*il primo venduto agli speculatori della terra ferma*”),²¹⁴ a najvećim dijelom obavljala se u barkama, poslije čega se vino transportiralo dalje u Trst i Veneciju.²¹⁵

3. Maslinarstvo

Što se maslina tiče, za njih se dugo smatralo da su ih u Dalmaciju donijeli Grci. No, arheološka istraživanja jadranskoga podmorja, provedena dijelom i u luci Sobra na Mljetu,²¹⁶ pokazala su – na osnovi nalaza koštica maslina – da uzgoj stabala maslina u Dalmaciji (pa tako i na Mljetu) seže gotovo u 9. stoljeće prije Krista, dakle, mnogo prije negoli su Grci osnovali svoje kolonije na Jadranu.²¹⁷ Na Mljetu tako i danas rastu brojna višestoljetna stabla maslina, koja su se obično sadila po *podvorima*. *Podvori*²¹⁸ su predstavljali niz obrađenih terasastih dolaca s međama zasađenim od podnožnja do vrha brda maslinama, rogačima i smokvama. Nalazili su se uglavnom u blizini sela,²¹⁹ a često su se spominjali i u oporukama.²²⁰

²¹¹ Prema podacima I. Dabelića, na početku 20. stoljeća na Mljetu se uzajaju brojne vrste bijeloga (*bijela bratkovina, diliper, divjaka, grk, kuč, kuljenača, pagaš, rukatac, zelenac i zlatarica*) i crnoga grožđa (*bunda, crna bratkovina, lovorika, plavka i trojka*), od kojih su se tek malobrojne vrste zadržale do danas. I. Dabelić, *Otok Mljet 1894. – 1930.*: 59.

²¹² “*Specifica della produzione in naturali*” u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 37-44. Emer iznosi 56,6 litara. Vidi: Šime Peričić, “Prinos poznavanju gospodarskih prilika drniškog kraja u XIX. stoljeću”, *Rad. Zavoda povij. znan. HAZU Zadru*, sv. 42 (2000): 269.

²¹³ “*Specifica della produzione in naturali*” u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 37-44.

²¹⁴ “*Protocollo Di classificazione dei terreni*” u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 13-22.

²¹⁵ “*Protocollo Di classificazione dei terreni*” u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 13-22.

²¹⁶ To je bio dio širega arheološkog istraživanja, koje je obuhvatilo i podmorje Vranjica (u Splitu). Pavle Bakarić, *Autohtone sorte maslina Elafita*, Alfa 2 d. o. o. Dubrovnik (2007): 12, prema: Ž. Krnčević “Koštice iz Vranjica mijenjaju udžbenike”, *Maslina* br. 11, Split (2006): 63-66.

²¹⁷ Bakarić, *Autohtone sorte maslina Elafita*: 12, prema: Krnčević “Koštice iz Vranjica mijenjaju udžbenike”: 63-66.

²¹⁸ Usporedi: *podvornica* – glavna seoska njiva, a *podvorište* – njiva uz kuću. Vidi: Domagoj Vidović, “Gradačka toponimija” u: *Folia onomastica Croatica* 18 (2009): 198.

²¹⁹ Dabelić, *Mljet. Povijest otoka*: 86, 136 te Gušić, “Mljet”: 166.

²²⁰ Primjerice, oporuka Ratka Milčevića iz 1426. godine, koji ostavlja svojoj “*Ženi Goji [...] jedan vino-grad i jednu podvor da ih doživotno uživa, a poslije svoje smrti to može ostaviti kome bude htjela [...]*”. Preuzeto iz: Dabelić, *Arhivska građa*: 39.

Istraživanja I. Dabelića upućuju, međutim, da maslinici u prošlosti nisu bili previše rasprostranjeni po otoku te nisu uvijek davali važan prihod otočanima, jer se u spisima Mljetske kancelarije (posebno u kolonatskim ugovorima) rijetko spominju. Do sličnih zaključaka, na razini cijele Dalmacije, dolazi i Stanko Ožanić upravo analizom starih pogodbi (posebno *emfiteutičkih* pogodbi, to jest ugovora o napolici i sličnih), u kojima se vinogradi također rijetko spominju.²²¹ Osim toga, kako Dabelić naglašava, ulje se nekoć proizvodilo na primitivan način, što je predstavljalo dodatan razlog zašto ga na Mljetu nije bilo dovoljno te se potreba stanovništva za masnoćom nadoknađivala životinjskim mastima.²²² Slične zaključke donosi i P. Bakarić za okolne otoke.²²³

Godine 1818. u Dalmaciji je uvedena nagrada za uzgoj maslina pa je od te godine zasađen prilično velik broj novih mladica masline, koje su davale plod tek nakon dvanaest do četrnaest godina rasta i njegovanja.²²⁴ Na dubrovačkome području maslina se, kako je spomenuto, tradicionalno uzgajala te su mnogi dubrovački maslinari oko 1820. godine (na poticaj austrijskih vlasti) odlazili na splitsko i zadarsko područje poučavati tamošnje poljoprivrednike uzgoju maslina i proizvodnji ulja.²²⁵ O stanju maslinarstva na Mljetu u 19. stoljeću svjedoče i katastarski podaci iz 1840./1841. godine. Prema tim podacima na Mljetu su tada bila približno 72 jutra zemlje pod takozvanim "maslinicima" (*olivetti*), to jest zemljištem na kojemu su se sadile isključivo masline.²²⁶ Zemljišta kategorizirana kao "vinogradi s maslinama" (*vigne olivate*) pokrivala su približno 125 jutara, a "oranice s maslinama" (*campi olivati*) oko 188 jutara zemlje. (Vidi prilog br. 8.)²²⁷ Masline zasađene oko oranica (*campi olivati*) nisu bile

²²¹ Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 178.

²²² Dabelić, *Mljet. Povijest otoka*: 87, 136 te bilješka 168.

²²³ Njegova istraživanja povijesti maslinarstva na otoku Šipanu i ostalim elafitskim otocima pokazuju da je sve do 15. stoljeća glavna poljoprivredna kultura na tim otocima bila vinova loza, a ne maslina (Bakarić, *Autohtone sorte maslina Elafita*: 13). Stoga se može pretpostaviti da je i na otoku Mljetu bilo slično. Prema B. Gušiću maslinarstvo se na Mljetu počelo intenzivnije razvijati od 16. stoljeća pa nadalje (Dabelić, *Mljet. Povijest otoka*: 136, bilješka 168, prema Gušić, "Mljet naš novi nacionalni park": 27). Istraživanja S. Ožanića govore da ni na srednjodalmatinskim otocima nije bilo ništa drugačije. Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 178).

²²⁴ Dinko Foretić, "Ekonomске i društvene prilike u Dalmaciji (1860-1914): borba za ponarođivanje općina u Dalmaciji" u: *Zbornik o hrvatskom narodnom preporodu u Dalmaciji i Istri*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb (1970): 17 te Peričić, *Gospodarske prilike Dalmacije od 1797. do 1848.*: 27.

²²⁵ Peričić, *Gospodarske prilike Dalmacije od 1797. do 1848.*: 28.

²²⁶ Podaci su preuzeti iz tablica "Estratto della rendita censibile del Catasto stabile" u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*; *Operato del comune di Blatta 1841.*; *Operato del comune di Govegiari 1840.*; *Operato del comune di Prosgiura 1840.*; *Operato del comune di Maranovich 1840.* te *Operato del comune di Coritti 1840.*

²²⁷ Podaci su preuzeti iz tablica "Estratto della rendita censibile del Catasto stabile" u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*; *Operato del comune di Blatta 1841.*; *Operato del comune di Govegiari 1840.*; *Operato del comune di Prosgiura 1840.*; *Operato del comune di Maranovich 1840.* te *Operato del*

jako bujne, ali su se oplemenjivale stablima iz maslinika prve kategorije.²²⁸ U ekonomskome operatu spominju se i takozvani “pašnjaci s maslinama” (*pascolivi*). No, u zemljišnim upisnicima (*Protocollo dei Terreni*) takvu kategoriju ne nalazimo pa se pretpostavlja da su te površine, najvjerojatnije, u katastarskim zemljišnim upisnicima iskazane kao takozvani “pošumljeni pašnjaci” (*pascoli boscati*).²²⁹ Svi spomenuti tipovi zemljišta pod maslinama razvrstani su dalje po kategorijama, pri čemu su se kriteriji za njihovo određivanje razlikovali od općine do općine.

Za općinu Babino Polje tako se na “oranicama s maslinama” (*campo olivato*) prve kategorije ispod maslina sijao sljedeći skup i omjer kultura: pšenice petnaest posto, raži nula posto, ječma trideset posto, velikih “sočivica” pet posto, malenih “sočivica” nula posto, maslina 25% uz 25% zemlje u mirovanju; a za drugu kategoriju “oranicama pod maslinama” miješalo se: pšenice jedanaest posto, raži nula posto, ječma 32%, velikih “sočivica” nula posto, malenih “sočivica” deset posto, maslina dvadeset posto te 27% zemlje u mirovanju.²³⁰ U Govedarima su prevladavale uglavnom šume, a prema spomenutim podacima obradive površine koristile su se prvenstveno kao oranice, vinogradi ili maslinici.²³¹

Najviše maslinika nalazilo se na području općina Maranovići, Babino Polje i Korita, na što upozorava i topografija, odnosno prostorna raspoređenost mlinica koje nalazimo u tim općinama.²³² U općini Babino Polje “maslinici” (*olivetti*) su se nalazili na

comune di Coritti 1840. Prema podacima Nikole Stražičića, najznačajnija maslinarska područja na otoku Mljetu sredinom 20. stoljeća su k. o. Babino Polje i Maranovići, dok ih u ostalim općinama ima u znatno manjoj mjeri, a najmanje u k. o. Blato. Nikola Stražičić, “Otok Mljet, ekonomsko-geografska struktura”, *Zbornik pedagoške akademije*, Rijeka (1970): 155.

²²⁸ Ispod maslina preventivno su se sadile i neke druge kulture, ovisno o kvaliteti proizvodnje, a sa svrhom da se nadoknade eventualni gubici, koji bi mogli nastupiti za manje rodni godina.

²²⁹ *Protocollo delle particelle dei Terreni del Comune di Babinopoglie* iz 1837. godine.

²³⁰ U općini Maranovići na “oranicama s maslinama” (*campo olivato*) prve kategorije ispod maslina se sijala pšenica (22%), ječam (27%), velike “sočivice” (sedam posto), maslina (25%) uz devetnaest posto zemlje u mirovanju, a na zemljištima druge kategorije (*campo olivato*) miješale su se pšenica (šesnaest posto), ječam (32%), malene “sočivice” (šest posto), masline (dvadeset posto), s time da je 26% zemlje bilo u mirovanju. U općini Korita na “oranicama s maslinama” (*campo olivato*) za prvu kategoriju sijao se nešto drugačiji omjer istih kultura (kao i u Maranovićima i Babinu Polju) i to: pšenica osamnaest posto, ječam 22%, velike “sočivice” pet posto, malene “sočivice” nula posto, maslina četrdeset posto te zemlja u mirovanju petnaest posto, a za drugu kategoriju (*campo olivato*) isti skup i omjer kultura kao i na zasijanim površinama u Maranovićima. Vidi: “*Protocollo Di classificazione dei terreni*” u: *Operato del comune di Babinopoglie 1840.*: 13-22. Usporedi također: “*Protocollo Di classificazione dei terreni*” u: *Operato del comune di Blatta 1841.*: 11-16; “*Protocollo Di classificazione dei terreni*” u: *Operato del comune di Govegiari 1840.*: 8-11; “*Protocollo Di classificazione dei terreni*” u: *Operato del comune di Maranovichi 1840.*: 9-13 te “*Protocollo Di classificazione dei terreni*” u: *Operato del comune di Coritti 1840.*: 9-14.

²³¹ *Operato del comune di Govegiari 1840.*

²³² *Operato del comune di Babinopoglie 1840.*; *Operato del comune di Blatta 1841.*; *Operato del comune di Govegiari 1840.*; *Operato del comune di Prosgiura 1840.*; *Operato del comune di Maranovichi 1840.* te *Operato del comune di Coritti 1840.*

različitim lokacijama i to u nizini, na donjim dijelovima obronaka te na uzdignutim mjestima, zbog čega su se dijelili u tri kategorije.²³³ “Maslinici” prve kategorije bili su smješteni u nizini (*sulla pianura*) i razdijeljeni na brojne malene parcele.²³⁴ Tu su masline dobro rađale. “Maslinici” druge kategorije uzgajali su se na blago nagnutim obroncima (*alquanto inclinato*) s potpornim međama i glinenim tlom (*arghiloso*) od finoga pijeska (*con sabia fina*), a “maslinici” treće kategorije na strmome položaju i krševitoj zemlji (*terra calcarea con sassolini*) sa stršćim kamenjem - stancem (*macigni sporgenti*) i s potpornim međama (*con muri di sostegno*).²³⁵

Zemljišta kategorizirana kao “vinogradi s maslinama” (*vigne olivate*) bila su u općini Babino Polje podijeljena u tri kategorije, a razlikovala su se ovisno o tipu zemljišta i plodnosti maslina, pri čemu je prva kategorija bila u kraškim nizinama (*la terra calcarea saffica*).²³⁶ Tu su masline bile u odličnome stanju. Druga se kategorija “vinograda s maslinama” sadila na nagnutom terenu sastavljenome od glinastoga krša s nešto sitnijim kamenjem (*con pocchi sassolini*). Zbog neprestanoga obrađivanja, jer je tuda bila posađena i loza, masline su bile prilično bujne.²³⁷ Treća kategorija “vinograda s maslinama” sadila se na nagnutom, krševitom i škrtom zemljištu (*calcareo e magro*) s kamenjarom i škrapama / špiljicama (*comisto con sassolini e con grottoni*) koje je bilo utvrđeno potpornim međama (*inclinato con muri di sostegno*).²³⁸ Proizvodnja vina u takvim maslinicima odnosno “vinogradima s maslinama” (*vigne olivate*) mogla se usporediti s proizvodnjom iz “vinograda” (*vigna*) treće kategorije, a masline na takvim zemljištima bile su manje plodne nego u prethodnoj kategoriji.²³⁹

U svrhu obračuna poreznih odbitaka austrijska uprava je, kao što je već spomenuto, vodila posebnu evidenciju o svim potrebnim poljskim radovima i troškovima za sve tipove zemljišta (takozvanu *Dettaglio Dei lavori e delle spese di deduzione di tutti i generi di coltura*), u kojoj su potanko opisane sve poljodjelske aktivnosti koje su se, ako govorimo o površinama pod maslinama, sastojale od okopavanja, takozvanoga motikarenja (*Zappatura del terreno*) i ravnjanja zemljišta (*Pianatura della terra*),²⁴⁰ a povremeno su se krčile i šume radi sadnje novih maslina. Krčenja se obavljalo ručno, a potom su se iskopavale i zatrpavale rupe (*Escavo delle Bucche ed interramento*), gradili potporni suhozidi - čiji su se troškovi održavanja (*Manutenzione dei muri*) za “oranice s maslinama” (*campi olivati*) prve i druge kategorije obračunavali na

²³³ *Operato del comune di Babbino* 1840.

²³⁴ *Operato del comune di Babbino* 1840.

²³⁵ “*Protocollo Di classificazione dei terreni*” u: *Operato del comune di Babbino* 1840.: 13-22.

²³⁶ “*Protocollo Di classificazione dei terreni*” u: *Operato del comune di Babbino* 1840.: 13-22.

²³⁷ “*Protocollo Di classificazione dei terreni*” u: *Operato del comune di Babbino* 1840.: 13-22.

²³⁸ “*Protocollo Di classificazione dei terreni*” u: *Operato del comune di Babbino* 1840.: 13-22.

²³⁹ “*Protocollo Di classificazione dei terreni*” u: *Operato del comune di Babbino* 1840.: 13-22.

²⁴⁰ “*Dettaglio Dei lavori e delle spese di deduzione*” u: *Operato del comune di Babbino* 1840.: 70-80.

temelju petnaest godina, a za sve tri kategorije “vinograda s maslinama” (*vigne olivate*) na temelju dvanaest godina – te su se sadile masline (*Impianto*).²⁴¹ Nakon okopavanje zemlje oko stabala maslina (*Zappatura d'intorno alle piante*) koje se obavljalo svake druge godine (*ogni secondo anno*), zemlja se poravnavala (*Pianatura della terra*), a kamenčići odstranjivali motikom (*Zappatura dei Sassi*).²⁴² Masline su se, inače, rijetko rezale, tako da se rezidba i pljevidba obavljala svake tri godine na tri do četiri stabla (ovisno o tipu i klasi zemljišta), a u desetoj godini na deset te u četrnaestoj godini na šest stabala (*Potatura*).²⁴³ Inače, zbog nedostatka gnojiva masline su se rijetko i gnojile pa je gnojidba (*Letamazione*) provedena tijekom prvih šest godina (pri čemu se – ovisno o tipu i klasi zemljišta – obračunavalo od petnaest do 25 dnevnica podijeljeno na šest godina), a potom u osmoj i četrnaestoj godini.²⁴⁴ U tu bi se svrhu iskopao jarak širok šezdeset do sedamdeset centimetara i dubok približno šezdeset centimetara, u koji se ubacivao stajski gnoj u visini pola metra, a poslije toga bi se ponovno zatrpavao zemljom.²⁴⁵ Kada bi plod dozrio, masline bi se skupljale, brale i mljele te bi se tiještilo ulje (*Spiccatura e Raccolta dell'oliva; Macinatura e Spremitura*).²⁴⁶ Radi poboljšanja kvalitete uzgoja maslina austrijska je uprava 1878. godine u Dubrovački okrug dovela stručnjake za obrezivanje i navrtanje (klaštrenje) maslina iz Italije, koji su stanovnicima pokazali nove metode čišćenja maslina.²⁴⁷

Masline (*olivi*) obrađivale su se u jesen te u veljači i ožujku. Njihova berba započinjala je u listopadu, a trajala je do prosinca.²⁴⁸ Prema iskazu današnjih stanovnika otoka Mljeta,²⁴⁹ ali i elajografskim istraživanjima Pavla Bakarića,²⁵⁰ na otoku danas raste čak jedanaest vrsta stoljetnih stabala maslina i to: *bjelica*, *oblica* (sinonim *balunjača*),²⁵¹ *piculja*,²⁵² *grozdenjača* (sinonim *grozdača* ili *grozdulja*),²⁵³ *dužica*, *resu-*

²⁴¹ “*Dettaglio Dei lavori e delle spese di deduzione*” u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 70-80.

²⁴² “*Dettaglio Dei lavori e delle spese di deduzione*” u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 78-79.

²⁴³ “*Dettaglio Dei lavori e delle spese di deduzione*” u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 73-79.

²⁴⁴ “*Dettaglio Dei lavori e delle spese di deduzione*” u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 73-79.

²⁴⁵ Bakarić, *Autohtone sorte maslina Elafita*: 15-16.

²⁴⁶ “*Dettaglio Dei lavori e delle spese di deduzione*” u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 55-80.

²⁴⁷ Ante Golušić, “Prilozi za povijest maslinarstva Slanskog primorja” u: *Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka 1* (1986): 140.

²⁴⁸ *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*, poglavlje “*Nº 11. Coltivazione del suolo*”: 6-7.

²⁴⁹ Kazivači su bili gospodin Žrko i gospođa Miljana Ivanović (rođena Đurović) iz Zadublja u Babinu Polju. (Intervju s njima autorica je vodila u Babinu Polju u rujnu 2012. godine.)

²⁵⁰ Pavle Bakarić, “Elajografija autohtonih sorti otoka Mljeta” u: zborniku *Simpozij – Prirodne značajke i društvena valorizacija otoka Mljeta*, Zagreb (1995): 345-353.

²⁵¹ Drugi sinonim je *orkula*. Bakarić, “Elajografija autohtonih sorti otoka Mljeta”: 352.

²⁵² Sinonimi su *lastovka* ili *kalamata* – kako se, primjerice, zove na otoku Koločepu (takozvanom *Kalamota*). Bakarić, *Autohtone sorte maslina Elafita*: 60.

²⁵³ Bakarić, “Elajografija autohtonih sorti otoka Mljeta”: 351.

lja, pačica, murgulja, sorbulača (sinonim krvavica),²⁵⁴ pontoguza i divljaka.²⁵⁵ Pritom treba spomenuti da su *bjelica*, *oblica*, *balunjača*, *piculja* i *dužica* sorte koje su se uzgajale još od doba Dubrovačke Republike i to na njezinome cijelom teritoriju, a *grozdenjača*, *resulja*, *pačica*, *sorbulača*, *pontoguza* i *divljaka* autohtone su stare mljetske masline. Činjenica da na Mljetu u šumi makije na više mjesta uspijevaju divlji ili poludivlji oblici masline (*divljaka*) govori da otok pruža vrlo pogodne zemljišno-klimatske uvjete za uzgoj maslina.²⁵⁶ Maslina *bjelica* (sinonimi *mesnica*, *žutica*) smatra se jednom od najstarijih sorta južnoga Jadrana, a prema podacima Pavla Bakarića prvi se put spominje 1842. godine prilikom popisa stabala u okolici Slanoga (u blizini Dubrovnika).²⁵⁷ Brojni sortiment maslina na otoku Mljetu odraz je ekološ-

²⁵⁴ No, treba istaknuti da brojne vrste maslina i njihovi još brojniji sinonimi stvaraju popriličnu zbrku u literaturi. Tako, primjerice, i sâm P. Bakarić u spomenutom tekstu na jednome mjestu spominje da su *sorbulača* i *krvavica* sinonimi za *murgulju*, dok u tablicama zastupljenosti pojedinih vrsta maslina na Mljetu nabraja i *krvavicu* i *murgulju* kao da su to dvije različite vrste, a to čini i na brojnim drugim mjestima u istome tekstu (stranice 345, 346, 350, 351, 352 i 353), pri čemu *murgulju* ubraja u vrste koje su rasle po širem području Dubrovačke Republike, a *krvavicu* svrstava u autohtone mljetske masline (To više što neprestano ističe da na Mljetu postoji jedanaest vrsta maslina, a ne deset, koliko bi ih bilo da je riječ o istoj vrsti.) pa se stoga pretpostavlja da se u prvome slučaju radi o pogrešci. Bakarić, "Elajografija autohtonih sorti otoka Mljeta": 351.

²⁵⁵ Kazivači: gospodin Žarko i gospođa Miljana Ivanović (rođena Đurović) iz Zadublja u Babinu Polju. (Intervju s njima autorica je vodila u Babinu Polju u rujnu 2012. godine.) Vidi također: P. Bakarić, *Sorte maslina Dubrovačkog primorja*: 41, 74. Sinonimi su joj *mrčakinja*, *mastrinka*. Vidi: Marko Marčić "Uzgoj masline na istočnim obala Jadranskog mora", *Šumarski list*, god. XXXVIII., br. 8/9 (1914): 341.

²⁵⁶ Pavle Bakarić, "Glavne sorte maslina na području Dubrovačko-neretvanske županije s posebnim osvrtom na autohtone sorte poluotoka Pelješca. *Main olive varieties in the area of Dubrovnik-Neretva county with special reference to autochthonous varieties of the Pelješac peninsula*" u: *Pomologia Croatica*, izlaganje sa znanstvenog skupa, vol. 11/1-2 (2005): 15.

²⁵⁷ *Bjelica*, inače, ne stvara veliki i razgranati panj (*hrek*), što se odražava na njezino pomlađivanje te se i danas još uvijek mogu naći stara, jedinstvena debla, kao primjerice ispod sela Babina Polja, na čijim su površinama "iskazane sve nevolje i muke, veseli i tužni trenuci čovjeka i masline [...]"; što još jednom potvrđuje duboku starost i prisutnost te sorte na području Dubrovačke Republike. Pavle Bakarić, *Sorte maslina Dubrovačkog primorja*, vlastita naklada (2002): 34-35. *Resulja* se smatra najstarijom autohtonom sortom na otoku, a uzgaja se u gotovo svim maslinicima na otoku (Bakarić, "Elajografija autohtonih sorti otoka Mljeta": 349). *Grozdenjača*, *pačica* i *pontoguza* najviše su zastupljene upravo oko Babina Polja, gdje se starost postojećih stabala *pačice* procjenjuje na oko tristo godina starosti, a *pontoguza* raste na otprilike 250 godina (Bakarić, "Elajografija autohtonih sorti otoka Mljeta": 346-347). Sorta *piculja* uzgajala se, po svojoj prilici, još od doba grčke vladavine dubrovačkim otocima, a svojim je svojstvima odgovarala zahtjevima kako vlastele, tako kmetova/kolona. Naime, ta je vrsta masline visokoga rasta pa su ispod njezinih krošnji koze, ovce i druge domaće životinje mogle slobodno pasti, a dozrijevala je dugo i postupno tako da se njezin (inače sitan) plod skupljao isključivo s tla, onako kako bi opadao u preko 120 dana duga zrenja (Bakarić, *Autohtone sorte maslina Elafita*: 14). Od tako postupno sazrelih plodova, koji bi sâmi otpali, dobivalo se ulje različite kvalitete, dok bi se od eventualno ubranih plodova dobivalo bolje ulje. Prema istraživanju P. Bakarića *piculja* na otoku Mljetu sudjeluje s oko petnaest posto u ukupnom broju stabala, dok su najzastupljenije *oblica* (42,00%) i *bjelica* (30,00%). *Grozdulja* je zastupljena pet posto, *resulja* 3,40%, *pačica* 1,20%, *murgulja*

kih, ali i gospodarskih uvjeta pa tako neke od mljetskih maslina spadaju u rane,²⁵⁸ a neke u kasne sorte (primjerice *divljaka*, koja se prilagođava svim vrstama tla),²⁵⁹ zbog čega su masline osiguravale otoku svake godine kakav-takav urod, što je presudno utjecalo na opstojnost njegova stanovništva kroz prošlost.²⁶⁰

Prema podacima katastarskog operata općine Babino Polje, količina ulja koja bi se iscijedila iznosila je približno jedanaest posto,²⁶¹ a dalmatinski je prosjek bio šesnaest posto.²⁶² Potkraj 19. stoljeća većina maslinara iz Babino Polja i Maranovića imala je između tristo do petsto stabala maslina, koje su davale između trideset do četrdeset kvintala maslina.²⁶³ Lošije ulje koristilo se za rasvjetu sve dok sredinom 19. stoljeća nije počeo uvoz petroleja, poslije čega počinje opadati interes za takvim ulje.²⁶⁴ O stanju maslinarstva na Mljeto u 19. stoljeću svjedoče katastarski podaci iz 1840. godine, prema kojima je mljetsko ulje procijenjeno najboljim u cijeloj provinciji.²⁶⁵ Svježe obrane masline odmah su se mljele jer su kao takve bile pogodne za cijedenje ulja usprkos tomu što su mljetski mlinovi, kako je već spomenuto, bili stari i dosta zapušteni (*“Lolio è stimato il migliore della provincia, ed è tale, perchè appena raccolte le olive sono tosto macinate, e spremute per estrarlo; abbenche i loro molini, e torcoli siano di rustica forma, e faticosa.”*).²⁶⁶ Tijeskovci za tiještenje maslina izrađivali su se nekoć posve od drva tako da su čak i vijci bili drveni, a tek tijekom 19. stoljeća počinje primjena željeznih vijaka.²⁶⁷ Ovdje treba istaknuti da je za razvoj maslinarstva u cijelome kotaru, pa tako i na Mljeto, bilo važno to što je austrijska uprava, odnosno Gospo-

jedan posto, *pontoguza* 0,30%, *divljaka* 0,20%, *dužica* 0,10%, a ostale sve zajedno 0,20%. Vidi: Bakarić, “Elajografija autohtonih sorti otoka Mljeta”: 346 i Bakarić, *Autohtone sorte maslina Elařita*: 15 i 30.

²⁵⁸ Primjerice *pačica* i *pontoguza*. Bakarić, “Elajografija autohtonih sorti otoka Mljeta”: 347-348

²⁵⁹ Bakarić, “Elajografija autohtonih sorti otoka Mljeta”: 351.

²⁶⁰ Bakarić, “Elajografija autohtonih sorti otoka Mljeta”: 351. To više jer je maslina davala ne samo plod za jelo, začim, lijek i izradu sapuna nego i ulje za osvjetljenje. [Brojne koristi od maslina prepoznate su, inače, još od davnina pa ju je tako Columella, znameniti rimski pisac i znalac poljodjelstva, krstio “kraljicom svih stabala” odnosno “*Olea prima omnium arborum est.*”, to jest “Maslina je prva među drvećem.” (Lucius Junius Columella, *De re rustica*, 1. st. n. e.).]

²⁶¹ “*Protocollo Di classificazione dei terreni*” u: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*: 13-22.

²⁶² Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije*: 195. Usporedbe radi, danas, uslijed napretka tehnologije, iznosi 16% – 24%. Prema podacima dr. sc. Ivica Ljubenkova, količina ulja u plodu oblice, primjerice, kreće se od 17% do 22%, u plodu lastovke od 16,4% do 24%, a u plodu levantinke od 16% do 22%. Ivica Ljubenkov, *Dalmatinsko maslinovo ulje. Oznaka izvornosti. Specifikacija prehrambenog proizvoda*, Zajednica udruga maslinara i uljara Hrvatske, Žrnovica (2011): 1-2. <http://www.mps.hr/UserDocsImages/HRANA/DALM%20MASL%20ULJE/Specifikacija%20dalmatinsko%20maslinovo%20ulje.pdf>

²⁶³ Ivo Dabelić, *Mljećani u Americi. Mljjetans in America*. Dubrovnik (1993): 33.

²⁶⁴ Bakarić, *Autohtone sorte maslina Elařita*: 15.

²⁶⁵ *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*, poglavlje “*Nº 12. Qualità e valore dei prodotti*”: 7.

²⁶⁶ *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*: 7.

²⁶⁷ Bakarić, *Autohtone sorte maslina Elařita*: 17.

darsko društvo iz Dubrovnika, godine 1887. u Gruškoj luci u Dubrovniku osnovalo prvi *Poljodjelski zavod* u pokrajini Dalmaciji, koji je poticao razvoj suvremenoga maslinarstva i uljarstva u cijeloj regiji i bio rasadnik korisnih ideja.²⁶⁸ Ipak, treba spomenuti i žalosnu činjenicu da se zbog primitivne prerade dalmatinsko ulje tijekom 19. stoljeća izvozilo uglavnom kao industrijski, a ne prehrambeni proizvod.²⁶⁹

Kao što je već spomenuto, zbog surovosti i škrtosti zemljišta (*per la sottigliezza del terreno*),²⁷⁰ koje se spominje i u babinopoljskome operatu, u Dalmaciji se preporučala polikulturalna proizvodnja, odnosno miješanje poljoprivrednih kultura, umjesto uzgoja monokultura.²⁷¹ U obrascu za procjenu prihoda posebno su razrađeni i pokazatelji za ocjenu svake pojedine kulture (poglavlje *Sviluppo degli aminicoli*), dani konkretni broježani podaci o uzgoju i proizvodnji pojedinih kultura (poglavlja *Coltivazione* i *Produzione*) te istaknute sporedne koristi od njihova uzgoja (poglavlje *Utili accessori*).²⁷² U svim općinama Slanskoga kotara bilo je malo dodatne koristi od uporabe slame (*paglia*) i ispaše na strništu (*pascolo sulle stoppie*), zemljišta u mirovanju (*campo a riposo*) te uzgoja repe (*rape*).²⁷³ Urod krmne repe u Babinu Polju iznosio je, ipak, u prosjeku između sedamsto i osamsto funti u godini.²⁷⁴ Učestalost gnojidbe i količina gnojiva te količina sjemenja izračunavale su se posebno za svaku vrstu kulture i tip tla (poglavlja *Letamazione* i *Avvicendamento e distribuzione di semina*).²⁷⁵ Za kulture prve kategorije, primjerice, gnojidba se odvijala poslije tri mjeseca, odnosno poslije razdoblja u kojemu se zemljište odmaralo.²⁷⁶ Zbog oskudice u gnojivu se zemljišta druge kategorije nisu gnojila, ali je za njih zato,

²⁶⁸ Đivo Bašić, "Ribarstvo Dalmacije u XIX. i XX. stoljeću", *Pomorski zbornik* 43/1 (2005): 268, prema: *Prvo godišnje izvješće o Poljodjelskom zavodu u Gružu za školsku godinu 1887.*, Naklada Poljodjelskog zavoda u Gružu, Dubrovnik (1887): 22, 26.

²⁶⁹ Foretić, "O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX. stoljeća do Prvog svjetskog rata": 17.

²⁷⁰ *Operato del comune di Babbino* 1840., poglavlje "№ 12. *Qualità e valore dei prodotti*": 7.

²⁷¹ Usporedi: *Operato del comune di Babbino* 1840.; *Operato del comune di Blatta* 1841.; *Operato del comune di Govegiari* 1840.; *Operato del comune di Maranovich* 1840. te *Operato del comune di Coritti* 1840. Vidi više u: Vekarić i Vranješ-Šoljan, "Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj": 19; Ožanić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Prilozi za povijest poljoprivrede Dalmacije: 223-224* te Lajić, *Stanovništvo dalmatinskih otoka: Povijesne i suvremene značajke depopulacije: 78-85, 124.*

²⁷² "Estimo della rendita in naturali del comune di Babbino Pogle" iz 1844. godine u: *Operato del comune di Babbino* 1840.: 26-27.

²⁷³ "Estimo della rendita in naturali del comune di Babbino Pogle" iz 1844. godine u: *Operato del comune di Babbino* 1840.: 26-27.

²⁷⁴ "Estimo della rendita in naturali del comune di Babbino Pogle" iz 1844. godine u: *Operato del comune di Babbino* 1840.: 27. Mjera za težinu: 1 funta = oko 0,56 kg, odnosno 100 funti = oko 56 kg. Vidi: Peričić, *Gospodarske prilike Dalmacije od 1797. do 1848.*: 141.

²⁷⁵ "Estimo della rendita in naturali del comune di Babbino Pogle" iz 1844. godine u: *Operato del comune di Babbino* 1840.: 24-25.

²⁷⁶ "Estimo della rendita in naturali del comune di Babbino Pogle" iz 1844. godine u: *Operato del comune di Babbino* 1840.: 24-25.

poslije svakoga dvogodišnjeg korištenja uvedena jedna godina za ugar.²⁷⁷ Količina gnojiva računala se po jednome jutru te se specificirala propisom iz §. 142. "Uputa za procjenu" (*Istruzione dell'Estimo*), a bila je u razmjeru s brojem životinja koje su se držale u općini i s oskudnošću sredstava za proizvodnju i gnojidbu površina.²⁷⁸ Ipak treba spomenuti da se potkraj 19. stoljeća pojavljuje konkurencija jeftinih, uvezenih biljnih ulja, što pridonosi padu cijene maslinova ulja i sve težemu ekonomskom položaju seljaka, koji potencira i već navedena kriza u uzgoju vinove loze. Mnogobrojni stanovnici, pritisnuti bijedom i siromaštvom, odlaze stoga masovno iz svoga rodnog kraja, a to se dogodilo i na Mljetu.²⁷⁹

4. Stočarstvo

Analiza tipova i veličine zemljišta na Mljetu pokazuje da su u prvoj polovici 19. stoljeća na otoku bili najzastupljeniji takozvani "pašnjaci" (*pascoli*), koji su pokrivali približno 7.062 jutra zemlje.²⁸⁰ Pribrojimo li tome oko 1.532 jutra zemlje,²⁸¹ koja su bila obrasla mediteranskom makijom i šikarom, odnosno niskim gajevima ili žbunjem lovorike, mirte (*mrče*), žutike (*brnistre*), komorača (*morača*), vrijeska i drugoga niskog raslinja pomiješanoga s travom, koji su u katastarskim upisnicima kategorizirani kao takozvani "pošumljeni pašnjaci" (*pascoli boscati*),²⁸² vidimo da su na otoku postojali preduvjeti za bavljenje stočarstvom. Najmanje pašnjaka bilo je u općini Govedari u kojoj su dominirale šume.²⁸³

Guste zimzelene borove i hrastove šume, to jest česvina (*bosco/boschi*) pokrivala su i inače veliki dio otoka, i to ukupno oko 6.894 jutra²⁸⁴ zemlje. Od toga, prema po-

²⁷⁷ "Estimo della rendita in naturali del comune di Babbino Pogle" iz 1844. godine u: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*: 24-25.

²⁷⁸ *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*: 26-27.

²⁷⁹ Vidi više u: Dabelić, *Mljećani u Americi*: 57-66 i druga mjesta.

²⁸⁰ "Estratto della rendita censibile del Catasto stabile" u: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*; *Operato del comune di Blatta 1841.*; *Operato del comune di Govegiari 1840.*; *Operato del comune di Prosiura 1840.*; *Operato del comune di Maranovich 1840.* te *Operato del comune di Coritti 1840.*

²⁸¹ "Estratto della rendita censibile del Catasto stabile" u: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*; *Operato del comune di Blatta 1841.*; *Operato del comune di Govegiari 1840.*; *Operato del comune di Prosiura 1840.*; *Operato del comune di Maranovich 1840.* te *Operato del comune di Coritti 1840.*

²⁸² U ekonomskome operatu spominju se, kako je već istaknuto, i "pašnjaci s maslinicima" (*pascolivi*). No u zemljišnim upisnicima (*Protocollo dei Terreni*) takvu kategoriju ne nalazimo pa se pretpostavlja da su te površine, najvjerojatnije, u upisnicima iskazane kao takozvani "pošumljeni pašnjaci" (*pascoli boscati*).

²⁸³ Usporedi: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*; *Operato del comune di Blatta 1841.*; *Operato del comune di Govegiari 1840.*; *Operato del comune di Maranovich 1840.* te *Operato del comune di Coritti 1840.*

²⁸⁴ "Estratto della rendita censibile del Catasto stabile" u: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*; *Operato del comune di Blatta 1841.*; *Operato del comune di Govegiari 1840.*; *Operato del comune di Prosiura 1840.*; *Operato del comune di Maranovich 1840.* te *Operato del comune di Coritti 1840.*

dacima Brigitte Mader, oko 2.800 hektara bilo je u državnome posjedu.²⁸⁵ Je li isto tako zapisano i u katastarskim zemljišnim upisnicima, to jest slažu li se površine i klasifikacije tipa kulture (“šuma” odnosno *bosco*) i tipa vlasništva (“javno dobro” odnosno *demanio*) sa spomenutim podacima, nisam mogla ustanoviti jer sam analizirala samo zemljišne upisnike općine Babino Polje, no ne i ostalih mljetskih općina. No, ovdje moram još jednom istaknuti, da podaci iz katastarskoga operata općine Babino Polje ponešto odstupaju od klasifikacija u njezinim zemljišnim upisnicima u kojima je, naime, katkad bilo teško odrediti treba li *pascolo boscato* (“pošumljeni pašnjak”) ubrojiti u “pašnjake” ili “šume”, odnosno što učiniti s *pascolo cespugliato* (“pašnjak obrastao žbunjem”) ili kamo ubrojiti *pascololivo* (“pašnjak zasađen maslinama”) i slično. No, broj takvih spornih zapisa nije bio toliko učestao, a da bi mogao bitno utjecati na rezultate istraživanja. Takve usporedbe ostaju za neko buduće istraživanje.

Sudeći po brojnim pašnjacima (u operatima klasificiranima kao *pascolo* i *pascolo boscato*), koji na cijelome otoku 1840./1841. godine zauzimaju ukupno oko 8.595 jutara zemlje,²⁸⁶ ali i nekim znatno starijim pisanim dokumentima,²⁸⁷ stočarstvo na Mljetu nekoć je bilo prilično razvijeno. Tako, primjerice, u spisima Mljetskoga zbora iz 18. stoljeća (u članku broj 20) nalazimo podatak da su, kako je već spomenuto, neki otočani u doba Dubrovačke Republike imali i više od tristo grla stoke sitnoga zuba (*brâvâ*).²⁸⁸ Privredna djelatnost stanovništva odrazila se i na njihov način stanovanja. Analiza katastarskih podataka pokazala je, primjerice, da su štale i gospodarski objekti u Babinu Polju po svojoj površini često bile jednake, a ponekad i veće od površine stambene kuće.²⁸⁹ Ta činjenica upozorava, prije svega, na tadašnje prioritete seljaka, kojima je bilo važnije smjestiti domaće životinje (i uopće imati ih) nego sebi izgraditi udobnu kuću.

²⁸⁵ B. Mader spominje i podatak iz izvješća pokrajinskoga šumskog nadzornika u Dalmaciji Ferdinanda Zikmundowskoga da je riječ o šumi površine pet tisuća jarama (austrijski jaram iznosio je 0,5755 ha). Mader, “Austrijski projekti o podizanju ‘Parka zaštićene prirode Mljet’ od 1910. do 1915. godine na prostorima šuma nekadašnje benediktinske opatije”: 368 te 373.

²⁸⁶ Odnosno 8.594,90 jutara. “*Estratto della rendita censibile del Catasto stabile*” u: *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*, *Operato del comune di Progiorra 1840.*; *Operato del comune di Blatta 1841.*; *Operato del comune di Govegiari 1840.*; *Operato del comune di Maranovich 1840.* te u: *Operato del comune di Coritti 1840.*

²⁸⁷ Primjerice, u glavi 32. djela *De administrando imperio*, nastaloga između 949. i 952. godine, K. Porfirogenet spominje: “*Neretljani imaju tri županije: [...] Pod njihovom su oblašću i ova četiri otoka: Mljet, Krkar (Korčula), Brač i Hvar, vrlo liepi i plodni s mnogim pustim gradovima i močvarama; na njima stanjuju, drže svoje blago, i žive od njih.*” Vidi u: Armin Pavić (sredio i preveo), *Cara Konstantina VII. Porfirogeneta De administrando imperio: glave 29-36*, Zagreb (1906): 3. Vidi također i: *Mljetski statut* (priredili i preveli Marinović i Veselić): 190-193.

²⁸⁸ *Mljetski statut* (priredili i preveli Marinović i Veselić): 190-193.

²⁸⁹ *Protocollo degli edifizii del comune di Babbinopeglie 1837*

Inače, prema odredbama Mljetskoga statuta svi su pašnjaci za vrijeme Dubrovačke Republike pripadali svim otočanima zajedno,²⁹⁰ osim ako bi netko imao obrađenu zemlju i vinograd svoje očevine. Tada bi ona pripadala samo njemu i njegovim potomcima,²⁹¹ s time da se ta iznimka odnosila i na samostanska zemljišta.²⁹² Istodobno je u srednjemu vijeku bilo određeno da netko tko ima više od stotinu grla jaraca ili koza ne može pasti na Velikome otoku.²⁹³ Tako visoki broj stoke po pojedincu upozorava na vjerojatnost da je, ukupno gledano, na otoku nekoć bilo mnogo više stoke nego u prvoj polovici 19. stoljeća. Zanimljivo je da je, prema odlukama Mljetskoga zbora iz 1774. godine,²⁹⁴ svatko tko je na otoku držao stoku morao za nju imati torove, odnosno ograđene pašnjake, takozvane *košare*, u koje je svaku večer morao zatvoriti svoju stoku (od 18. listopada do 20. srpnja) i to pod prijetnjom zapljene cijeloga stada (!). Stoga možda upravo ta činjenica i objašnjava zašto u katastarskim upisnicima iz 1837. godine gotovo svaka kuća ima prostranu štalu ili tor, koji je, kako je već spomenuto, po svojim gabaritima vrlo često bio čak i veći nego sama kuća.²⁹⁵

²⁹⁰ No, ovdje treba istaknuti da su se te odredbe tijekom vremena mijenjale te se, primjerice, odlukom Maloga vijeća iz 1494. godine, ispaša stoke na Mljetu plaćala tri dinarića po životinji, bez obzira o kojemu se selu ili zaseoku radilo, jednako kao i za brdsku ispašu. Vidi u članku br. 17, *O ispaši na otoku Mljetu u: Mljetski statut* (priredili i preveli Marinović i Veselić): 98-99.

²⁹¹ *Mljetski statut* (priredili i preveli Marinović i Veselić): 68-71.

²⁹² "A tko bi pasao, neka plati Općini za svaki put jedan perper te neka naknadi štetu (vlasniku) kako bude procijenjeno." *Mljetski statut* (priredili i preveli Marinović i Veselić): 88-89. Člankom br. 15 Mljetskoga zbora bilo je propisano, nadalje, da svatko treba svoju stoku striktno čuvati da ne uđe na tuđi posjed, posebno ne na zemljišta koja su obrađena ili pripremljena za obradu, pri čemu je oštećena strana imala čak pravo i ubiti dotičnu životinju (izuzev ako se radilo o magarcu i volu, što s druge strane, pak, govori da su te životinje već onda na otoku bile deficitarne). Osim toga, svatko tko je držao stoku, morao je imati svoga pastira "i to ne mlađeg od 14 godina" (pa je tu zanimljivo vidjeti i kako su se na Mljetu već onda štitila prava maloljetne djece). Vidi članak br. 16 Mljetskoga zbora u: *Mljetski statut* (priredili i preveli Marinović i Veselić): 188-189.

²⁹³ A u slučaju, ako bi dva brata bila nepodijeljena (što je, naime, bio čest slučaj, s obzirom na združni tip obitelji, koji je na otoku bio uobičajan) da ne mogu zajedno pasti više od stotinu svoje vlastite živine, a od ostalih životinja, to jest ovaca i ovnova, također ne više od stotinu grla i to pod prijetnjom plaćanja kazne od deset perpera uz gubitak odnosno oduzimanje viška (iznad stotinu grla). "I za svakih 100 rečenih jaraca ili koza neka se dà Općini jedna životinja svake godine kad bude potrebno za službu." Vidi članak br. 57 u: *Mljetski statut* (priredili i preveli Marinović i Veselić): 92-93.

²⁹⁴ (Članak br. 14). Vidi: *Mljetski statut* (priredili i preveli Marinović i Veselić): 186-187.

²⁹⁵ *Protocollo degli edifizii del comune di Babbinopeglie 1837., Protocollo degli edifizii del comune di Blatta 1837., Protocollo degli edifizii del comune di Govegiari 1837.; Protocollo degli edifizii del comune di Maranovich 1837. te Protocollo degli edifizii del comune di Coritti 1837.* U prilogu tezi da je nekoć bilo više stoke na otoku govori i činjenica da je u doba Republike neko vrijeme bilo čak propisano da svaka kuća daje svaki tjedan po jednu životinju sitnoga zuba, to jest po jednoga brava, mljetskim knezovima! I to bez obzira koliko stoke sami imali. (S obzirom da su neki imali dvadeset grla, a neki preko tristo.) No, uvidjevši da je to loš i nečasni običaj, dubrovačka je vlada 1774. godine ipak reagirala i izdala naredbu da svake godine na prvome Zboru mljetski knez mora postaviti tri službenika koji će kod svakoga prebrojati grla stoke sitnoga zuba, a zatim svakoga oporezovati po šestinu groša (solad) za

Na početku 19. stoljeća stočarstvo je na Mljetu u opadanju. Naime, prema izvješću Jere Natalija iz 1814. godine tada je na cijelome otoku bilo samo 29 volova, 134 magarca te 879 ovaca i koza.²⁹⁶ Iako još uvijek loše, stanje se u idućih petnaestak godina donekle popravilo (barem što se broja stoke sitnog zuba tiče) tako da je, prema popisu koji je austrijska uprava provela 1830. godine,²⁹⁷ u župi Babino Polje²⁹⁸ popisano 31 vol, 121 magarac te 1.078 grla stoke sitnoga zuba (346 ovaca, 702 koze i trideset svinja), a u župi Maranovići²⁹⁹ nijedan vol, 42 magarca, 381 koza te 131 ovca.³⁰⁰ Određeni gospodarski prosperitet odrazio se i na broj stanovnika koji je u tom razdoblju (od 1814. do 1832. godine) porastao s 865 na ukupno 1.033 žitelja³⁰¹ na cijelome otoku. Prema podacima iz katastarskih operata iz 1840./1841. godine taj se trend rasta nastavio i kroz sljedeće desetljeće kada se stanje stočarstva još malo poboljšalo (a broj stanovnika povećao na 1.255).³⁰² Tada, naime, stočni fond otoka Mljeta čine 52 goveda (*bovi*), četiri vola (*tori*), četiri krave (*vacche* i to dvije u Goveđarima i dvije u Babinu Polju),³⁰³ 353 magaradi (*asini*), 2.061 ovca (*pecore*),

libru od onih koji tada budu imali više od deset ubilježениh životinja te je odredila da se porezi ne utvrđuju prema broju kuća “[...] nego prema broju svačije stoke, radi ostvarenja pravilnog udjela u broju od pedest i četiri grla (*brava*) koje se tijekom godine moraju dati knezu te godine. Povrh toga uzimlje se jedno grlo za službenike brojače u naknadu za njihov trud [...]”. Vidi: *Mljetski statut* (priredili i preveli Marinović i Veselić): 68-71; 190-193 te 218.

²⁹⁶ Jakov Matković, “Dubrovački otoci u godini 1814.,” *Dubrava*, 113 (1941): 6.

²⁹⁷ “*Prospetto generale della Popolazione, delle case, delle famiglie, del bestiame, e de mezzi di trasporto della Provincia della Dalmazia a tutto 31 dicembre 1830, conformato sulla base degli Stati parziali, offerti dagli Uffici Circondari*” (Historijski arhiv u Zadru, Razni spisi Namjesništva, sv. 21). Preuzeto od: Perić, “O stanovništvu dubrovačkog okruga i o jednom dijelu njegove imovine potkraj 1830. godine”: 163-171.

²⁹⁸ U župi Babino Polje živi tada 117 obitelji (stotina u općini Babino Polje, jedanaest u Blatu te sedam u Goveđarima). Perić, “O stanovništvu dubrovačkog okruga i o jednom dijelu njegove imovine potkraj 1830. godine”: 167.

²⁹⁹ U župi Maranovići živi tada 69 obitelji (dvadeset u općini Prožura, 24 u Maranovićima te 25 u Koritima). Perić, “O stanovništvu dubrovačkog okruga i o jednom dijelu njegove imovine potkraj 1830. godine”: 167.

³⁰⁰ Perić, “O stanovništvu dubrovačkog okruga i o jednom dijelu njegove imovine potkraj 1830. godine”: 170.

³⁰¹ Od toga u župi Babino Polje živi 663, a u župi Maranovići 370 stanovnika. Perić, “O stanovništvu dubrovačkog okruga i o jednom dijelu njegove imovine potkraj 1830. godine”: 167.

³⁰² Poglavlja “№ 3. *Popolazione*” u: *Operato del comune di Babbino Polje 1840.*, *Operato del comune di Progorra 1840.*; *Operato del comune di Blatta 1841.*; *Operato del comune di Govegiari 1840.*; *Operato del comune di Maranovich 1840.* te u: *Operato del comune di Coritti 1840.*: 3-5.

³⁰³ Treba naglasiti da su u popisu stoke u operatu općine Babino Polje dva puta zapisane po 2 krave (*vacche*): “*In tutto il Comune dietro li più recenti rilievi № 26 Bovi, № 2 Vacche, № 00 Vitelli, № 00 Muli, № 180 asini, № 861 pecore, № 1230 Capre, № 2 vacche ed un cavallo. Alcune famiglie sogliano mantonere qualche suino, il di cui numero ultimamente rilevato era di 80. [...]*”. Pretpostavljam da se radi o *lapsus calami*, no nije posve isključena ni mogućnost da su u toj općini možda ipak bile četiri krave. *Operato del comune di Babbino Polje 1840.*, poglavlje “№ 4. *Bestiame*”: 3.

4.079 koza (*capre*), 196 svinja (*suini*) te jedan konj (*cavallo*).³⁰⁴ (Vidi prilog broj 11, tablicu broj 3.)

Što se tiče svinja (*suini*), njih je na otoku nekoć zacijelo moralo biti više, barem sudeći po toponimima Mali i Veliki Svinjac (*Mali i Velichi Svignaz*) te Osoje pod Svinjcem (*Ossoje nad Svinszon*), a koji se nalaze iznad naselja Blato (što bi moglo upućivati na to da su najviše svinja nekad držali možda upravo Blaćani). – Vidi priloge broj 12 i 13 odnosno karte broj 6 i 7. Najviše svinja potkraj prve polovice 19. stoljeća imaju, međutim, Babinopoljci (osamdeset), dok ih je u ostalim općinama znatno manje (u Maranovićima i Prožuri po trideset, Koritima 25, Govedarima šesnaest te u Blatu tek petnaest grla).³⁰⁵ Što se broja goveda (*bovi*) tiče, on nije bio najveći u Govedarima (četnaest goveda), kako bi se možda moglo očekivati s obzirom na ime naselja (koje potječe od riječi “govedari”, odnosno “pastiri koji čuvaju stada goveda”), nego upravo u najvećoj općini, to jest Babinu Polju (26 goveda). U Blatu je zabilježeno dvanaest goveda (*bovi*), a u takozvanim gornjim selima (Prožuri, Maranovićima i Koritima), međutim, volova i goveda (a niti krava, junica pa ni konja)³⁰⁶ uopće nije bilo, što upućuje na to da je župa Babino Polje četrdesetih godina 19. stoljeća bila više orijentirana na ratarstvo (jer su se volovi/goveda koristili

³⁰⁴ *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*, poglavlje “№ 4. Bestiame”: 3; *Operato del comune di Blatta 1841.*, poglavlje “№ 4. Bestiame”: 3; *Operato del comune di Govegiari 1840.*, poglavlje “№ 4. Bestiame”: 3; *Operato del comune di Prosgiura 1840.*, poglavlje “№ 4. Bestiame”: 2; *Operato del comune di Maranovich 1840.*, poglavlje “№ 4. Bestiame”: 3 te *Operato del comune di Coritti 1840.*, poglavlje “№ 4. Bestiame”: 2-3.

³⁰⁵ *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*, poglavlje “№ 4. Bestiame”: 3; *Operato del comune di Blatta 1841.*, poglavlje “№ 4. Bestiame”: 3; *Operato del comune di Govegiari 1840.*, poglavlje “№ 4. Bestiame”: 3; *Operato del comune di Prosgiura 1840.*, poglavlje “№ 4. Bestiame”: 2; *Operato del comune di Maranovich 1840.*, poglavlje “№ 4. Bestiame”: 3 te *Operato del comune di Coritti 1840.*, poglavlje “№ 4. Bestiame”: 2-3. Zanimljivo je također da se i “zelena menestra” (inače omiljeno jelo u dubrovačkome kraju) na Mljetu spravlja(la) isključivo sa suhom svinjetinom (bez kaštradine, odnosno bravetine, i suhe govedine). Vidi: Jadranka Ničetić, *Dubrovački komini*, vlastita naklada, Dubrovnik (2012): 82, bilješka 25. Ovdje se može spomenuti i da se odredbom Mljetskoga statuta (iz 1449. godine) meso (pogotovo svinjsko, ali i drugo) smjelo prodavati isključivo u Dubrovniku. Vidi: *Mljetski statut* (priređili i preveli Marinović i Veselić): 108-109.

³⁰⁶ Jedini konj na otoku nalazio se u Babinu Polju, odnosno u općini koja je i inače imala daleko najviše “prevoznih sredstava”, to jest magaraca (kojima se uskim i neuređenim otočnim putovima prevozilo grožđe, vino, masline, ulje, drvo i slično), negoli ijedno drugo mjesto na otoku. Naime, u toj ih je općini 1840. zabilježeno čak 180 (na 118 obitelji, odnosno 1,53 komada po obitelji), što predstavlja 50,99% od ukupnog broja magaraca na otoku. Drugim riječima, svaka druga babinopoljska obitelj imala je u prosjeku dva magaraca. Glede rasa konja i mazaka, oni su na cijelom Mljetu bili domaće vrste isto kao u ostatku kotara. Vidi: *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*, poglavlje “№ 4. Bestiame”: 3; *Operato del comune di Blatta 1841.*, poglavlje “№ 4. Bestiame”: 3; *Operato del comune di Govegiari 1840.*, poglavlje “№ 4. Bestiame”: 3; *Operato del comune di Prosgiura 1840.*, poglavlje “№ 4. Bestiame”: 2; *Operato del comune di Maranovich 1840.*, poglavlje “№ 4. Bestiame”: 3 te *Operato del comune di Coritti 1840.*, poglavlje “№ 4. Bestiame”: 2-3.

uglavnom za vuču u polju odnosno oranje zemlje i vršidbu žita).³⁰⁷ Osim toga, veći-na pašnjaka na otoku evidentirana je bila upravo u Blatu i Babinu Polju pa to mož-da također upućuje na to da je u tim općinama nekad moralo biti više stoke. Tim više što su u Mljetskomu statutu postojale brojne odredbe o domaćim životinjama, a posebno kravama i volovima³⁰⁸ pa se pretpostavlja da je stoke krupnoga zuba ne-koć bilo mnogo više nego 1840. godine (jer da su i onda na cijelome otoku bile samo četiri krave, kao 1840. godine, zasigurno se za njih ne bi bile pisale posebne odred-be u statutu). Prema katastarskim podacima stanovništvo župe Maranovići bilo je više orijentirano na stočarstvo i ribolov (barem što se stanja stočnog fonda tiče)³⁰⁹ jer nisu imali niti jednog vola, govedo, kravu ili konja, koji bi im pomogli u obradi oranica. No, kako je već ranije spomenuto, treba istaknuti da su usprkos takvoj si-tuaciji Korićani ipak uspijevali biti najproduktivniji poljodjelci na otoku.

Što se stoke sitnog zuba tiče, treba reći da su ovce i koze bile domaće pasmine i malene, a 1840. godine bilo ih je najviše u Babinu Polju (gdje je živjelo i najviše stanovnika) i to kako ovaca (861) tako i koza (1.230).³¹⁰ No, analiziramo li stanje stočnoga fonda po glavi stanovnika u svakoj pojedinoj općini 1840. godine, onda slika izgleda sasvim drugačije,³¹¹ čak obratno. Naime, takva analiza pokazuje da upravo Babinopoljci imaju najmanje stoke po glavi stanovnika i to samo 1,32 ovce i 1,89 koza, dok najviše ovaca po stanovniku imaju Goveđarci (2,79), a najviše koza Korićani (7,99) koje prate Goveđarci (6,17) i Blaćani (5,41 ovca po glavi stanovnika).³¹² Takvo stanje ponovno upozorava na činjenicu da su Babinopoljci bili više orijenti-

³⁰⁷ Zadnji par volova na otoku pripadao je obitelji Dabelić iz Polača (1962.). Dabelić, *Mljet. Povijest otoka*: 134, bilješka 151.

³⁰⁸ *Mljetski statut* (priredili i preveli Marinović i Veselić): 64-67.

³⁰⁹ *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 3; *Operato del comune di Blatta 1841.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 3; *Operato del comune di Govegiari 1840.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 3; *Operato del comune di Prosgiura 1840.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 2; *Operato del comune di Maranovich 1840.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 3 te *Operato del comune di Coritti 1840.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 2-3.

³¹⁰ *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 3; *Operato del comune di Blatta 1841.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 3; *Operato del comune di Govegiari 1840.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 3; *Operato del comune di Prosgiura 1840.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 2; *Operato del comune di Maranovich 1840.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 3 te *Operato del comune di Coritti 1840.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 2-3.

³¹¹ *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 3; *Operato del comune di Blatta 1841.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 3; *Operato del comune di Govegiari 1840.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 3; *Operato del comune di Prosgiura 1840.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 2; *Operato del comune di Maranovich 1840.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 3 te *Operato del comune di Coritti 1840.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 2-3.

³¹² *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 3; *Operato del comune di Blatta 1841.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 3; *Operato del comune di Govegiari 1840.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 3; *Operato del comune di Prosgiura 1840.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 2; *Operato del comune*

rani upravo na ratarstvo, što broj goveda (26 odnosno 13 para), koji su im služili za vuču u polju te broj magaraca/mazgi i konja (180+1), a koji su im bili neophodni za transport ljetnine, gnojiva i alata (a konj vjerojatno i za vuču), dodatno potvrđuje. Ovdje treba istaknuti da je broj koza u župi Maranovići u razdoblju od desetak godina (između 1830. i 1840. godine) znatno porastao i to sa spomenutih 381 (1830. godine) na čak 1.749 koza (1840. godine).³¹³ No, takav trend uskoro je prekinut jer se, naime, uzgoj koza od sredine 19. stoljeća u Dalmaciji počeo ograničavati radi zaštite šumskoga pokrova s obzirom da su koze najviše brstile upravo po šumama gdje su stvarale pravu pustoš.³¹⁴ (Tako se, primjerice, u Dalmaciji 1808. godine uzgajalo 750.000 grla koza,³¹⁵ 1857. godine ukupno 424.000,³¹⁶ a tridesetak godina kasnije, to jest 1890. godine tek 169.000³¹⁷).

Što se kakvoće stoke, načina njezine uporabe i krmiva (stočne hrana) za svaku pojedinu vrstu stoke tiče, oni su prema podacima iz ekonomskih elaborata bili jednaki na cijelome otoku i detaljizirani na razini kotara.³¹⁸ (Općenito gledano, dalmatinska stoka bila je loše pasmine i to prije svega zbog slabe ispaše ali i neracionalnoga gojenja.)³¹⁹ Jedan od glavnih uzroka opadanja broja stoke krupnoga zuba bilo je pomanjkanje vode na otocima,³²⁰ ali i slaba trava. Naime, prema katastarskim podacima trava za ispašu bila je suha i siromašna sastava (*“L'erba dei pascoli è conforme alla natura del suolo, arida, cioè, e di poca sostanza”*), a stabla u ogradama i šumi bila su uglavnom borovi (*pino*) i brijestovi (*olmo*), dok je čestvina (*elice* odno-

di Maranovich 1840., poglavlje “*Nº 4. Bestiame*”: 3 te *Operato del comune di Coritti 1840.*, poglavlje “*Nº 4. Bestiame*”: 2-3.

³¹³ Od toga 350 u Prožuri, 400 u Maranovićima te 999 u Koritima. Vidi: *Operato del comune di Prosgiuara 1840.*, poglavlje “*Nº 4. Bestiame*”: 2; *Operato del comune di Maranovich 1840.*, poglavlje “*Nº 4. Bestiame*”: 3 te *Operato del comune di Coritti 1840.*, poglavlje “*Nº 4. Bestiame*”: 2-3.

³¹⁴ Foretić, “O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX. stoljeća do Prvog svjetskog rata”: 20.

³¹⁵ B. Mioč, Z. Prpić, I. Vnučec, V. Sušić, Z. Antunović, Z. Barać, Vesna Pavić, “Vanjština različitih kategorija hrvatske šarene koze”, *Stočarstvo* 62:2008 (6): 440.

³¹⁶ Foretić, “O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX. stoljeća do Prvog svjetskog rata”: 20.

³¹⁷ Foretić, “O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX. stoljeća do Prvog svjetskog rata”: 20.

³¹⁸ *Operato del comune di Babbino poglie 1840.*, poglavlje “*Nº 4. Bestiame*”: 3; *Operato del comune di Blatta 1841.*, poglavlje “*Nº 4. Bestiame*”: 3; *Operato del comune di Govegiari 1840.*, poglavlje “*Nº 4. Bestiame*”: 3; *Operato del comune di Prosgiuara 1840.*, poglavlje “*Nº 4. Bestiame*”: 2; *Operato del comune di Maranovich 1840.*, poglavlje “*Nº 4. Bestiame*”: 3 te *Operato del comune di Coritti 1840.*, poglavlje “*Nº 4. Bestiame*”: 2-3

³¹⁹ Foretić, “O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX. stoljeća do Prvog svjetskog rata”: 18.

³²⁰ Grga Novak, “Poljoprivreda Dalmacije u drugoj polovini XVIII. stoljeća (*Dell'agricoltura Dalmazia*)” u: *Starine*, knjiga 50, Zagreb (1960): 66.

sno *leccio*) bila pomiješana s drugim niskim raslinjem, kao na primjer trišjom (*lentisco*), planikom (maginjom, *corbezzolo*), mrčom (*mirto*) i slično.³²¹ Nestašica dobrih pašnjaka i livada zbog suše u ljetnim mjesecima te slabo timarenje stoke karakterizirali su stočarstvo u cijeloj Dalmaciji.³²² Što se stanja pašnjaka na Mljetu 1840-ih godina tiče, oni su bili kategorizirani u dvije kategorije: u prvu su spadali pašnjaci koji su bili tek djelomično kameniti, s malo zemlje (*quantunque sossosi con poca terra*) koja se nije mogla koristiti za uzgoj neke druge kulture, a druga kategorija obuhvaćala je sve ostale pašnjake u općini koji su bili posuti s više kamenja, kao i kamenom stancem (*seminati di pietre e macigni*) na strmim brežuljkastim padinama (*ripide e montuose*) te pokriveni trnovitim grmljem (*coperta da spinosi cespugli*). Katkad su se i pojedini šumski dijelovi koristili kao pašnjak. Sve u svemu, takvi nepovoljni uvjeti za ispašu kao i nedostatak vode doveli su do opadanja broja stoke, a svakim smanjenjem stočnoga fonda seljak je gubio ne samo radnu snagu za vuču i oranje te prijenos ljetine i drugoga nego i prirodno gnojivo,³²³ koje je morao nadoknađivati umjetnim, a za nabavku kojega mu je trebao novac do kojega je teško dolazio.

Meso brava i jarca škopca koristilo se za jelo, dok se sušena bravetina, takozvana *kaštradina*,³²⁴ najčešće prodavala izvan otoka.³²⁵ Važan prehrambeni proizvod bio je također i sir, uglavnom kozji i ovčji (jer su na cijelome otoku bile samo četiri krave).³²⁶ Ovdje također treba spomenuti da je, prema odredbama Mljetskoga statuta (članak broj 68),³²⁷ sve do 19. stoljeća bilo zabranjeno prodavati sir izvan otoka, s time da je i njegova prodaja unutar otoka bila ograničena i uvjetovana kako cije-

³²¹ *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 9.

³²² Foretić, "O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX. stoljeća do Prvog svjetskog rata": 18.

³²³ Tereza Ganza-Aras, "Pokušaji kapitalističke preobrazbe sela i zadružni pokret u austrijskoj Dalmaciji od razdoblja liberalizma do 1918. godine", *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, vol. 19 (1986): 133-178. Godišnji proizvod prirodnog gnoja u kvintalima: krava u štali 120, krava na paši 60, junac u štali 86, junac na paši 40, ovca na paši 6, krmak 12, krmak u tovu 17,5, vol (odbivši mu pašu) 65, vol u tovu 165, govedo (odbivši mu vrijeme radnju) 100, konj (odbivši mu rad.) 100, a čovjek 4 do 8. Marko Marčić, "Uzgoj masline na istočnim obala Jadranskog mora", *Šumarski list*, god. XXXVIII. br. 4. (1914): 162.

³²⁴ Prema podacima Jadranke Ničetić: "Na desnoj strani kad se ide prema Pilama, držala je malu tipičnu gradsku gostionu – krčmu, Kate Mljetska, u kojoj se moglo dobiti: juha, lešo govedina i gulaš; a katkad i zelena menestra i kaštradina." Ničetić, *Dubrovački komini*: 83.

³²⁵ Dabelić, *Mljet. Povijest otoka*: 87.

³²⁶ *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 3; *Operato del comune di Blatta 1841.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 3; *Operato del comune di Govegiari 1840.*, poglavlje "№ 4. Bestiame": 3; *Operato del comune di Prosgiura 1840.*, poglavlje № 4. Bestiame: 2; *Operato del comune di Maranovich 1840.*, poglavlje № 4. Bestiame: 3 te *Operato del comune di Coritti 1840.*, poglavlje № 4. Bestiame: 2-3.

³²⁷ *Mljetski statut* (priredili i preveli Marinović i Veselić): 98-99.

nom, tako i mjericom.³²⁸ (Smjelo se, naime, vagati isključivo vagom od trinaest unča.)³²⁹ Treba istaknuti i da se od vune pravilo predivo kojim se tkalo na tkalačkim stanovima i proizvodilo sukno (takozvano *raša*), vunene plahte za krevet (*lencuoli di rascia vecchia*), vuneni prekrivači (*una schiavina vecchia*), vuneni popluni (*una coperta inbottita*), vunene vjetrovke (*una giacchetta vecchia di rascia*), vunene bječve odnosno čarape (*calze di lana*) i slično, a koji se često spominju i u oporukama kao nečija ostavština.³³⁰

5. Ribolov, pomorstvo i trgovina

Prema podacima iz operata stanovnici otoka Mljeta s vremena na vrijeme i plove, a u sezoni ribolova, koja započinje u vrijeme pomrčine mjeseca u svibnju i traje sve do pomrčine u rujnu, odlaze u lov na srdele.³³¹ Inače, treba spomenuti da su se ribarstvom oduvijek više bavili stanovnici Korita, Okuklja, Žare i Prožure negoli Babinopoljci jer su ta naselja mnogo bliža moru i zaštićenim lučicama,³³² dok je babinopoljska luka Sobra relativno daleko od naselja. Mljećani su se služili brojnim ribarskim alatima koje koriste i danas.³³³

³²⁸ *Mljetski statut* (priredili i preveli Marinović i Veselić): 108-109.

³²⁹ (1 unča = 27,3 g. ili 29,8 g.). Vidi: *Mljetski statut* (priredili i preveli Marinović i Veselić): 108-109, 218-219.

³³⁰ Primjer je oporuka Jele Obuljen iz 1847. godine u kojoj se takvi predmeti spominju u stavci pod naslovom "*Mobili in casa, abite e Biancheria*". DAD, KS-Ston, spis br. 104/1847., "*Inventario giudiziale con stima della facolta mobile ed immobile che di ragione della defunta Elena Obuglien qn. Giovanni morta a Babbino Pogle [...] in ubbidienza del decreto 1. giugno 1847*".

³³¹ *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 10.

³³² Dabelić, *Mljet. Povijest otoka*: 89.

³³³ Od mreža to su bile potegače, takozvane "trakte" ili "trate" (*le tratte quale pescano le sardelle*) odnosno takozvane "šabake" kako ih na Mljetu zovu; "ričijak" (*uno riziacho*); "mrežice" (*vojge*) odnosno "sardunare" (*sardunare detto mrežice*), koje su se obično koristile noću kada nije bilo mjeseca, uz svijetlu; "gavunare", "plivarice" (za lov plave ribe); "popunice" (dubinske mreže za lov kvalitetne bijele ribe poput škripine, kovača i tako dalje) i slične. [Vidi: Bašić, "Otok Mljet u svjetlu (hidro)arheoloških nalaza": 176; Branimir Gušić, "Nacionalni park Mljet" u: Branimir Gušić i Cvito Fisković, "Otok Mljet naš novi nacionalni park. Antropogeografski pregled i kulturno-historijski spomenici", *predavanja održana u JAZU 17* (1959): 36 (dalje: Gušić, "Nacionalni park Mljet"), prema *Diversa di Meleda, Zaključci Zbora u Univerzije* (7. srpnja 1641.); *Diversa di Meleda* (29. svibnja 1654.) i *Lamenta di Meleda* (15. travnja 1578.).] *Šabake* su dvokrilne povlačne mreže, čiji je središnji dio u obliku vreće, a koristile su se za povlačenje po pijeskovitome dnu i u zaštićenim uvalama – obično po danu i za lošega vremena kada se ne može ići na otvoreno more. *Ričijak* spada u specijalne mreže koje se naglo uranjaju, a koristi se posebno na onim mjestima gdje je obala strma i stijenovita. Mreža izgleda kao veliki kišobran na čijim se krajevima nalaze olovne kuglice pa je zato negdje zovu i *sačmarica*. Te su kugle povezane konopom koji ribar u danome trenutku kada riba uđe u mrežu naglo stisne i ulovi ju. [Vidi: Fortunić, *Crtice o ribarstvu uopće, a nadalje u području bivše Republike Dubrovačke*: 16; Gušić, "Nacionalni park Mljet": 36 te Branimir Gušić, "Oruđe mljetskih ribara", *Lovačko-ribarski vjesnik*, Zagreb (1928): 105-108.] Konfiguracija morskoga dna oko Mljeta pružala je uvjete za stanište jastoga, koji su se lovili od početka ožujka do sredine kolo-

Prema podacima iz katastra ova djelatnost donosila je stanovništvu određene prednosti, pogotovu kada bi im se posrećilo da imaju obilat ulov ribe.³³⁴ Kao što je već spomenuto, na otoku ima i nekoliko blatina ili slatina (i to blizu Blata,³³⁵ Sobre i Prožure - vidi priloge br. 6 i 7), čije vode ljeti gotovo potpuno isušuju.³³⁶ Prema opisu iz ekonomskoga elaborata iz 1840. godine poneki se put događalo da iz ponora, koji gotovo nikada ne bi presušio, provre nevjerojatan broj jegulja, čiju bi nenadnu pojavu stanovnici jedva dočekali te bi ih grabili komadima drveta u obliku noža, a katkad i vlatima stabljike.³³⁷ Taj lov na jegulje iz ponornice trajao je kratko, no znakovito je, kaže se u operatu, kada bi se jegulje tu pojavile, nestale bi u blatini pokraj Polača, koja je mnoga veća, ali i obrnuto.³³⁸ Inače, sva se riba (pogotovo morska) prodavala i svježa i usoljena i sušena, s time da su se srdele uglavnom solile i svoje kupce pronalazile nerijetko izvan granica države³³⁹ (primjerice u

voza, za što su korištene takozvane "mljetske vrše" - alat koji se pleo od pruća mrče, somine ili leprike (Gušić, "Oruđe mljetskih ribara": 107-108). Danas je uporaba mljetskih vrša vrlo ograničena zbog nejednake veličine oka na vrši. (*Pravilnik o izmjenama i dopunama pravilnika o ribolovnim alatima i opremi za mali ribolov*, objavljen u NN 125/07, propisuje, naime, da vršu mogu rabiti samo vlasnici odobrenja za mali ribolov koji imaju prebivalište na Mljetu, što se odnosi isključivo na akvatorij otoka Mljeta i to na udaljenosti do 0,5 morskih milja od obale.) Izvor: <http://narodne-novine.nn.hr/default.aspx> (10. travnja 2013.). Ribarske "pošte"/"poste" bile su svojina najbližih naselja, a određivale su se takozvanim *brušketanjem* odnosno "vađenjem brušketa", to jest ždrijebanjem (Gušić, "Nacionalni park Mljet": 36-37). *Brušketanje* dolazi od talijanske riječi *bruschette* (*tirare le bruschette* - vući slamke pri ždrjebanju) pa "brušketati" znači "ždrjebati; izvući brojeve ili imena kad se nešto dijeli." (Srećko Lorger, "Dalmatinske riči. Brušket", *Slobodna Dalmacija* od petka, 5. srpnja 2003. Izvor: <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20030905/mozaike04.asp>). Prema definiciji *Obiteljskoga rječnika*, "brušket" (tal.) jest "privatnopravni sporazum između ribara ili ribarskih družina jednoga lučkog područja o stjecanju zaštite i prava morskog ribolova ždrebanjem lovišta". (Izvor: *Obiteljski leksikon* - Hrvatski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", <http://www.znacenje.info/definicije/B/brusket.html>.) Treba spomenuti da je, u doba Dubrovačke Republike, ribanje u Jezerima (na Mljetu) bez dopuštenja opata bilo zabranjeno, ali da opati na to nisu uvijek previše pazili, jer je okolno malobrojno stanovništvo ribalo samo za osobne potrebe, a ne prodaju. (Vidi: Fortunić, *Crtime o ribarstvu uopće, a nadalje u području bivše Republike Dubrovačke*: 34.)

³³⁴ *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*, poglavlje "№ 15. Industria": 8. O životu riba i bogatome ribolovu na Mljetu pisao je još davno i pjesnik Opijan, sin kralja Agezilaja i kraljice Zenodote, potkraj II. stoljeća (*O životu riba i ribolovu te O lovu*). Izvor: Kristo Krile, *Otok Mljet, topografsko-folkloristične bilješke*, piščevom nakladom, Dubrovnik (1913): 3-4; Kruno Prijatelj, "Kasnoantikna palača u Polačama na Mljetu", *Arhitektura* 25-27, III., Zagreb (1949): 91 te Branimir Gušić, *Antropogeografska ispitivanja I dio*, Zagreb (1931): 19.

³³⁵ Površina blatine u općini Blato zabilježena je u tablici "*Specifica Sull'impiego del terreno nel Comune di Blatta*" (od 10. travnja 1838.), pod oznakom "*Laghi, paludi e stagni*", u iznosu od 23 jutra i 5 hvati. Vidi u: "*Prospetto sommario [...] u: Protocollo degli edifizii di Comune di Blatta*: 16-17.

³³⁶ *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*, poglavlje "№ 5. Fiumi torrenti, laghi, stagni e Paludi": 6.

³³⁷ *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*: 3.

³³⁸ *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*, poglavlje "№ 5. Fiumi torrenti, laghi, stagni e Paludi": 6.

³³⁹ Usporedi: Aida Cvjetković, Dubravka Mehaković i Jakov Gelo, »Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Lopuda (1870-1880)« u: *Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj*, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku HAZU, Zagreb - Dubrovnik (2009): 319.

Italiji),³⁴⁰ a preostalo bi se prodalo na području kotara,³⁴¹ u Slanome i Dubrovniku, a ponešto bi završilo i u Boki kotorskoj (“*e qualche porzione anche alle bocche di Cattaro*”).³⁴² Naime, odredbom austrijske uprave iz 1826. godine u Dalmaciji je reguliran promet i izvoz suhe, dimljene i usoljene te marinirane ribe, a odlukom iz 1840. godine promet i izvoz svježe ribe oslobođeni su od bilo kakve carine, s time da je 1878. godine Austro-Ugarska Monarhija sklopila i ugovor s Italijom po kojemu je bilo dopušteno bez bilo kakve carine izvoziti u Italiju do petsto tona usoljene ribe.³⁴³ Osim u Italiju dalmatinska (jadranska) riba podosta se izvozila i u Grčku.³⁴⁴ Ovdje treba istaknuti da je spomenuti *Poljodjelski zavod*, uz ostalo, poučavao i ribarstvo, a posebno sušenje, soljenje i pripravljanje ribe u ulju,³⁴⁵ s time da su, prema odredbi iz 1815. godine, ribari nabavljali sol po jeftinijoj cijeni od drugih (pri čemu je jedan mletački star, odnosno 180 funti soli, stajalo jedan fiorin i 25 karantana).³⁴⁶ No Mlječani, općenito gledano, nisu imali dovoljno sredstava ni za sustavno školovanje, a kamoli za ulaganje u velike kočice (ribarske brodice) i ribarski alat koji bi im bili omogućili bilo kakvo ozbiljnije sudjelovanje u takvoj trgovini i veće profite. Stoga ribarstvo ostaje za njih tek sporadična djelatnost, a svoje brodice grade uglavnom sami.³⁴⁷ (Ovdje treba spomenuti da je brodogradnja na Mljetu nekoć bila dobro razvijena.)³⁴⁸

³⁴⁰ Tako je Pavo Bašica, vlasnik braceri “Prožura”, s njom (i četiri člana posade) 16. kolovoza 1830. otplovio u Brindisi s teretom srdela, a vratio se 6. rujna s teretom žitarica, sapuna i crvene tkanine (od koje su se izradivale mljetske nošnje, ali i drugo). Ivo Dabelić, “Pomorci i jedrenjaci otoka Mljeta tijekom 19. stoljeća”, *Naše more* 41(3-4), Dubrovnik (1994): 176. Treba spomenuti da su se inače dijelovi mljetske nošnje (takozvani “gunj”) bojile *broćom* (biljkom iz porodice *Rubiaceae* iz čijega se korijena dobiva zagasito crvena boja). Vidi: Anić, *Rječnik hrvatskog jezika*: 87 i Hansal, “Starinsko ruho otoka Mljeta”: 84-85.

³⁴¹ Nekoć je na Mljetu vladalo pravilo da se riba morala prodavati u vlastitome selu i u Babinu Polju, s time da su sva veća naselja imala svoje ribarnice. Gušić, “Nacionalni park Mljet”: 35-36, bilješka 99, prema *Diversa di Meleda* (19. lipnja 1430.); *Lamenta di Meleda* (15. travnja 1478.); *Diversa di Meleda* (23. kolovoza 1785.) i prema *Diversa di Meleda* (23. kolovoza 1785.).

³⁴² *Operato del comune di Babbino* 1840., poglavlje “*Nº 12. Qualità e valore dei prodotti*”: 7.

³⁴³ Josip Basioli, “Proizvodnja i promet usoljene ribe na istočnim obalama Jadrana kroz vjekove”, *Pomorski zbornik Društva za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije*, vol. 10. Zadar (1972): 225-227. Josip Basioli, “Trgovina i raspodjela ribe u Dalmaciji u prošlosti”, *Adriatica maritima*, vol. 1. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Institut u Zadru, Zadar (1974): 357.

³⁴⁴ Basioli, “Proizvodnja i promet usoljene ribe na istočnim obalama Jadrana kroz vjekove”: 225-228.

³⁴⁵ Đivo Bašić, “Ribarstvo Dalmacije u XIX. i XX. stoljeću”, *Pomorski zbornik* 43/1 (2005): 268, prema: *Prvo godišnje izvješće o Poljodjelskom zavodu u Gružu za školsku godinu 1887.*, Naklada Poljodjelskog zavoda u Gružu, Dubrovnik (1887): 22, 26.

³⁴⁶ Fortunić, *Crtice o ribarstvu uopće, a nadalje u području bivše Republike Dubrovačke*: 17-18.

³⁴⁷ Katkad brodice kupuju i izvan otoka, primjerice na otoku Lastovu. Dabelić, “Pomorci i jedrenjaci otoka Mljeta tijekom 19. stoljeća”: 177.

³⁴⁸ Dabelić, *Arhivska građa*: 200. To su bile: takozvane “londre” (Gušić, “Nacionalni park Mljet”: 36.) odnosno “mljetske gondole” s dva ili više vesala (Bašić, “Otok Mljet u svjetlu (hidro)arheoloških nalaza”: 177.), “šegun” odnosno *scigugna* (Gušić, “Nacionalni park Mljet”: 35.), “mljetske gaete”, “bračere” odnosno *bracere* slične su takozvanome “gucu”; imale su istu krmu i provu (pramac), a koristile su

Inače, u vrijeme prvoga katastarskog popisa na cijelome Mljetu nije bilo tržnica pa su se stanovnici opskrbljivali odlazeći u Ston ili Dubrovnik gdje su mogli kupiti potrebnu robu.³⁴⁹ U središtu Babina Polja postojala je, međutim, prodavaonica u kući Mata i Marijete Bačić, u kojoj su se mogle kupiti živežne namirnice, ali i razne kućne potrepštine, obuća, ribarski materijal i slično.³⁵⁰ Trgovalo se vlastitim poljoprivrednim i stočarskim proizvodima, ulovljenom ribom, drvom i sličnim proizvodima te prirodnim bogatstvima. Najnužnija roba (a to je, prije svega, bilo žito, leća i slično) dovozila se iz Grada³⁵¹ plovilima malene kabotaže (nosivosti), a istovremeno su se u Grad i njegovu okolicu vozile slane srdele, vino, rakija, ulje, suhe smokve, rogač i slično, posebno drvo kojega na Mljetu nije nedostajalo,³⁵² a koje je služilo za

se na vesla i uz takozvano mljetsko jedro, a najviše su se rabile u 18. i na početku 19. stoljeća (Bašić, "Otok Mljet u svjetlu (hidro)arheoloških nalaza": 176.). U članku broj 26 Mljetskoga zbora propisivalo se, primjerice, da tko god od Mlječana – sam ili udružen s više od četvorice ortaka – izradi ili na drugi način uredi *gondolu*, ona mora biti tolike nosivosti kolika je po običaju za prijevoz drva s Mljeta u Grad. [*Mljetski statut* (priredili i preveli Marinović i Veselić): 198-199.] Jedan od poznatijih mljetskih brodograditelja iz 19. stoljeća bio je, inače, Pavo Hajdić zvani "Kalafato". (Prema Milanu Jadrešić-Pili "kalafat" je općenito naziv za tradicijskoga majstora – brodograditelja u drvu. Vidi: Milan Jadrešić-Pile, "Kalafat koji to i nije. Betinska brodogradnja nekad i sad", *Zadarski list* od 26. listopada 2007. <http://www.zadarskolist.hr/clanci/26102007/kalafat-koji-to-i-nije>). Pavo Hajdić školovao se u Dubrovniku, gdje je završio školu za brodograditelje drvenih brodova, a prije nego što je emigrirao u Ameriku (1885. godine), gradio je i popravljao mljetske brodice u Sobri (Dabelić, *Arhivska grada*: 296-297.). Stare brodice izrađivane su od drva murve, a kasnije od borovine – karoci i kolumba brodice od česvine. Bašić, "Otok Mljet u svjetlu (hidro)arheoloških nalaza": 176.

³⁴⁹ *Operato del comune di Babbinopeglie 1840.*, poglavlje "N° 7. Piazze di Mercato": 6.

³⁵⁰ Dabelić, *Mlječani u Americi*: 37.

³⁵¹ Misli se na Dubrovnik (op. a.).

³⁵² Prema riječima okružnoga inženjera Lorenza Vitelleschija na Mljetu se jedino drvo moglo naći u izobilju. (Vitelleschi, *Povijesne i statističke bilješke o dubrovačkom okrugu*: 72-73.) Ovdje treba istaknuti da je Mljet imao izuzetnu sreću da je njegovo šumsko blago ostalo sačuvano (pa čak i do dana današnjih), a tome je svakako doprinjela i činjenica da se o čuvanju javnih i državnih šuma na Mljetu vodilo računa još od doba Republike te je za svaku sječicu drva trebalo posebno odobrenje. Granice državne šume definirane su u mljetskoj notarskoj knjizi od 16. svibnja 1518. (što je i potvrđeno 1705.), u kojoj se kaže: "Područje državne šume označit će se sa dva kamena stupa u Točilu od Velike Luke i dva na rtu Na Sutmiholju s južne strane." (Dabelić, *Povijest otoka Mljeta*: 193-194). Također treba spomenuti da se za vrijeme Mljetske universitas nije smjelo u državnu šumu nogom pristupiti, a kamoli u njoj sječiti drva ili u nju uvoditi stoku na pašu ili što drugo, i to pod prijetnjom smrtno kazne. [*Mljetski statut* (priredili i preveli Marinović i Veselić): 184-185 te 194-195]. Drastičnost kazne govori sama za sebe. Osim toga u članku 25. (U knjizi Raznih odredaba Mljetske kancelarije, *Diversa*, 1767. do 74, stranica 32) izrečena je bila stroga zabrana prodavanja drvā izvan države i dubrovačke oblasti pod prijetnjom da sva njihova zemlja pripadne državnoj blagajni, a ako nemaju svoja zemljišta, da ih se kazni s dvije godine veslanja na galiji i tri trzaja (mučenja) konopom! U slučaju da bi na Mljetu stranac sam pristao brodicom uz kraj da ondje siječe drvā, ma u kojoj šumi (bilo državnoj ili drugoj), da također bude kažnjen da provede dvije godine na galiji kao veslač na tri trzaja konopom. Drugim riječima, smrtna presuda i to u najgorim mukama – oštro, ali učinkovito (pa zato i danas možemo uživati u hladu krošnji sačuvanih stabala).

ogrjev, izradu priručnoga namještaja za osobne potrebe, gradnju barki, kao građevni materijal i slično.³⁵³ Naime, prema Odredbi Maloga vijeća iz 1777. godine³⁵⁴ stanovnici Babina Polja, Prožure, Maranovića i Korita bili su obavezni snabdijevati drvom (borovinom) tri peći tvornice opeka (cigli) i kupa (crepova), takozvanu *Kuparicu*,³⁵⁵ u Kuparima u Župi dubrovačkoj, ali isto tako da “ne uzmanjka drva za gradske potrebe”.³⁵⁶ Godine 1829. zabilježeno je tako 334 uplovljavanja mljetskih gajeta i bracara u gradsku luku³⁵⁷ (sedamnaest posto ukupnoga prometa u luci), a koje su prevozile velike količine drva za ogrjev (1.728,70 tona) te drvenih greda i gredica (36 tona).³⁵⁸

Prema već spomenutom popisu stanovništva i kućanstava, koji je austrijska uprava provela 1830. godine, na Mljetu je tada bila evidentirana 31 barka, s time da su ih najviše imali Govedarci na Velikome jezeru (osam), a nešto manje Babinopoljci (pet), koji su svoje barke držali u luci Sobra, a ostalo župljani župe Maranovići i to: Marani u Okuklju (sedam), Prožurani (pet) te Blaćani (u Kozarici) i Korićani, u lučici *Pod Sellom* (po tri).³⁵⁹ Situacija se tijekom idućih desetljeća mijenjala. Tako već sredinom 19. stoljeća Mljećani posjeduju između 35 do 40, što većih što manjih brodica (od toga trinaest bracara³⁶⁰ nosivosti od šest do šesnaest tona svaka, tri ta-

³⁵³ Kora drveta upotrebljavala se za mašćenje mreža i izradu ženskih nošnja, dok je šušanj služio za proizvodnju gnoja. Luč, to jest suho drvo koristilo se za kućne svjetiljke, ali i za ribanje po noći na plavu ribu (“*luč ž (instr. jd luči)* 1. borovina u obliku klade ili iverja za potpalu vatre”, prema: Anić, *Rječnik hrvatskog jezika*: 495), a iz smole borovih stabala se mogao raditi *katran*, potreban za održavanje brodica [Novak, “Poljoprivreda Dalmacije u drugoj polovini XVIII stoljeća. (*Dell'agricoltura Dalmazia*)”: 65]. Prema podacima Nikole Stražičića intenzivnije smolarenje započelo je na Mljetu tek 1953. i to upravo na zapadnom dijelu otoka, gdje i ima najviše šumskog pokrova, a 1960. smolarilo se, primjerice, na oko deset tisuća stabala te je godišnji prinos smole iznosio oko 25 tona. Stražičić, “Otok Mljet, ekonomsko-geografska struktura”: 163.

³⁵⁴ *Provedimento sopra la Cupparizza di Breno delli 06. giungo 1777*. Lučić, “Pučki zborovi na Mljetu”: 196-197 te dodatak VI: 218-222, prema *Diversa de Meleda* 50, 115-121 te *Consilium minus* 113, 62'-68.

³⁵⁵ Naime, u ranije spomenutom članku (broj 26) Mljetskoga zbora propisivalo se također i da tko god od Mljećana – sâm ili udružen s više od četvorice ortaka – izradi ili na drugi način uredi *gondolu*, da ortaci (drugovi u dobiti) i gondola moraju biti izuzeti od bilo kakve javne ili državne službe sve dok ona bude trajala i bila u stanju i mogućnosti obavljati prijevoz drvâ. Jedina obveza bila je voziti borovinu u Župu za izradu crijepova (kupâ). *Mljetski statut* (priredili i preveli Marinović i Veselić): 198-199.

³⁵⁶ Cijena drva, prema odredbi Maloga vijeća, od 19. srpnja 1777. (a koja je potvrđena i kasnijom odredbom, od 24. srpnja 1800.), bila je 30 grošeta po *karu* (*kar* je sadržavao četiri lakta odnosno otprilike 2,5 m³). Lučić, “Pučki zborovi na Mljetu”: 196-199.

³⁵⁷ Misli se na luku u starom dijelu Dubrovnika (op. a.).

³⁵⁸ Dabelić, “Pomorci i jedrenjaci otoka Mljeta tijekom 19. stoljeća”: 176-177.

³⁵⁹ Dabelić, “Pomorci i jedrenjaci otoka Mljeta tijekom 19. stoljeća”: 176-177.

³⁶⁰ Najveća bracara bila je nosivosti šesnaest tona (u vlasništvu Balda i Joza Hajdića, Nikole Hazdovca i Iva Stražičića), potom dvije od petnaest tona, jedna od trinaest tona, tri od osam tona, četiri od sedam tona te dvije od šest tona nosivosti. Dabelić, “Pomorci i jedrenjaci otoka Mljeta tijekom 19. stoljeća”: 177.

kozване mljetske gajete nosivosti po tri tone i dvadesetak raznih drugih barki pojedinačne nosivosti od jedne do četiri tone), koje su plovile i ljeti i zimi prevozeći razne terete, a posebno drvo.³⁶¹ Mljetske brodice u tome razdoblju ostvaruju oko petinu ukupnoga prometa gradske luke (1857. godine - 21%, 1865. godine - 16%, 1867. godine - 18%).³⁶² Potkraj 19. stoljeća Mljećani nabavljaju još tridesetak novih brodice, što govori da se poslovi razvijaju i da gospodarstvo kreće na bolje, barem za neko vrijeme. Ipak treba istaknuti i bilješke okružnoga inženjera Lorenza Vitelleschija, koji je zabilježio da Mljećanima, iako imaju drva u izobilju, ta činjenica “[...] *ne donosi veliku korist, jer oni iskoriste samo jednu osminu prihoda od prodaje drva u Dubrovniku*”.³⁶³

Zaključak

Iako je prvenstveno fiskalni i pravni dokument, austrijski katastar Franje I. prvora- zredno je historiografsko vrelo koje pruža mnogo zanimljivih i pouzdanih podataka o uvjetima i načinu života i obrađivanja zemlje te o demografskome i socio-gospo- darskome stanju u Dalmaciji u 19. stoljeću. Prema katastarskim podacima, većina stanovnika otoka Mljeta u istraživanom razdoblju živi uglavnom od zemljoradnje. Ta se činjenica ujedno odrazila i na socijalnu strukturu stanovništva u kojoj prevla- davaju seljaci i tek poneki obrtnik ili zemljoposjednik. Ipak, mnoge su baštine (obrađive a neobrađene) zapuštene, obrasle korovom i dračom, a za njihovo uklju- čivanje u agrarnu proizvodnju trebalo je uložiti mnogo dodatnoga truda i novca, što je jedva bilo dovoljno za najosnovnije životne potrebe. Poljoprivredna produk- tivnost na otoku u 19. stoljeću nije bila zadovoljavajuća jer se otočani općenito nisu zauzimali s dovoljno mara za uzgoj pojedinih kutura nego su primjenjivali naslije- đeni zastarjeli (“antički”) način obrađivanja tla, a situaciju je dodatno pogoršavao kronični nedostatak gnojiva, problem vodoopskrbe i agrarni (odnosno kolonatski) odnosi. Privredna djelatnost stanovništva odrazila se i na njihov način stanovanja jer su, primjerice, u Babinu Polju (1837.) površine stambenih kuća često jednake ili čak i manje od površine štala i gospodarskih objekata, što pak upozorava na prio- ritete seljaka. Za uobičajene berbe i vino i ulje zadovoljavali su potrebe stanovništva, a ako je godina bila rodna, viškovi su se prodavali u bližoj okolici, a najviše u Du- brovniku. Ribarstvo je donosilo stanovništvu određene prednosti, pogotovo kada bi im se posrećilo da imaju obilat ulov ribe.

³⁶¹ Dabelić, “Pomorci i jedrenjaci otoka Mljeta tijekom 19. stoljeća”: 177.

³⁶² Dabelić, “Pomorci i jedrenjaci otoka Mljeta tijekom 19. stoljeća”: 177. Misli se na luku u starom dijelu Dubrovnika (op. a.).

³⁶³ “[...] *che non ne ritraggono che l'ottavo del ricavato in Ragusa*.” Vitelleschi, *Povijesne i statističke bi- lješke o dubrovačkom okrugu*: 72-73.

Prilog br. 1 – Tablica br. 1 – Mljetske općine prema površini i broju stanovnika 1840./1841.

Naziv općine	POVRŠINA		POVRŠINA u %	Ukupan broj stanovnika	Broj radno aktivnih poljodjelaca
	jutra	hvati			
Babino Polje	5.290	1.536	30,68	650	281
Goveđari	4.905	1.541	28,69	81	52
Blato	2.414	1.312	14,12	111	62
Korita	1.872	380	10,95	125	56
Prožura	1.372	1.375	8,03	146	77
Maranovići	1.287	410	7,53	142	72
UKUPNO	17.144	154	100,00	1.255	600

Izvor: Podaci su preuzeti iz ekonomskih elaborata, iz poglavlja “№ 1. Topografia” u: *Operato del comune di Babbino 1840.*, *Operato del comune di Blatta 1841.*, *Operato del comune di Govegiari 1840.*, *Operato del comune di Progiura 1840.*, *Operato del comune di Maranovich 1840.* i *Operato del comune di Coritti 1840.*: 1.

Prilog br. 2 – Slika br. 1 – Pogled na Babino polje iz naselje Baste u Babinu Polju

Snimila: Marija Gjurašić, 2012.

Prilog br. 3 – Slika br. 2
 Vinogradi u polju Moča
 u k. o. Babino Polje

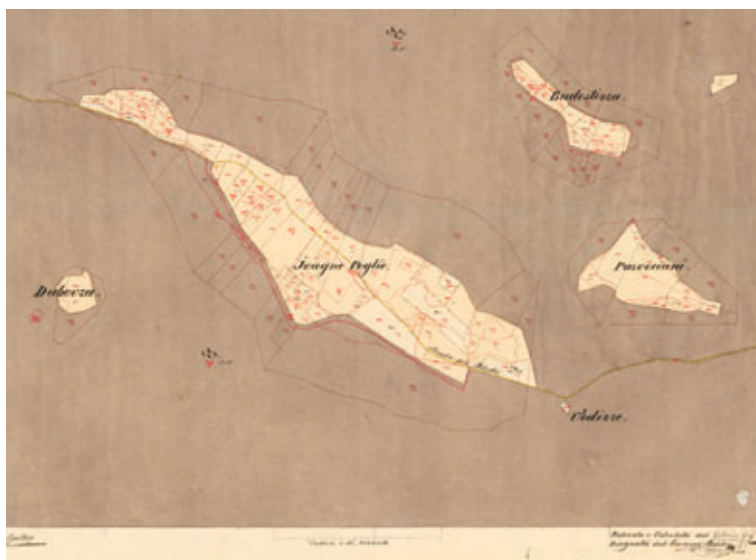
Snimila: Marija Gjurašić, 2012.

Prilog br. 4 – Karta br. 1
 Predio Moča na katastarskoj mapi k. o.
 Babino Polje

Izvor: Katastarska mapa Comune Babbinopeglie iz 1837. HR DAST 152, AMID, k. o. Babbinopeglie.

Prilog br. 5 – Karta br. 2 – Ivanje polje u k. o. Goveđari

Izvor: Katastarska mapa Comune Govegiari iz 1837. HR DAST 152, AMID, k. o. Govegiari.

Prilog br. 6 – Karta br. 3 – Blatina (*Blattina*)
u k. o. Blato

Karta br. 3 – Izvor: *Katastarska mapa Comune Blatta iz 1837.* HR DAST 152, AMID, k. o. Blatta. Karta br. 4 – Izvor: *Katastarska mapa Comune Babbino poglie iz 1837.* HR DAST 152, AMID, k. o. Babbino poglie.

Prilog br. 7 – Karta br. 4
– Blatina (*Lago Blattina*) u
blizini luke Sobra (*Porto
Mezzo Meleda*) u k. o.
Babino Polje

Prilog br. 8 – Tablica br. 2 – Zastupljenost kultura odnosno tipova zemljišta na Mljetu prema katastarskim podacima koncem prve polovice 19. stoljeća (u jutrima)

Kultura/Tip zemljišta	Babino Polje	Govedari	Blato	Prožura	Maranovići	Korita	MLJET
Oranice (<i>campi a semina</i>)	219,47	135,11	120,17	64,98	96,47	155,37	791,57
Oranice s maslinama (<i>campi olivati</i>)	61,86	14,47	0,00	6,73	51,48	54,06	188,60
Vinogradi (<i>vigne</i>)	161,46	6,08	50,09	20,79	55,32	26,54	320,28
Vinogradi s maslinama (<i>vigne olivate</i>)	63,26	15,49	3,93	18,36	13,80	10,06	124,90
Maslinici (<i>olivetti</i>)	18,56	9,79	3,56	6,76	21,33	12,36	72,36
Vrtovi (<i>orti</i>)	10,90	0,00	1,74	3,36	3,16	2,60	21,76
Pašnjaci (<i>pascolo</i>)	3.527,43	207,32	1.080,92	996,43	449,55	800,81	7.062,46
Pošumljeni pašnjaci (<i>pascoli boscati</i>)	229,02	0,00	471,65	242,29	589,48	0,00	1.532,44
Šume (<i>boschi</i>)	953,48	4.505,00	649,15	0,00	0,00	785,88	6.893,51
Neplodno, vode, ceste (<i>improduttivi, acque, strade</i>)	0,00	12,05	32,91	12,44	5,17	23,32	85,89
UKUPNO	5.245,44	4.905,31	2.414,12	1.372,14	1.285,76	1.871,00	17.093,77

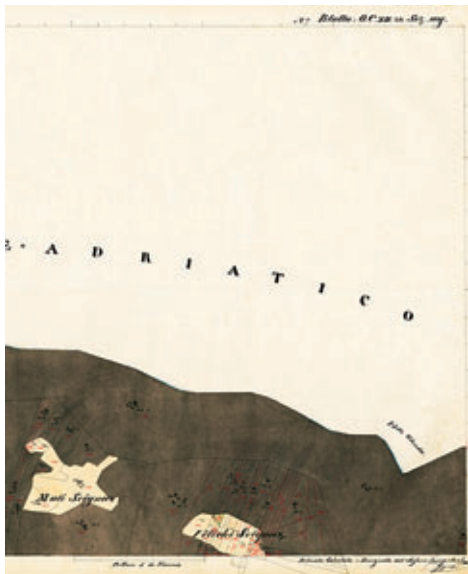
Izvor: Podaci su preuzeti iz tablica “*Estratto della rendita censibile del Catasto stabile*” u: *Operato del comune di Babbino* 1840.; *Operato del comune di Blatta* 1841.; *Operato del comune di Govegiari* 1840.; *Operato del comune di Prosgiura* 1840.; *Operato del comune di Maranovich* 1840. i *Operato del comune di Coritti* 1840.

Prilog br. 9 – Slika br. 3 – Vinogradi i maslinici podno naselja Babino Polje.

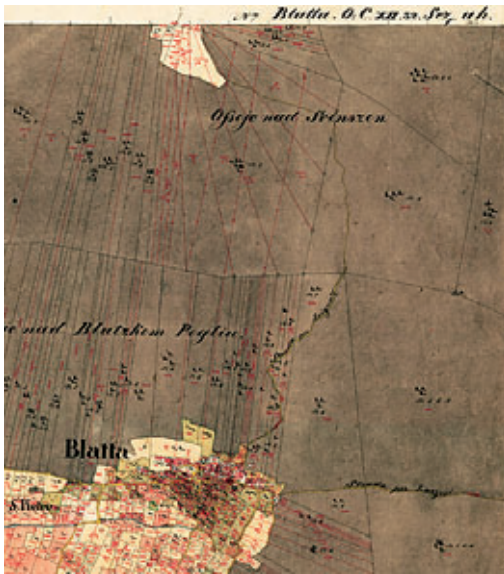

Snimila: Marija Gjurašić, 2012.

Prilog br. 12 – Karta br. 6
– Predjeli Mali i Veliki Svinjac
u k. o. Blato

Prilog br. 13 – Karta br. 7
– Osojenad Svinjcem
u k. o. Blato

Izvor karte br. 6 i 7: *Katastarska mapa Comune Blatta iz 1837. HR DAST 152, AMID, k. o. Blatta.*

The economic image of the island of Mljet in the first half of the nineteenth century, based on data from the 1836 cadastre of Emperor Francis I

Marija Gjurašić
University of Dubrovnik
Branitelja Dubrovnika 29
20000 Dubrovnik
Croatia
E-mail: marija.gjurasic@zg.t-com.hr

Using data recorded in the cadastre of Emperor Francis I established on the island Mljet in 1836 the author reconstructs the economy of the island of Mljet in the first half of the nineteenth century. She pays close attention to the state of agriculture, wine and olive growing as well as other economic activities conducted on the island in the examined period. Although the Austrian cadastre of Emperor Francis I was in the first place a fiscal and legal document, it is also a first-class historical source offering a wealth of interesting and reliable information about conditions and ways of life and of land cultivation as well as about demographic and economic state of Dalmatia in the nineteenth century. According to information gleaned from the cadastre, most residents of the island of Mljet in the examined period lived, mostly, from agriculture. This fact was reflected in the social structure of the population that was dominated by farmers with few artisans and landowners.

The agricultural productivity in the nineteenth century was unsatisfactory because islanders did not put enough effort into growing specific plant cultures but rather relied on inherited, obsolete ("antique") mode of agriculture. The situation was additionally worsened by a chronic lack of fertilizers, problems of water supply and agrarian (colonate) land ownership relations. The economic activities of islanders were reflected in their housing. For example, in Babino Polje in 1837 surfaces of residential dwellings were equal or even smaller than surfaces of stables and farm buildings. In an average year, the yield of wine and olive oil was sufficient for the local needs, and if the crop was abundant then the surplus was sold in the region, mostly in Dubrovnik. Fishing brought certain advantages to the islanders, especially when they were lucky enough to get a large catch.

Keywords: cadastre of Francis I, Mljet, economy, agriculture, wine growing, olive growing, livestock farming, fishing, seafaring, 19th century